

ANTE TRUMBIĆ I DIKTATURA KRALJA ALEKSANDRA. S POSEBNIM OSVRTOM NA POLITIČKE PRILIKE U DALMACIJI (1929. - 1934.)

Jarčević, Nikolina

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:815298>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

**ANTE TRUMBIĆ I DIKTATURA KRALJA ALEKSANDRA.
S POSEBNIM OSVRTOM NA POLITIČKE PRILIKE U DALMACIJI
(1929. – 1934.)**

DIPLOMSKI RAD
NIKOLINA JARČEVIĆ

Split, rujan 2024.

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

ANTE TRUMBIĆ I DIKTATURA KRALJA ALEKSANDRA.

S POSEBNIM OSVRTOM NA POLITIČKE PRILIKE U DALMACIJI (1929. – 1934.)

Studentica: Nikolina Jarčević

Mentor: prof. dr. sc. Marko Trogrlić

Split, rujan 2024.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. UVOĐENJE DIKTATURE.....	2
2.1. Proglašenje diktature	2
2.2. Kraljevina SHS postaje Jugoslavija – podjela države na banovine	8
2.3. Represivne mjere.....	9
2.4. Progoni komunista.....	13
2.5. Hrvatska u vrijeme velike gospodarske krize (1929. – 1933.)	15
3. OKTROIRANI USTAV I ZAGREBAČKE PUNKTACIJE	16
3.1. Trumbićev stav prema diktaturi i Oktroiranom ustavu	16
3.2. Hrvatsko pitanje i Zagrebačke punktacije	20
3.3. Odjeci Zagrebačkih punktacija	25
3.4. Atentat u Marseilleu	28
4. POLITIČKE PRILIKE U DALMACIJI.....	29
4.1. Prilike neposredno nakon proglašenja Kraljevstva SHS	32
4.2. Diplomatska borba oko Dalmacije	35
4.3. Jugoslavenstvo u Dalmaciji	36
4.4. Politički život u Dalmaciji do atentata u Skupštini	39
4.4.1. Izbori za Ustavotvornu skupštinu i pojava HRSS-a.....	40
4.4.2. Prvi uspjesi HRSS-a	41
4.4.3. Koalicija s radikalima.....	42
4.4.4. Prekid sporazuma s radikalima	43
4.4.5. Seljačko-demokratska koalicija – atentat u Skupštini.....	46
5. DIKTATURA U DALMACIJI.....	47
5.1. Upravno-teritorijalna podjela Kraljevine Jugoslavije 1929.....	48
5.2. Odjeci diktature na području Splita.....	49
5.3. Teror i represija na području Dalmacije	62
6. ZAKLJUČAK	71
7. IZVORI.....	72
8. POPIS LITERATURE.....	73
9. MREŽNI IZVORI	75

SAŽETAK	76
---------------	----

1. UVOD

Tema ovog diplomskog rada jest Ante Trumbić i diktatura kralja Aleksandra s posebnim osvrtom na političke prilike u Dalmaciji u razdoblju od 1929. do 1934. godine. Iako je u literaturi uglavnom naglasak na političkim zbivanjima u sjevernoj Hrvatskoj, pojedini slučajevi u Dalmaciji u vrijeme diktature upućuju na to kakav je politički život bio na tom području. Dakle, uvođenje diktature može se pratiti na mikro razini, pa se tako posljedice uočavaju i u mjestima u Dalmaciji. Dalmaciju je nakon Prvog svjetskog rata, kao i ostatak zemlje, pogodila glad, gubitak stanovništva i gospodarska kriza. Potaknuti takvim okolnostima, dalmatinski su političari u Političkoj rezoluciji istaknuli potrebu stvaranja zajedničke države. Osnutak Države SHS u Dalmaciji je dočekan s oduševljenjem uz postavljanje ultimatumu da se što prije obavi ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom. Taj je zahtjev za ujedinjenjem bio potaknut talijanskim pretenzijama na istočnu obalu Jadrana. U Dalmaciji su postojala očekivanja da će nova država donijeti oporavak u gospodarskom, kulturnom i političkom životu što je potaknulo nastanak unitarističkih organizacija među kojima se isticala ORJUNA, odnosno Organizacija jugoslavenskih nacionalista. Iako je jugoslavenstvo na početku prihvaćeno s oduševljenjem, vrlo brzo nakon uvođenja Vidovdanskog ustava 1921. javilo se nezadovoljstvo unitarističkim i centralističkim konceptom. U takvim okolnostima HSS od 1923. bilježi znatan uspjeh i na području Dalmacije. Atentat na Radića i zastupnike HSS-a odrazio se i na Dalmaciju potičući je još više na otpor prema režimu. Ipak, preuređenje države bilo je spriječeno uvođenjem diktature 6. siječnja 1929. Sva vlast prešla je u ruke kralja Aleksandra, zabranjen je rad političkim strankama, uporaba nacionalnih imena i simbola, a tisak je cenzuriran. Zemlja je podijeljena na 9 banovina s ciljem brisanja starih povijesnih granica i plemenskih imena. Dalmacija se u tom razdoblju našla u okviru Primorske banovine, a represivne mjere itekako su se osjetile i na tom području. Unatoč oduševljenju koje se prikazivalo u novinama, realnost je bila sasvim drugačija. O tome svjedoče brojne demonstracije zabilježene na području Splita i djelovanje oporbe u borbi protiv režima. U borbi protiv režima istaknuo se Ante Trumbić, kako na državnoj, tako i na lokalnoj razini. Zagrebačke punktacije i „Odgovor dr. Trumbića i drugova“, čiji je autor bio upravo Trumbić, dokumenti su koji su izazvali reakcije režima što potvrđuje njihovu važnost.

2. UVOĐENJE DIKTATURE

2.1. Proglašenje diktature

Glavnu ulogu u borbi protiv velikosrpske hegemonije tijekom 1928. godine imala je Seljačko-demokratska koalicija čiji su glavni nositelji bili Stjepan Radić i Svetozar Pribićević.¹ Iz rezolucije o osnivanju SDK uočava se glavni cilj dviju stranaka (Hrvatske seljačke stranke i Samostalne demokratske stranke): „Seljačko-demokratska koalicija može ući samo u takvu vladu, koja će značiti promjenu današnjeg političkog sistema u duhu demokracije, parlamentarizma i ravnopravnosti. Oba se kluba SDK obvezuju, da jedan bez drugoga ne će ući ni u kakvu vladu.“² Iako su dvije stranke započele suradnju, zadržale su svoje političke programe, no ono što ih je povezivalo bila je borba protiv hegemonije i korupcije.³ Međutim, politička se kriza sve više produbljivala jer se nastojalo prekinuti suradnju Radića i Pribićevića, dok su se, s druge strane, koristili tisak i govori kako bi se postigao navedeni cilj.⁴ Političku napetost opisao je Vladko Maček: „Vlada je od prvog časa stvaranja te Seljačko-demokratske koalicije (SDK) imala s nama sto muka. Započeli smo oštru opstrukciju, kojoj je pogodovao prilično liberalan skupštinski poslovnik, pa smo gotovo na svakoj sjednici stavljali bezbroj tzv. prešnih prijedloga, koji su dolazili na dnevni red prije tekućih poslova, pa smo tako onemogućili gotovo posve normalni rad skupštine. Atmosfera je postajala sve zagušljivijom, pa su se često od stanovitih radikala čule grožnje: „To tako dalje ne može ići“, i „Past će krv!“. I doista je uskoro došlo do katastrofe.“⁵

Sukobi su privremeno bili zaustavljeni, no nastavljani su u svibnju nakon obnove rada Narodne skupštine. Budući da je Stjepan Radić i dalje javno govorio o zlouporabi od strane radikala, bio je izložen njihovim napadima.⁶ Počeo se vršiti pritisak na Radića, a putem tiska otvoreno mu se prijetilo smrću. Prijetnja je ostvarena 20. lipnja 1928. prilikom zasjedanja

¹ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*. (Zagreb: Europapress holding, Novi liber, 2008), 77 – 78.

² Hrvoje Matković, *Na vrelima hrvatske povijesti* (Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, 2006), 290.

³ Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941*. (Zagreb: Liber, 1974), 18.

⁴ Franko Mirošević, „Političke borbe Hrvata za preustroj postojeće države u uvjetima lažnog parlamentarizma 1921.-1928.“, u *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas*, ur. Ivo Perić (Zagreb: Školska knjiga, 2007), 37.

⁵ Vladko Maček, *Memoari* (Zagreb: Dom i svijet, 2003), 111.

⁶ Franko Mirošević, „Političke borbe Hrvata za preustroj postojeće države u uvjetima lažnog parlamentarizma 1921.-1928.“, u *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas*, ur. Ivo Perić (Zagreb: Školska knjiga, 2007), 38.

Narodne skupštine.⁷ Radikalni poslanik Puniša Račić izvršio je atentat pri čemu je ubio Pavla Radića i Đuru Basaričeka, a ranio Stjepana Radića, Ivana Pernara i Ivana Grandu.⁸ Režim je atentat prikazao kao osobni obračun s opozicijom čime se zataškala umiješanost režima u ovom slučaju. Jasno je da je represija nad Stjepanom Radićem i HSS-om bila samo uvod u daljnja zbivanja. Ubojstvo Stjepana Radića pokazalo je kako režim ne bira sredstvo kako bi uklonio sve političke faktore koji su predstavljali prijetnju za njegov opstanak.⁹ Stjepan Radić umro je 8. kolovoza 1928. godine, a na čelo HSS-a stupio je Vladko Maček: „Sprovedu je prisustvovalo, bez pretjerivanja, najmanje 300 000 ljudi iz sviju hrvatskih krajeva. (...) Kad sam dan poslije sproveda, 13. VIII, na sjednici zastupstva sazvanoj u tu svrhu, ponovno potvrđen nasljednikom Stjepana Radića, osjetio sam da taj križ prelazi sada na moja ramena.“¹⁰

Sve do proglašenja diktature HSS na čelu s Mačekom nastavio je borbu za promjenu državnog uređenja i revidiranje Vidovdanskog ustava, odnosno nastavila se borba protiv velikosrpskog režima.¹¹ Nakon atentata u Narodnoj skupštini Ante Trumbić pristupio je Seljačko-demokratskoj koaliciji, a naposljetku se priključio HSS-u pri čemu je Maček izjavio kako je Trumbić od tog trenutka postao „njegovim najboljim suradnikom sve do svoje smrti“.¹² Kralj je odbijao federativno preuređenje države, a kao prijetnju koristio je moguću amputaciju hrvatskog teritorija koji bi se sveo na liniju Virovitica, Novska, Una-Bihać, Livno – zapadno od Makarske, dok bi ostala područja bila pripojena Velikoj Srbiji. Kako bi riješili političku krizu, zastupnici Seljačko-demokratske koalicije nastojali su zainteresirati svjetsku javnost za probleme unutar države. S tim ciljem na zasjedanju Interparlamentarne unije u Berlinu sudjelovali su Ivan Pernar i Juraj Krnjević.¹³ Važnu ulogu u predstavljanju hrvatskog pitanja

⁷ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*. (Zagreb: Europapress holding, Novi liber, 2008), 86.

⁸ Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991): Hrvatski pogled* (Zagreb: Naklada Pavičić, 1998), 166.

⁹ Bosiljka Janjatović, „Stjepan Radić: progoni, suđenja i ubojstvo 1919.-1928. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* sv. 29, br. 1 (1996): 217 – 236.

¹⁰ Vladko Maček, *Memoari* (Zagreb: Dom i svijet, 2003), 118.

¹¹ Matko Globačnik, „Između časnog egzila i ostracizma unutarne i vanjskopolitičke prilike u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca – kontekst odlaska Ante Pavelića u inozemstvo u siječnju 1929. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 61 (2019): 455 – 490.

¹² Zdravka Jelaska Marijan, „Drugo zagrebačko razdoblje Trumbićevog života i njegova smrt (1923. – 1938.)“, u *Ante Trumbić: biografski fragmenti i nasljeđe*, ur. Marijan Čipčić (Split: Muzej grada Splita, Društvo prijatelja kulturne baštine Split, 2020), 135.

¹³ Franko Mirošević, „Političke borbe Hrvata za preustroj postojeće države u uvjetima lažnog parlamentarizma 1921.-1928.“, u *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas*, ur. Ivo Perić (Zagreb: Školska knjiga, 2007), 40 – 41.

svjetskoj javnosti imao je Ante Trumbić. Tijekom 1928. s tim je ciljem boravio u Austriji, Francuskoj, Velikoj Britaniji i Njemačkoj.¹⁴ Međutim, Trumbiću je bilo jasno da zapadni politički krugovi nisu voljni riješiti hrvatsko pitanje, stoga njegovo putovanje nije polučilo značajnije rezultate. Ipak, Trumbić je smatrao kako je to putovanje bilo nužno kako bi se svjetsku javnost upoznao s postojećim problemom, ali i kako bi se uspostavile korisne veze. Svakako, Trumbićeva je akcija predstavljala svojevrsan pritisak na vlast. Od tog trenutka on će postajati važan politički faktor u HSS-u.¹⁵ Državu su i dalje potresale krize vlada, a da bi se razriješila Pribićević i Maček predlagali su u pregovorima s kraljem federativno uređenje države.¹⁶ Vodstvo Seljačko-demokratske koalicije nadalo se da će kralj riješiti političku krizu budući da to nije uspijevalo parlamentarnim putem.¹⁷ Međutim, kralj je odbio zahtjeve za preuređenje države i 6. siječnja 1929. godine raspustio Skupštinu i uveo diktaturu.¹⁸ Kao objašnjenje za takvu odluku poslužila je činjenica da su se predstavnici srpskih oporbenih stranaka protivili prijedlozima Mačeka i Pribićevića.¹⁹

Kralj Aleksandar objavio je sljedeće: „Najviši narodni i državni interesi i njihova budućnost zapovedaju mi, da se i kao vladalac i kao sin ove zemlje obratim neposredno narodu i da mu otvoreno i iskreno kažem ono, što mi u sadanjem trenutku nalažu moja savest i ljubav prema otadžbini.

Nastupio je čas, kad između naroda i kralja ne može i ne sme biti više posrednika. (...)

Moja očekivanja, kao i očekivanja naroda, da će evolucija našeg unutarnjeg političkog života doneti sređenje i konsolidovanje prilika u zemlji, nisu se ostvarila.

¹⁴ Zdravka Jelaska Marijan, „Drugo zagrebačko razdoblje Trumbićevog života i njegova smrt (1923. – 1938.)“, u *Ante Trumbić: biografski fragmenti i nasljeđe*, ur. Marijan Čipčić (Split: Muzej grada Splita, Društvo prijatelja kulturne baštine Split, 2020), 135.

¹⁵ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 2. izd. (Split: Književni krug, 1991), 225 – 226.

¹⁶ Franko Mirošević, „Političke borbe Hrvata za preustroj postojeće države u uvjetima lažnog parlamentarizma 1921.-1928.“, u *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas*, ur. Ivo Perić (Zagreb: Školska knjiga, 2007), 40 – 41.

¹⁷ Ivica Šute, *Hrvatska povijest 1918. – 1941.*, sv. 1 (Zagreb: Leykam international, 2019), 104.

¹⁸ Franko Mirošević, „Političke borbe Hrvata za preustroj postojeće države u uvjetima lažnog parlamentarizma 1921.-1928.“, u *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas*, ur. Ivo Perić (Zagreb: Školska knjiga, 2007), 41.

¹⁹ Ivica Šute, *Hrvatska povijest 1918. – 1941.*, sv. 1 (Zagreb: Leykam international, 2019), 105.

Parlamentarni red i sav naš politički život dobijaju sve više negativno obeležje, od čega narod i država imaju za sada samo štete. Sve korisne ustanove u našoj državi, njihov napredak i razvitak celokupnog našeg državnog života, dovedeni su time u opasnost.

Od takvog nezdravog političkog stanja u zemlji strada ne samo unutarnji život i napredak, nego i sređivanje i razvijanje spoljnih odnosa naše države, kao i jačanje našeg ugleda i kredita u inostranstvu.

Parlamentarizam, koji je kao političko sredstvo po tradicijama od moga nezaboravljenoga oca ostao i moj ideal, počele su zaslepljene političke strasti zloupotrebljavati u toj meri, da je postao smetnja za svaki plodni rad u državi.

Žalosni razdori i događaji u Narodnoj skupštini pokolebali su kod naroda veru u korisnost te ustanove. Sporazumi, pa i najobičniji odnosi između stranaka i ljudi, postali su apsolutno nemogući.

Umesto da parlamentarizam razvija i jača duh narodnog i državnog jedinstva, on ovakav kakav je, počinje da dovodi do duhovnog rasula i narodnog razjedinjavanja. Moja je sveta dužnost, da svim sredstvima čuvam *državno* i *narodno jedinstvo*. I ja sam rešen, da ovu dužnost bez kolebanja ispunim do kraja. (...)

Tražiti leka tome zlu u dosadanjim parlamentarnim promenama vlade ili u novim zakonodavnim izborima, značilo bi *gubiti dragoceno vreme u uzaludnim pokušajima*, koji su nam odneli nekoliko poslednjih godina. Mi moramo tražiti *nove metode rada* i krčiti nove puteve.

Ja sam uveren, da će u ovom ozbiljnom trenutku, svi Srbi, Hrvati i Slovenci razumeti ovu iskrenu reč svoga kralja i da će oni biti moji najverniji pomagači u toku mojih budućih napora, kojima je jedini cilj: *da se u što kraćem vremenu, postigne ostvarenje onih ustanova, one državne uprave, koja će najbolje odgovarati opštim narodnim potrebama i državnim interesima*.

*Radi toga rešio sam i rešavam, da Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna 1921. godine prestane važiti. Svi zemaljski zakoni ostaju u važnosti, dok se prema potrebi mojim ukazom ne ukinu. Na isti način donosiće se ubuduće novi zakoni.*²⁰

²⁰ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata* (Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961), 7 – 8.

Uvođenje diktature predstavlja važnu prekretnicu u političkom životu jer su od tog trenutka ključne figure bile kralj i njemu odani ljudi, dok je rad svih oporbenih stranaka bio zabranjen, a rad Narodne skupštine obustavljen. Kralj Aleksandar uvođenjem diktature ima svu vlast u rukama što mu je omogućilo promicanje već postojećih velikosrpskih interesa.²¹ Zakonom o kraljevoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi objavljeno je da je „kralj „nosilac sve vlasti u zemlji“, da „predstavlja državu u svim njezinim odnosima sa tuđim državama“, da je njegova ličnost nepovrediva (da mu se „ne može ništa i odgovornost staviti“, niti može biti tužen), da je zapovjednik vojne sile, da „daje ordene i druga odlikovanja“, da može narediti amnestiju „za sve krivice“, da „oglašuje rat i zaključuje mir“, da imenuje vladu koja je samo njemu odgovorna, da izdaje i proglašuje zakone svojim ukazom, da se sudske presude izriču u njegovo ime“.²² Kralj Aleksandar proglasio je generala Petra Živkovića predsjednikom vlade. Vlada je bila podređena kralju, a u njezinom sastavu bili su ljudi odani režimu, odnosno zastupnici Narodne radikalne stranke i Demokratske stranke.²³ Živković u svojoj izjavi od 13. siječnja iznosi program nove vlade: „Dužnost kraljevske vlade, kojoj imam čast predsjedavati, određene su jasno u reči Nj. V. kralja gg. Ministrima.

Kraljevska vlada ima za glavni cilj, da zavede potpuni red i punu disciplinu u državnoj administraciji, da izvrši u što kraćem vremenu potpuno izjednačenje zakonodavstva u celoj državi i time obezbedi uslove punoj pravnoj sigurnosti i poretku.

U naročitom programu rada, koji će kraljevska vlada podneti Nj. V. kralju na odobrenje, izložiće se osnovi za pun razvoj svih duhovnih, kulturnih i ekonomskih snaga našega naroda. U tom pogledu jedna od glavnih briga kraljevske vlade je, da se što većom štednjom i racionalnom upravom srede što pre i ojačaju državne financije i shodnim merama reše opšte nevolje naroda u privrednom i socijalnom pogledu...

Potrebno je takođe osobito naglasiti, da će kraljevska vlada u spoljnoj politici samo nastaviti svom snagom dosadašnje napore na iskrenom držanju i razvijanju što boljih odnosa sa svim, a

²¹ Franko Mirošević, „Hrvati u vrijeme monarhističke diktature“, u *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas*, ur. Ivo Perić (Zagreb: Školska knjiga, 2007), 56.

²² Ivo Perić, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji: kronika važnijih zbivanja* (Zagreb: Dom i svijet, 2006), 157 – 158.

²³ Ivica Šute, *Hrvatska povijest 1918. – 1941.*, sv. 1 (Zagreb: Leykam international, 2019), 105.

naročito sa susjednim zemljama, smatrajući kao osnovu svoje politike postojeće međunarodne obaveze i ugovore...“²⁴

Osim zastupnika Narodne radikalne i Demokratske stranke, u vladi su bili zastupljeni i Hrvati što je kralju poslužilo kao argument da su u vladi ravnopravno zastupljeni svi narodi. Maček je na samom početku podržao uvođenje diktature smatrajući kako će kralj na taj način lakše preuzeti inicijativu u rješavanju političke krize. U skladu s tim stavom izjavio je sljedeće: „Kako vidite lajbek je raskopčan. Vidovdanski ustav, koji je preko 7 godina tištio hrvatski narod, srušen je. Srušen je ne samo u svijesti naroda nego i faktično rješenjem Nj. Vel. kralja. Posve sam siguran u slogu i zrelost, a prema tome i jakost hrvatskog naroda te s obzirom na veliku mudrost Nj. Vel. kralja, da će nam uspjeti da ostvarimo ideal hrvatskog naroda: da Hrvat bude gospodar u svome domu, u svojoj slobodnoj Hrvatskoj.“²⁵ Međutim, Mačeku je vrlo brzo postalo jasno kako diktatura neće razriješiti dugogodišnju političku krizu: „I sada je kralj Aleksandar došao na vrlo čudnovatu misao da će moći dekretima izbrisati tisuću godina postojeću narodnu svijest Hrvata i Slovenaca jednostavno tako ako iz naziva države izbríše i srpsko i hrvatsko i slovensko ime, te državu proglasi Jugoslavijom, a sve narode te Jugoslavije jednostavno „jedinstvenim jugoslavenskim narodom“. (...) Među prvim diktatorskim zakonima doneseno je pooštrenje ionako već drakonskog zakona o zaštiti države, zatim zakon o kreiranju centralnog suda za zaštitu države u Beogradu, bez ikakve prizivne instancije, i naravno uredbu o rapustu sviju stranaka, pa tako i HSS. I ja, i Svetozar Pribićević, i mnogi drugi istaknutiji politički prvaci u Zagrebu, dobili smo odmah svaki po tri policijska agenta, koji su stajali naizmjenice pred kućom, legitimirali i bilježili svakoga tko bi k nama dolazio i pratili nas uzastopce kamo god smo se kretali.“²⁶

Pribićević je također u početku podržao uvođenje diktature smatrajući kako je riječ „samo o akciji, da se stavi u pokret aparat, koji je ustavom određen za rješenje državne krize u formi revizije ustava“.²⁷ Pribićević, kao i Maček, shvatio je da diktatura neće riješiti krizu: „Svoje autokratsko ponašanje pokazao je odmah nakon pada Austro-Ugarske, dok su se obavljale pripreme za ujedinjenje kad je odbio potpisati dekret o imenovanju prve vlade naše zemlje s

²⁴ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata* (Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961), 9 – 10.

²⁵ Ljubo Boban, *Svetozar Pribićević u opoziciji: 1928-1936* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1973), 48.

²⁶ Vladko Maček, *Memoari* (Zagreb: Dom i svijet, 2003), 126 – 127.

²⁷ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*. (Zagreb: Europapress holding, Novi Liber, 2008), 104.

Pašićem na čelu. Mi ostali pogriješili smo što nismo od početka odlučnije odbili to autokratsko ponašanje.“²⁸

Trumbićev stav prema diktaturi iznio je Peršić: „Trumbić je više puta klimao glavom – piše Peršić – i poluglasno govorio: Krupna je to stvar, kraljeva diktatura ... Zna se gdje je počela, ali ne zna kako, kada će svršiti? Krupne su to stvari ... kao da je htio reći i opasne za diktatora ...“²⁹

Trumbić je bio suzdržan prema uvođenju diktature smatrajući, kao i neki drugi političari, kako bi ona ipak mogla razriješiti političku krizu. Međutim, iz njegovog razgovora s ministrom Drinkovićem može se zaključiti kako je Trumbić shvatio da je diktatura uvedena kako bi se promicali velikosrpski interesi: „Dok je Drinković držao da se kralj samo služi ovim elementima (velikosrpskim) u svoje svrhe i za provođenje svojih koncepcija, Trumbić je bio sasvim obratna mišljenja i držao je da se oni služe kraljem i njegovim autoritetom u svoje svrhe.“³⁰

2.2. Kraljevina SHS postaje Jugoslavija – podjela države na banovine

Kralj Aleksandar je 1929. godine donio Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja. Tim je zakonom država promijenila naziv u Kraljevina Jugoslavija, dok se njen teritorij podijelio na sljedećih devet banovina: Dravsku, Savsku, Vrbasku, Primorsku, Drinsku, Zetsku, Vardarsku, Moravsku i Dunavsku. Banovine nisu bile samostalne jedinice jer se ban imenovao od strane kralja, a na prijedlog ministra unutarnjih poslova koji je bio odan režimu.³¹ Tom podjelom nastojalo se izbrisati kontinuitet povijesnih granica i osigurati srpsku prevlast u većini banovina. O navedenom svjedoči komadanje hrvatskog teritorija pri čemu je istočni Srijem pripojen Dunavskoj, a područje Dubrovnika Zetskoj banovini.³² Pravoslavna većina bila je osigurana u šest od devet banovina i već tada su se uočavali obrisi Velike Srbije. Razgraničenje teritorija ostalo je na snazi sve do 1939. godine, odnosno sporazuma Cvetković

²⁸ Svetozar Pribićević, *Diktatura kralja Aleksandra* (Zagreb: Globus, 1990), 90.

²⁹ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 2. izd. (Split: Književni krug, 1991), 229 – 230.

³⁰ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 2. izd. (Split: Književni krug, 1991), 230.

³¹ Ivica Šute, *Hrvatska povijest 1918. – 1941.*, sv. 1 (Zagreb: Leykam international, 2019), 107.

³² Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske*, 4. izd. (Zagreb: Naklada Pavičić, 2007), 365.

– Maček i stvaranja Banovine Hrvatske.³³ S druge strane, ova kraljeva odluka tumači se kao pokušaj stvaranja jugoslavenskog prostora i naroda.³⁴

Osim tog zakona, važno je istaknuti donošenje Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o općinama.³⁵ Tim je zakonom kralj ukinuo općinska predstavništva kao i predstavništva drugih ustanova što je značilo zadiranje u niže sfere političkog života, a ne samo na razini države.³⁶ Zakon je sadržavao sljedeće odredbe:

„Član 1. Sve općinske uprave u celoj državi današnjim danom se razrešuju.

Član 2. U opštinama grada Beograda, Zagreba i Ljubljane postavljaju se opštinske uprave kraljevskim ukazom na predlog ministra unutrašnjih dela.

Član 3. U ostalim opštinama postaviti će veliki župan nove opštinske uprave.

Član 4. Sastav i nadležnost opštinskih uprava ostaje i dalje ista, kako je to predviđeno dosadašnjim zakonima (uredbama i statutima) o opštinama.

Član 5. Isto tako će veliki župan razriješiti dužnosti dosadašnje opštinske bilježnike i postaviti nove.

Član 6. Veliki župani postaviće po svojim oblastima komesare, koji će nadalje voditi sve poslove dosadanjih oblasnih skupština i oblasnih odbora, koji se ovim Zakonom raspuštaju. Bliže odredbe radu ovih komesara izdaće ministar unutrašnjih dela.

Član 7. Sve odredbe zakona, uredaba, statuta, naređenja i pravilnika, koje su u protivnosti s ovim Zakonom, prestaju važiti...“³⁷

2.3. Represivne mjere

Represija se provodila od samog ujedinjenja, odnosno već od 1918. godine, a borbu protiv „antidržavnih elemenata“ olakšao je *Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi*. Provedbu represivnih mjera omogućili su upravni organi vlasti, vojska, žandarmerija i

³³ Ivica Šute, *Hrvatska povijest 1918. – 1941.*, sv. 1 (Zagreb: Leykam international, 2019), 108.

³⁴ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*. (Zagreb: Europapress holding, Novi Liber, 2008), 110.

³⁵ Ivo Perić, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji: kronika važnijih zbivanja* (Zagreb: Dom i svijet, 2006), 158.

³⁶ Ivica Šute, *Hrvatska povijest 1918. – 1941.*, sv. 1 (Zagreb: Leykam international, 2019), 105 – 106.

³⁷ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata* (Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961), 12 – 13.

policija.³⁸ Godine 1929. donesen je *Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi* koji se temeljio na već postojećem *Zakonu o zaštiti države* iz 1921. godine. Razliku između tih zakona temelji se na pooštavanju zakonskih odredbi. U borbi protiv antidržavnih elemenata značajnu je ulogu imao Državni sud za zaštitu države, a nije postojala mogućnost žalbe na presude.³⁹

U Kraljevini Jugoslaviji žandarmerija je imala ulogu „da kao organ državnih upravnih organa vlasti bdi nad javnom bezbednošću, održava javni red i mir i obezbeđuju izvršenje zakona“. Veći dio novca za njezino održavanje izdvajalo je ministarstvo unutarnjih poslova, dok se disciplina unutar tog organa povjerila ministru vojske i mornarice. Žandarmerija je trebala obavještavati o prijestupima i krivičnim djelima, a oružje je mogla upotrijebiti samo u krajnjim okolnostima. Osim toga, trebali su se suzdržavati od protuzakonitih postupaka jer bi u suprotnom to značilo kršenje građanskih sloboda i zloupotrebu vlasti. Ipak, stvarnost u Kraljevini Jugoslaviji bila je sasvim drugačija. Tako je kršenje građanskih prava bilo često zastupljeno, a u istražnim postupcima protiv žandara rijetko se dolazilo do rješenja. Budući da vlast nije poduzimala bitnije korake u rješavanju tog problema, stvoren je dojam nedodirljivosti zbog čega je dolazilo do konflikata i zaoštavanja međusobnih odnosa. Mjesna policijska vlast bila je u općinama, dok su policijski upravitelji bili u sjedištima banovina. Policijski agenti djelovali su u civilu, a zajednička uloga svih ovih djelatnika bila je briga o javnom redu i miru.⁴⁰

Kako se kriza u Kraljevini Jugoslaviji sve više produbljivala, u svrhu očuvanja države bila su dopuštena sva sredstva što se najviše odnosilo na žandarmerijsku zloupotrebu i pritiske na političke neistomišljenike. Tako se konstantno povećavao broj ljudi koji su bili osuđeni za djelovanje protiv države, izuzev područja Južne Srbije i Beograda. U nadzoru su im pomagali i pojedini stanovnici odani režimu, no to je često služilo kao sredstvo za rješavanje vlastitih nesuglasica s drugima. „Sve političke nepouzidane osobe su stavljane „pod strogi, ali neupadni nadzor“, a njihovo kretanje je promatrano sa najvećom pažnjom.“ Za cilj su imali spriječiti svako djelovanje i promidžbu uperenu protiv režima. Ovakvi su postupci bili vrlo česti u Hrvatskoj gdje su kotarski načelnici ukazivali na Hrvate kao na „antidržavne elemente“. Optuženici ponekad nisu imali priliku ni braniti se, budući da su im bili uskraćeni posjeti

³⁸ Bosiljka Janjatović, „Hrvatska 1928.-1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava“, *Historical Contributions* sv. 13, br. 1 (1994), 219 – 244.

³⁹ Stipica Grgić, „Neki aspekti poimanja uvrede vladara u vrijeme diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* sv. 41, br. 1 (2009): 347 – 365.

⁴⁰ Ivana Dobrivojević, „Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)“, *Časopis za suvremenu povijest* sv. 38, br. 1 (2006): 99 – 137.

odvjetnika. S druge strane, pojedini su odvjetnici bili internirani nakon što bi se pokušali suprotstaviti zloupotrebi položaja. Iako se zakonom branilo zadržavanje u zatvoru duže od tri dana i bilo kakvo fizičko kažnjavanje, u stvarnosti se događalo sasvim suprotno. Nerijetko su zatvorenici bili fizički kažnjavani i natjerani na preuzimanje krivnje. O zloupotrebi položaja i represiji svjedočio je i strani tisak poput Daily Expressa, The Manchester Guardian itd.⁴¹

Atentatom na Stjepana Radića započelo je obračunavanje s političkim neistomišljenicima. Uvođenjem diktature kralj Aleksandar uveo je zabranu političkog djelovanja svim strankama. Zabranu djelovanja pratila su uhićenja, suđenja i ubojstva. Vlast iz Beograda donosila je naloge za nadzor s ciljem saznavanja namjera oporbe. Nadzoru su bili podvrgnuti zastupnici HSS-a, a među njima ističu se Vladko Maček, Ivan Pernar, Juraj Krnjević. Osim njih, Pribičević je također bio podvrgnut nadzoru sve do odlaska u Beograd 17. svibnja 1929. nakon čega je interniran.⁴² Pribičević u svom djelu iznosi sljedeće o represivnim mjerama: „Da bi diktaturu osigurao protiv najmanjeg vjetrova, kralj je u početku izdao dekret o deportaciji i interniranju građana. U Austro-Ugarskoj interniralo se jedino za svjetskog rata kad se država borila za svoj opstanak. To je činjeno za kratko vrijeme i primjenjivano je protiv građana koji su živjeli u ratnim područjima. Osim toga kralj Aleksandar je odmah naredbom ukinuo nezavisnost sudova i uveo poseban sud za zaštitu države, koji sudi bez priziva. Odvjetnici optuženih ne mogu, ni tijekom istrage ni tijekom sama suđenja, nasamo komunicirati sa svojim branjenicima, nego samo u nazočnosti sudskog organa, a to čini nemogućom svaku obranu.“⁴³ Pribičević je u Brusu ostao do srpnja 1929. godine, no zbog bolesti je bio pušten. Dobivši dozvolu za odlazak iz zemlje, otišao je u Prag, potom u Pariz. Umro je 1936. godine u Parizu.⁴⁴

Policija je pratila Milana Šufflaya povezujući ga s pravaškom „frankovačkom“ propagandom. Osim navedenih, pod nadzorom je bio i Ante Trumbić.⁴⁵ O tome Ante Trumbić govori u svojim bilješkama: „Jedan sat poslije povratka telefonira mi Šegvić, da ga je Grivičić tel. obavijestio, da su poslije našeg odlaska na Ozalj, došli detektivi k njemu i ispitivali ga, je li njegov auto, komu ga je dao, ko se je sve odvezao itd. Na odlasku moj je detektiv zapisao broj

⁴¹ Ivana Dobrivojević, „Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)“, *Časopis za suvremenu povijest* sv. 38, br. 1 (2006): 99 – 137.

⁴² Bosiljka Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.* (Zagreb: Dom i svijet, 2002), 262 – 264.

⁴³ Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra* (Zagreb: Globus, 1990), 103.

⁴⁴ Hrvoje Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 3. izd. (Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova RH, 1999), 134.

⁴⁵ Bosiljka Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.* (Zagreb: Dom i svijet, 2002), 264.

i pitao šofera čiji je auto. Šofer da je nakon pola sata popravio u Jaski auto i kad je došao kući u Zagreb da su došli detektivi u stan i ispitivali ga potanko o izletu, a zatim da su mu napravili premetačinu u kući.⁴⁶ Navedeni političari samo su jedni od onih koji su bili povrgnuti nadzoru. Cilj nadzora bio je zastrašivanje opozicije, međutim režim se nije zaustavljao samo na tome. Kako je već navedeno, brojni su slučajevi rezultirali uhićenjima, interniranjem, suđenjem i ubojstvima.⁴⁷

Kaznoma je bio izložen predsjednik HSS-a – Vladko Maček koji je, osim što je bio nadziran, naposljetku 22. prosinca 1929. uhićen. Bio je optužen da je financijski pomagao omladince koji su spremali atentat na kralja prilikom odlaska poklonstvene deputacije. Budući da se ta optužba nije mogla dokazati, bio je oslobođen.⁴⁸ O tim događajima progovara Maček: „Dok je još policija uredovala inkvizitorskim načinom, mučeći uhapšeničke da bi se iznudila razna priznanja koja su dijelom odgovala istini, a dijelom i nisu, prasnulo je na dan 1. prosinca, koji je režim slavio kao dan stvaranja Jugoslavije, nekoliko improviziranih bombi. Osim detonacija, bombe nisu počinile nikakvih šteta, a naročito nisu prouzrokovale nikakvih ljudskih žrtava. Kratko vrijeme zatim pohapšeno je u Zagrebu nekoliko desetaka mladih pristaša HSS, koji su priznali da su te atentate improvizirali. Štoviše, izašlo je na vidjelo i to da su se spremali dići u zrak jedan vlak, kojim je imala putovati u Beograd i opet od režima inscenirana poklonstvena deputacija zagrebačkih građana. Kako je policija među onim detaljima ustanovila i to da sam ja u nekoliko navrata pomagao novčano studentsku organizaciju HSS, čiji članovi su bili upleteni u tu zavjeru, to sam pred Božić (22. XII. 1929) uhapšen konačno i ja.“⁴⁹ Nadzor nad njim nastavio se nakon njegovog povratka u Zagreb. Međutim, Maček je ponovno bio uhićen 31. siječnja 1933. i deportiran u Čajniče, a sudskom odlukom bio je osuđen na tri i pol godine zatvora. Odluka je povučena tek nakon kraljeve smrti 1934. godine.⁵⁰ U Memoarima iznosi razlog zbog kojeg je bio uhićen: „Nakon mjesec dana bila je istraga gotova i predana optužnica. Optužen sam bio samo radi rezolucije, koju smo nas deseterica sastavili s jeseni 1932, dočim

⁴⁶ Stjepan Matković i Marko Trogrlić, ur., *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938.*, sv. 1 (Zagreb, Split: Hrvatski institut za povijest, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2019), 83.

⁴⁷ Bosiljka Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.* (Zagreb: Dom i svijet, 2002), 265.

⁴⁸ Bosiljka Janjatović, „Hrvatska 1928.-1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava“, *Historical Contributions* sv. 13, br. 1 (1994): 219 – 244.

⁴⁹ Vladko Maček, *Memoari* (Zagreb: Dom i svijet, 2003), 129.

⁵⁰ Bosiljka Janjatović, „Hrvatska 1928.-1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava“, *Historical Contributions* sv. 13, br. 1 (1994): 219 – 244.

za razne interviewe, koji su bili mnogo oštiri nisam tužen. (...) Sljedeći dan, 30. IV, pala je osuda, i ja sam suđen na tri godine strogog zatvora uz olakšicu *custodiae honestae*.“⁵¹

Borba režima protiv političkih protivnika nastavila se tijekom 1931. godine kada je u Zagrebu ubijen Milan Šufflay – član HSP-a, književnik i povjesničar. O tom su događaju pisale svjetske novine poput The New York Timesa, Tribunea itd.⁵² Maček opisuje događaj: „Režim je međutim postajao svakim danom sve manje skrupuloznim u biranju svojih sredstava. Dne 19. veljače 1931. ubijen je oko 9 sati navečer usred grada i zasjede, udarcem po glavi, prof. dr. Milan Šufflay. Već tada je bilo sveopće mišljenje, a kasnije je bilo i dokazano, da je bio umoren po eksponentima zagrebačke policije. (...) Ing. Košutiću uspjelo je za Šufflayevo umorstvo zainteresirati vanjski svijet, tako te su protest koji je sastavio potpisali, uz mnoge druge ugledne osobe, i ljudi svjetskog glasa, kao primjerice fizičar Albert Einstein i književnik Heinrich Mann.“⁵³

Godinu dana kasnije bio je napadnut Mile Budak koji je preživio napad. Osim njega, napadnut je i ubijen Josip Predavec 1933. godine. Navedeni slučajevi doprinijeli su raspadu vodstva HSS-a jer su članovi stranke bili podvrgnuti kaznama, uhićenjima i ubojstvima.⁵⁴

2.4. Progoni komunista

Osim zastupnika HSS-a progonjeni su i komunisti. Od samog uvođenja diktature država se obračunavala s komunistima što je rezultiralo time da ih je u razdoblju otvorene diktature ubijeno oko 400, a preko 1500 osuđeno na Sudu za zaštitu države. Režim je komuniste ocijenio kao najopasnije protivnike što se jasno vidi iz akta Odjeljenja za državnu bezbjednost u Beogradu: „Imamo obavještenje da komunisti i drugi partiski ljudi, kojima je u novom stanju onemogućeno javno partisko delovanje i agitovanje, šalju u narod svoje ljude da tajno rade protiv režima kao agenti osiguravajućih društava, trgovački putnici, prodavci šivaćih mašina...“⁵⁵

Komunisti su na represivne mjere reagirali oružanim ustancima što je režim iskoristio na način da se obračuna s njima. Osim toga, oružani su ustanci poslužili režimu da pred javnošću

⁵¹ Vladko Maček, *Memoari* (Zagreb: Dom i svijet, 2003), 149 – 150.

⁵² Ivica Šute, *Hrvatska povijest 1918. – 1941.*, sv. 1 (Zagreb: Leykam international, 2019), 111.

⁵³ Vladko Maček, *Memoari* (Zagreb: Dom i svijet, 2003), 135.

⁵⁴ Ivica Šute, *Hrvatska povijest 1918. – 1941.*, sv. 1 (Zagreb: Leykam international, 2019), 112 – 113.

⁵⁵ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata* (Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961), 17.

opravdaju represivne mjere.⁵⁶ Ubojstva komunista bila su česta u razdoblju između 1929. i 1931. godine, a najčešće su se događala u zatvoru ili na ulicama Zagreba. Međutim, komunisti su bivali uhićeni na području Osijeka, Slavonskog Broda, Splita, Šibenika itd. Ubojstva su se često prikazivala kao slučajevi samoubojstva. Pritisak na komuniste pojačao se dolaskom dr. Janka Bedekovića na položaj šefa policije.⁵⁷ Nedugo nakon proglašenja diktature ubijeni su sekretar Centralnog komiteta KPJ Đuro Đaković i sekretar Crvene pomoći za Jugoslaviju Nikola Hećimović.⁵⁸ Osim navedenih, ubijani su članovi Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ). Tako su 29. srpnja 1929. ubijeni sekretar CK SKOJ-a Mijo Oreški i njegov brat Slavko. Nakon mučenja u policiji ubijen je 31. srpnja Pajo Marganović. Ubojstvo člana Mjesnog komiteta KP u Osijeku – Josipa Hauka prikazano je kao samoubojstvo. Osim njih, ubijeni su još neki članovi SKOJ-a: Josip Kolumbo, Pero Popović, Josip Debeljak i Zlatko Šnajder.⁵⁹ O policijskim progonima komunista izvijestio je beogradski dnevnik Politika: „Sada se mogu objaviti i pojedinosti o pogibiji komunista u Samoboru, o čemu se ispočetka u interesu istrage moralo ćutati.

Nedavno zagrebačka policija ušla je u trag nekim istaknutim komunistima i izvršila veći broj hapšenja. Među ostalim uhapšen je i izvesni dr. Levi, o kome je već u štampi javljano. Na osnovu raznih hartija i spisa islednici su mogli zaključiti da se centralni komitet koji drži sve ove konce nalazi negde u neposrednoj blizini Zagreba. Za to je u tom smislu i povedeno traganje...

... Zagrebačka policija poslala je nekoliko svojih najboljih ljudi da povedu istragu i otkriju, ako je moguće, ovo tajanstveno gnezdo. Izgledalo je, da će posao biti teško okončan uspehom, jer su komunisti umeli dobro da zametnu svoje tragove...“⁶⁰

Uz ubojstva bili su prisutni progoni i uhićenja članova KPJ. Za Bedekovićeve uprave uhićeno je 200 komunista i izvedeno pred Sud za zaštitu za državu, a uglavnom su se optužbe odnosile na stvaranje komunističkih organizacija, širenje propagande i literature. Uhićenja su

⁵⁶ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*. (Zagreb: Europapress holding, Novi Liber, 2008), 113.

⁵⁷ Bosiljka Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935*. (Zagreb: Dom i svijet, 2002), 287 – 288.

⁵⁸ Franko Mirošević, „Hrvati u vrijeme monarhističke diktature“, u *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas*, ur. Ivo Perić (Zagreb: Školska knjiga, 2007), 58.

⁵⁹ Bosiljka Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935*. (Zagreb: Dom i svijet, 2002), 289 – 290.

⁶⁰ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata* (Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961), 20.

rezultirala teškim kaznama, a prilikom boravka u zatvoru bili su podvrgnuti mučenju.⁶¹ Zbog ovakvog postupanja prema komunistima KP je bila pred nestankom. Iz tog razloga vodstvo KP odustalo je od oružanog ustanka, napustilo državu i otišlo u inozemstvo.⁶² Unatoč velikim gubitcima prouzročenim represivnim mjerama od strane režima, KPJ se ipak održala.⁶³ Svoje djelovanje protiv režima KPJ opisala je na IV. zemaljskoj konferenciji: „Komunistička partija je jedina partija, koja je od prvog dana velikosrpske vojno-fašističke diktature vodila protiv nje herojsku borbu. Sve ostale stranke: građanska, sitnoburžoaska, seljačke i nacionalnosporazumaške, a također i socijal-demokratska, uzmakle su i sramno kapitulirale.

Kompartija vodila je u 1929.-1931. revolucionarnu boru protiv vojno-fašističke diktature po cijenu najvećih i najtežih žrtava. Tu borbu iznio je partijski kadar u zemlji na svojim plećima. Redovi partije bili su desetkovani, a veliki dio njenih funkcionera mučki ubijen ili poslat na dugogodišnju robiju. U toku te herojske borbe, uslijed pogrešaka partije a naročito njenih vodstava u to vrijeme, teroru vojno-fašističke diktature uspjelo je da privremeno organizaciono razbije većinu najvažnijih partorganizacija. Utjecaj i autoritet partije među masama silno je porastao, ali njena akciona sposobnost uslijed razbijanja većine najvažnijih partorganizacija, bila je znatno oslabljena...“⁶⁴

2.5. Hrvatska u vrijeme velike gospodarske krize (1929. – 1933.)

Velika gospodarska kriza izbila je nakon financijskog sloma na burzi u New Yorku 24. listopada 1929. godine.⁶⁵ Kriza se iz SAD-a proširila na ostatak svijeta, a posebno je bila izražena u agrarnim zemljama zbog pada potražnje i cijena poljoprivrednih proizvoda.⁶⁶ Samim time gospodarska se kriza osjetila i na području Jugoslavije, a obuhvatila je industriju, poljoprivredu te druge privredne grane. Posljedično, došlo je do zatvaranja nekih industrijskih poduzeća što je rezultiralo povećanjem broja nezaposlenih.⁶⁷ Posebno je težak bio položaj seljaka. Bili su prisiljeni prodavati pšenicu po nepovoljnim cijenama i morali su se zaduživati. Godine 1932. bilo je 206 000 zaduženih seljačkih gospodarstava, a od toga najviše u Dalmaciji.

⁶¹ Bosiljka Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.* (Zagreb: Dom i svijet, 2002), 291.

⁶² Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008.* (Zagreb: Europapress holding, Novi Liber, 2008), 114.

⁶³ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata* (Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961), 22.

⁶⁴ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata* (Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961), 21 – 22.

⁶⁵ Ivica Šute, *Hrvatska povijest 1918. – 1941.*, sv. 1 (Zagreb: Leykam international, 2019), 114.

⁶⁶ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008.* (Zagreb: Europapress holding, Novi Liber, 2008), 115.

⁶⁷ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata* (Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961), 24.

Beogradska vlada poduzela je neke korake kako bi ublažila krizu. Među tim koracima izdvaja se osnivanje PRIZAD-a 1930. godine, odnosno Privilegovanog akcionarskog društva za izvoz zemaljskih proizvoda, a čija je zadaća bila otkup pšenice po zajamčenim cijenama. Ipak, država nije mogla izdvojiti toliko novca. Osim osnivanja PRIZAD-a, država je 1932. godine donijela Zakon o zaštiti zemljoradnika kojim je uveden moratorij⁶⁸ na plaćanje seljačkih dugova. Rezultat ovog zakona bio je rast dugova na 6 milijardi dinara, dok je ugroženost seljaka bila jedna od važnijih obilježja ove krize.⁶⁹

Osim lošeg položaja seljaka, krizu karakterizira i korupcija. Pojedinci su zloupotrebljavali svoje položaje kako bi se obogatili. Mijo Mirković zaključio je: „Gospodarsko rasulo 1930. i 1931. bilo je slika i predznak političkog i vojnog rasula, koje je nastupilo deset godina kasnije, 1941...“⁷⁰

3. OKTROIRANI USTAV I ZAGREBAČKE PUNKTACIJE

3.1. Trumbićev stav prema diktaturi i Oktroiranom ustavu

Kralj je, kako bi riješio političku krizu, nastojao pridobiti Trumbićevu potporu, no Trumbić je odbijao suradnju s režimom. S druge strane, bio je podvrgnut stalnom nadzoru jer je vlast bila svjesna da bi Trumbić mogao biti opasan za režim. Ipak, kraljev je režim produbljivao krizu u državi što je pomalo otvaralo put političkim promjenama.⁷¹ Trumbić i Pribićević održali su sastanak kako bi organizirali borbu protiv režima. Trumbić je pri tome istaknuo kako je kralj prouzročio političku krizu u državi ukinuvši osobne i građanske slobode. Rješenje krize vidio je u unutarnjem otporu čiji bi nositelji bili predstavnici raspuštenih stranaka i bivši narodni zastupnici. Osim toga, zalagao se za objavu manifesta kako bi se iskazao otpor beogradskom režimu. Ipak, Trumbićev prijedlog odbio je Vladko Maček i na taj način odgodio djelovanje sve do donošenja Zagrebačkih punktacija. Trumbićevo političko djelovanje, potaknuto uvođenjem diktature, bilo je usmjereno na bojkot režima sve dok ne pristane na pregovore s oporbom kako bi se riješilo hrvatsko pitanje.⁷²

⁶⁸ Odogoda plaćanja duga.

⁶⁹ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*. (Zagreb: Europapress holding, Novi Liber, 2008), 116.

⁷⁰ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata* (Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961), 24 – 25.

⁷¹ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 2. izd. (Split: Književni krug, 1991), 236.

⁷² Ivo Petrinović, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 2. izd. (Split: Književni krug, 1991), 236 – 237.

Gospodarska kriza, progoni i ubojstva komunista i drugih političkih protivnika narušili su ugled Jugoslavije u svijetu. Pod tim pritiskom kralj Aleksandar bio je prinuđen promijeniti političku situaciju u državi te je sukladno tome u rujnu objavio Oktroirani ustav poznat još i kao Septembarski ustav.⁷³ Ustav je donio kralj bez sudjelovanja Narodne skupštine zbog čega se naziva oktroirani tj. nametnuti. Uvođenjem novog ustava nisu donesene značajnije promjene, već se samo otvorena diktatura zamijenila prikrivenom. Država je postala ustavna monarhija, no ustavom su načela uglavnom ostala ista kao i državno uređenje.⁷⁴ Iako je dobila neke ustavne institucije, kralj je i dalje bio najvažniji faktor. Uspostavljen je dvodomni parlament kojeg su činile Narodna skupština i Senat, međutim zakonski nacrt morao je u konačnici biti potvrđen od strane kralja. Vladu je imenovao kralj, a u njegovim rukama bile su zakonodavna, sudska i upravna vlast. Zadržana je podjela na države na devet banovina iz čega se jasno da zaključiti kako je država i dalje centralistički uređena.⁷⁵ To dodatno potvrđuje činjenica da je političkim strankama bilo zabranjeno djelovanje. Njihovo djelovanje moglo je odobriti Ministarstvo unutarnjih poslova, no uvjet za takvo nešto bilo je prihvaćanje unitarističkog koncepta.⁷⁶ Oktroirani ustav izazvao je nezadovoljstvo među oporbom o čemu govori Maček: „Dne 9. rujna 1931. najavio je diktatorski režim da više nije diktatura potrebna, pa je oktroiran novi ustav. Razumije se da taj novi ustav nije bio ništa drugo nego smokvin list, koji je imao pokriti golotinju diktature. Bit tobožnjeg ustava bila je u tome što je režim odlučio kreirati sebi apsolutno poslušni i pokorni parlament. Donesen je zato izborni zakon, prema kojemu može kandidatsku listu postaviti samo ona skupina koja u svakom kotaru države može skupiti barem 60 potpisnika. Bilo je očito da to uz heterogenost južnoslavenskih naroda i uz heterogenost raznih stranaka ne može nitko osim režima, koji može naravno tih šezdeset potpisa u svakom kotaru preko svojih policijskih činovnika, ako ne baš sakupiti, a ono svakako isfalsificirati. Bilo je dakle jasno da će kandidatsku listinu moći podnijeti samo tadašnji predsjednik vlade Pera Živković, pa je tako i bilo. Akoprem po hrvatskim selima i uz najveći pritisak i zastrašivanje od strane vlasti nije pristupilo izborima niti 20% izbornika, ipak je režim sebi dao zapisati ogromnu većinu glasača. Papir je strpljiv!“⁷⁷

⁷³ Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske*, 4. izd. (Zagreb: Naklada Pavičić, 2007), 366.

⁷⁴ Anita Blagojević i Branka Radonić, „O ustavu Kraljevine Jugoslavije iz 1931.“, *Pravni vjesnik* sv. 28, br. 1 (2012): 123 – 144.

⁷⁵ Hrvoje Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 3. izd. (Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova RH, 1999), 134.

⁷⁶ Franko Mirošević, „Hrvati u vrijeme monarhističke diktature“, u *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas*, ur. Ivo Perić (Zagreb: Školska knjiga, 2007), 63.

⁷⁷ Vladko Maček, *Memoari* (Zagreb: Dom i svijet, 2003), 136.

Ubrzo nakon donošenja Oktroiranog ustava održali su se izbori. Prilikom izbora bila je istaknuta samo jedna Zemaljska kandidatska lista jer su oporbene stranke mogle izaći na izbore samo ako bi uspjele osigurati 60 predlagača u svih 368 kotareva u državi. Osim izbornog zakona, političku borbu oporbe otežavale su međusobne različitosti i neujednačenost. Glasovanje je bilo javno što je državi omogućilo kontrolu nad biračima. Zakonom je bilo određeno da zemaljska lista s najviše glasova osigurava 2/3 ukupnog broja zastupnika što je pogodovalo režimu. Budući da birači praktički nisu imali izbor, veliki je broj njih odustao izražavajući na taj način nezadovoljstvo. Ipak, izbori su, kao što je naveo Maček u Memoarima, popraćeni progonima, falsificiranjem rezultata itd.⁷⁸ Nakon izbora izabrani poslanici formirali su političku stranku poznatu kao Jugoslavenska radikalno seljačka demokracija koja je podupirala režim. Nastojala je okupiti političare iz Radikalne, Demokratske i Hrvatske seljačke stranke, no u tome nije uspjela.⁷⁹

Iz navedenog jasno je da ni donošenje ustava nije donijelo značajnije promjene. O tome svjedoče pokušaji kralja Aleksandra da stupi u kontakt s oporbom. Srpska oporba također je pokušavala postići sporazum s hrvatskom oporbom, no Trumbić je zahtijevao da se srpske stranke prvo međusobno dogovore.⁸⁰ U pregovorima s Jovanom Radonićem, članom Radikalne stranke, Trumbić je izrazio nepovjerenje prema režimu:

„To je bio onda jedan savjet, koji nije odgovarao mojem shvaćanju i uvjerenju, nego kao izlaz, u vrijeme kad je vidov. ustav bio brzo gotov, da se izbjegne daleko veće zlo kao što je bio vid. ustav, koji osim svega ostaloga bio je i nametnuti Hrvatima i Slovencima. Danas je tu iskustvo od ovih 13 godina, koje se ne može zaboraviti. Nema više nimalo povjerenja. Ništa se danas ne može više polagati samo na riječ, nego ni na zakon. Vidilo se kako sve to nije nikakva garancija. Iz Beograda sve što se radilo, činilo je da se simpatije gase i da se radja nepovjerenje Hrvata prema Beogradu. (...) Prema svemu ovome vidi se da u Beogradu važi samo fizička sila. Nikakva pravna zaštita ne daje nikakve zaštite ni čovjeku ni narodu. Vid. ustav su nametnuli silom, kupovanjem zast. glasova, na sam dan glasanja (a što je prije bilo?), provadjali su ga kako su htjeli, sve su nam uzeli, pa su najposlije i taj ustav i sve gradj. i političke slobode ukinuli jednim potezom pera. Čemu dakle pregovarat i skim? Što se uglavi tko će zajamčit da

⁷⁸ Franko Mirošević, „Hrvati u vrijeme monarhističke diktature“, u *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas*, ur. Ivo Perić (Zagreb: Školska knjiga, 2007), 63.

⁷⁹ Hrvoje Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 3. izd. (Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova RH, 1999), 135.

⁸⁰ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 2. izd. (Split: Književni krug, 1991), 238.

će se držat? Nema za to garancije, nego samo jedna a ta je vlast u svojoj ruci u svojoj kući. Srbijanci neka odu iz naše zemlje, i kad se nama vrati sloboda, onda na jednakoj nozi moć se i razgovarat i zaključit.“⁸¹

U tim je pregovorima istaknuo za kakvu se politiku zalaže:

„I ova pasivnost, iako izgleda kao negativna, nije. Ona ima svoje aktivno dejstvo, koje joj daju prilike, tako da vidimo da se neprestance pita, što misle Hrvati, da bi se razgovaralo o sporazumu u času kad je strana ima sve u ruci, našu imovinu, naše živote, našu slobodu, sve naše što imamo, a druga strana, Hrvati nemaju išta, nego svoju dušu. Pa svak razumije zašto nikomu ne može ni pamet pasti da ulazi u neke kombinacije o sastavljanju neke provizorne vlade, koja bi imala jedini ozbiljni cilj da pokrije odgovornost onih koji su skrivili i da ih zaštiti pred narodom. Tako nas se, neprestance saliče pitanjem: šta hoće Hrvati i to iz Beograda direktno kao i preko stranaca, koje se tako navija u Beogradu. Ako se hoće što u tom pravcu znati, moglo bi se jedino izraziti u negativnoj formi, da svi Srbijanci koji izvan Srbije nemaju nikava svoga gospodarenja, odu i ostave nas, pa ćemo se onda lako moći razgovarati, a ja mislim lako i sporazumiti, jer ćemo biti na jednakoj nozi, a jedino tako mogu se uopće i vodit bilo kakvi pregovori, bilo o čemu. Ako nije tako, onda je diktata, a nije sporazum!“⁸²

Trumbićevi stavovi potaknuli su sumnju režima, stoga je dobio informaciju da se planira atentat na njega, Mačeka i Pernara:

„Danas oko 10.30 s. priopćeno mi je da je jučer zaključeno u zgradi policije, da se ima ubiti Mačeka, Trumbića i Pernara. To imaju izvršiti članovi „Mlade Jugoslavije“. Određena su četiri detektiva, koja imaju proučavati njihovo kretanje pripraviti teren i prigodom djela zaštiti ubojice, olakšati im bijeg i zametnuti trag.“⁸³

U bilješkama se ističe da se iza atentata kriju isključivo politički razlozi jer bi Trumbićevim ubojstvom došao netko drugi, skloniji sporazumu:

⁸¹ Stjepan Matković i Marko Trogrlić, ur., *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938.*, sv. 1 (Zagreb, Split: Hrvatski institut za povijest, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2019), 205.

⁸² Stjepan Matković i Marko Trogrlić, ur., *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938.*, sv. 1 (Zagreb, Split: Hrvatski institut za povijest, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2019), 201.

⁸³ Stjepan Matković i Marko Trogrlić, ur., *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938.*, sv. 1 (Zagreb, Split: Hrvatski institut za povijest, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2019), 195.

„Tu je samo politika uzrok! Nalaze se, kako se kaže, u teškim prilikama. Htjeli bi valjda napraviti sporazum sa Hrvatima, na onaj način, kao 1925 sa Stj. Radićem t. j. da pojedinci dobiju koji položaj, a narod ništa. Pa pošto valjda misle da ste vi trojica vodstvo naroda ili barem glavni faktor, a drže da vi nećete, poslije stečenog iskustva napraviti po drugi put pogrešku 1925, koja je njega i dva njegova pomagača napokon, koštala i glava, pa vas misle maknuti s ovoga svijeta u nadi, da će sa drugima moći svršiti posao, koji mora da im jako stoji na srcu, po pritiskom današnje situacije. A valjda dodao je značajno, kao da nije rekao slučajno, ima već kogod, koji bi, nakon vas, kao vođa bio savitljiviji i pristupačniji. Ključ je u tome: Danas im treba Hrvata!“⁸⁴

Iako je Meštrović poticao Trumbića da predloži konfederativno uređenje države, Trumbić je odbio taj prijedlog jer je smatrao da u trenutku općeg nepovjerenja ne može doći do sporazuma:

„Uostalom danas nema smisla govoriti o političkom sporazumu. Čemu to? Kad bi se do toga sporazuma došlo, ostalo bi sve kao što je i sada. Danas vlada kriza ekonomska, financijska, socialna i moralna. Nema kredita ni moralnog ni materialnog. Nestalo je povjerenja. Sve to vrijedi u najvećoj mjeri za naše prilike. S druge strane nema izgleda da bi se uspjelo. Najprije zato, jer nema jednakopravnih partnera. Beograd ima i drži svu vlast, sve u svojim rukama; u Zagrebu nema ništa, Hrvati su bez ikakva prava a osobito bez vlasti, prosti objekt. O pregovorima stoga u pravom smislu riječi ne može se govoriti. Trebalo bi najprije da u Beogradu dodje do uvidjavnosti i do odluke da Srbija kao takova, ni Srbijanci nemaju nikakva prava svoga u Hrvatskoj. Ovo stanje je samo jedna nametnuta činjenica. Ali na žalost nema nikakva traga da se u Beogradu dolazi do neke uvidjavnosti, a još manje do odluke da se Hrvatskoj prizna pravo u njenoj kući. Napraviti takav fiktivni sporazum značilo bi ponoviti pogrešku 1925. god. Ta se je pogreška teško osvetila, pa se ne može ponovo upadati u nju.“⁸⁵

3.2. Hrvatsko pitanje i Zagrebačke punktacije

Iz Trumbićevog elaborata o hrvatskom pitanju uočava se cjelokupna situacija u Kraljevini Jugoslaviji. Istaknuo je da je hegemonija beogradskog režima prisutna od samog ujedinjenja u zajedničku državu, a da se ona uvođenjem diktature još više osjećala. U ime narodnog jedinstva

⁸⁴ Stjepan Matković i Marko Trogrlić, ur., *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938.*, sv. 1 (Zagreb, Split: Hrvatski institut za povijest, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2019), 196.

⁸⁵ Stjepan Matković i Marko Trogrlić, ur., *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938.*, sv. 1 (Zagreb, Split: Hrvatski institut za povijest, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2019), 224.

promicali su se velikosrpski interesi, a svako nezadovoljstvo smatralo se pobunom protiv države etiketirajući političke neistomišljenike „separatistima, neprijateljima države“. Hegemonija se uočavala na nekoliko razina, odnosno u vojsci, diplomaciji, upravi i financijama: „Vojska, diplomacija, uprava i financije – sve su te institucije u rukama pripadnika srpske nacionalnosti. A oni drže i sve važne i povjerljive položaje u upravi i izvan Srbije, na primjer, u Vojvodini, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini (naravno pod parolom da su to srpske pokrajine), a da se i ne govori o Makedoniji, koja se ne smije zvati ni geografski drugačije nego Južna Srbija.“⁸⁶

Trumbić se osvrnuo i na lažni parlamentarizam jer su srpske stranke nametale svoje kandidate uz pomoć državnog aparata i policije: „I za vrijeme ustava parlamentarizam bio je obmana. Srbijanske su stranke namećale i izvan Srbije, naročito u Vojvodini, Bosni-Hercegovini, Crnoj Gori, stvarajući tako srpsku većinu pomoću državnog aparata i poznatih metoda. Takovom većinom su vladali „demokratski“ i majorizirali Hrvate.“⁸⁷ Uvođenjem diktature represija se još više osjećala, a pod okriljem Jugoslavije krila se Velika Srbija: „Državnim udarom 6. siječnja 1929. proglašena je kraljeva lična diktatura, jer je Manifest potpisao sam kralj bez protivpotpisa ikakva ministra. Od onda hegemonija provodi se jače, intenzivnije, brutalnije i ubrzanim tempom. Ne smije se ni govoriti ni pisati. Stoga je upravo procvat „literatura“ letaka, kojima se šire vijesti koje se ne smiju štampati, a naročito slučajevi nasilja, zatvaranja, ubijanja kod seljaka, kojih, zato što je žandarm našao komu u džepu ili u kući kakav letak, neprestance su puni zatvori zbog zločina širenja propagande. I oni koji su pronađeni nevinima znadu sjediti ne samo danima nego i mjesecima u zatvoru policije, bez ikakve odluke. Zbog takvih letaka vode se i sada procesi po zakonu o z/aštiti dr/žave/. (...) U tih 6 banovina, kojima je očito ograničena Velika Srbija, na položajima bana, podbana i banske uprave su Srbi, a u prvom redu iz Srbije, u školama se gaji ekskluzivni velikosrpski duh, u nje su uvedeni beogradski udžbenici, a ćirilsko pismo postalo je isključivo službeno pismo. U dvjema hrvatskim banovinama, savskoj i primorskoj slično je, samo što je u formi nešto drukčije. U jednoj i drugoj podban je Srbin, dok su oba bana poslušni karieriste. (...) Nikad u Srbiji nisu htjeli ni čuti za „Jugoslaviju“, odbijajuć to ime kao „austrijski“ izum i atentat na srpstvo. To je bilo prije rata, za rata i poslije njega, kad prošle godine kraljevim ukazom država je prekrštena od kraljevine S.H.S. u Jugoslaviju. Ali i pod tim imenom službeni aparat širi i

⁸⁶ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 2. izd. (Split: Književni krug, 1991), 251.

⁸⁷ Ante Trumbić, *Izabrani politički spisi* (Zagreb: Golden marketing, Narodne novine, 1998), 262.

podupire velikosrpstvo sve to jače, dok se hrvatsko ime zamjenjuje jugoslavenskim, a hrvatski se osjećaj guši.“⁸⁸

Trumbić kritizira vanjsku politiku Kraljevine Jugoslavije ističući kako se ona vodila isključivo prema velikosrpskim interesima, dok je zanemarivala jadransko područje ugroženo talijanskim pretenzijama: „Vanjska politika bila je uvijek monopol najužega kruga u Beogradu. I za vrijeme parlamentarizma narod nije imao na nju uticaja. Nepovoljne posljedice te politike osjetili smo mi Hrvati osobito na Jadranu. (...) A na koncu iz svega se stiče uvjerenje, da će u slučaju ratne krize obrana Srbije i njenih specialnih interesa biti glavna briga, dočim ostali interesi, naročito hrvatski, predstavljat će razne etape eventualnog odstupanja.“⁸⁹

Ističe kako je ovakva politika Beograda dovela do stagniranja trgovine s inozemstvom, a ulagalo se u vojsku čiji je zadatak, prema Trumbićevu mišljenju, bilo očuvanje velikosrpske dominacije. Trumbić elaborat završava s idućim rješenjem: „Na ovo Hrvati odgovaraju, da je njihov program ovaj: *Prvo*, da ništa ne traže od Srbije, nego hoće da Srbijanci odu sa vlasti iz njihove zemlje, gdje nemaju nikakvih svojih prava; a *drugo*, da je teritorijalno razgraničenje, u bilo kojem slučaju, moguće, a to putem konsultiranja naroda, koji svojom slobodnom voljom ima da se izjavi. Nakon toga lako će biti, ako se iskreno bude htjelo, urediti putem slobodnog sporazuma sve odnošaje, ne na bazi hegemonije, nego na bazi slobodne *asocijacije* interesa na izmjeničnu korist ugovornika i njihovih odnosa.“⁹⁰

Ovim elaboratom Trumbić je dao uvid u hrvatsko pitanje, a ujedno je i jedan od najkritičnijih tekstova u tom razdoblju. Osim navedenih problema, aktualna je bila talijanska i njemačka ekspanzivna politika. U skladu s tim, Njemačka i Italija podržavale su separatističke krugove radi vlastitih političkih interesa. Pod tim su pritiskom, HSS i Maček bili spremni na sporazum s režimom.⁹¹

Nakon donošenja Oktroiranog ustava u rujnu 1931. i provedenih izbora, obnavlja se suradnja među političarima kako bi se potaknulo rješavanje hrvatskog pitanja. Samostalna demokratska stranka prihvatila je federativno uređenje države i sukladno tome od 5. do 7. studenoga 1932.

⁸⁸ Ante Trumbić, *Izabrani politički spisi* (Zagreb: Golden marketing, Narodne novine, 1998), 263., 268.

⁸⁹ Ante Trumbić, *Izabrani politički spisi* (Zagreb: Golden marketing, Narodne novine, 1998), 270 – 271.

⁹⁰ Ante Trumbić, *Izabrani politički spisi* (Zagreb: Golden marketing, Narodne novine, 1998), 279.

⁹¹ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 2. izd. (Split: Književni krug, 1991), 254 – 255.

održao se sastanak.⁹² Na navedenom sastanku sudjelovali su članovi SDK, dr. Ante Trumbić i dr. Mile Budak. Rasprava je rezultirala zaključkom o nužnosti ujedinjenja hrvatske opozicije u borbi protiv režima, a u konačnici je potpisana rezolucija poznata pod nazivom *Zagrebačke punktacije*. Tekst rezolucije sastavio je dr. Ante Trumbić. Rezolucija je sadržavala sljedeće:

„U nastavku rada Odbora Seljačko-demokratske koalicije, nakon svestrane izmjene mišljenja na sastanku 5, 6. i 7. XI 1932, na kojem su učestvovali dr. Vladko Maček iz Zagreba, kao predsjednik, dr. Dušan Bošković iz Pančeva, dr. Mile Budak iz Zagreba, prota Dušan Kecmanović iz Banja Luke, Sava N. Kosanović iz Plaškog, Dr. Hinko Krizman iz Varaždina, Josip Predavec iz Dugog Sela, Dr. Juraj Šutej iz Sarajeva, Dr. Ante Trumbić iz Splita i Većeslav Vilder iz Zagreba, složili smo se potpuno u ovim temeljnim zaključcima:

1. Stojeći na principu demokracije, smatramo narodni suverenitet stožerom svake državne organizacije i narod sam jednim i isključivim izvorom svakog političkog autoriteta i svake javne vlasti.
2. Budući da je seljaštvo, kao kolektivni pojam, nosilac naše narodne kulture, ekonomskog života, društvene konstrukcije i moralne vrijednosti, a sačinjava još i ogromnu većinu naroda, stoga seljaštvo ima da bude temelj organizacije našeg sveukupnog života.
3. Konstatiramo činjenicu, da srbijanska hegemonija, koja se je već od početka nametnula Hrvatskoj i svim našim zemljama uopće, s ove strane Drine, Save, Dunava, svojom nesposobnošću i pomoću nasilja i nemoralnih metoda, držeći u svojoj ruci svu državnu vlast, djeluje destruktivno uništavajući moralne vrijednosti, sve naše napredne ustanove i tekovine, materijalnu imovinu naroda, pa i njegov duhovni mir. To stanje je postiglo vrhunac pod apsolutističkim režimom od 6. I 1929. koji je, pojačavši tu hegemoniju sa svim njenim kobnim posljedicama, još dokinuo građanske i političke slobode.
4. Na temelju ovako teškog iskustva dolazimo do neizbježnog zaključka, da je, vraćajući se na god. 1918. kao ishodnu tačku, prijeka potreba povesti odlučnu i što bolje organizovanu borbu protiv te hegemonije sa ciljem, da se ona odstrani iz svih naših krajeva tako, da se ukloni odovud svaka vlast i upliv te hegemonije sa svim njenim predstavnicima.
5. Na toj pretpostavci samo može se pristupiti k novom uređenju državne zajednice, koja, ne upuštajući se u ovom času u detaljno razrađivanje te osnove, imat će za načelnu podlogu misao da ta zajednica, isključivši prevlast jednog ili više njenih članova tako,

⁹² Ivica Šute, *Hrvatska povijest 1918. – 1941.*, sv. 1 (Zagreb: Leykam international, 2019), 119.

da svaki član u svojoj zemlji kao i svi udruženi u zajedničkom saradivanju u poslovima općeg interesa zajednice, koji će se sporazumno utvrditi, budu mogli osigurati i posebne i skupne interese te zajamčiti napredat i procvat moralnog i materijalnog života naroda srpskog, naroda hrvatskog i naroda slovenačkog. Posebni interesi inojezičnih manjina potpuno će se zajamčiti.

6. Uzimajući ove tačke kao polazni korak svoga sadašnjeg rada, Odbor će na ovom temelju nastaviti svoju daljnju akciju.“⁹³

Dakle, rezolucija je sadržavala šest točaka, a kroz njih zahtijevala se predaja političkog autoriteta narodu. Osim toga, potpisnici su se zalagali za uključivanje seljaštva u društveni život. Podvrgnuli su kritici uvođenje diktature te ukazali na potrebu vraćanja oduzetih građanskih i političkih sloboda. U skladu s tim zaključili su kako je potrebno vratiti stanje iz 1918. godine, odnosno ukinuti hegemoniju na svim područjima. Vraćanje na stanje iz 1918. godine zahtijevalo bi promjenu državnog uređenja, a potpisnici rezolucije nisu izdvojili konkretan prijedlog, ali zahtijevali su da novo državno uređenje onemogućí prevlast bilo kojeg elementa državne zajednice.⁹⁴

Zagrebačkim punktacijama zagovarao se povratak na stanje iz 1918. godine, odnosno vraćanje ravnopravnih faktora – Države SHS i Kraljevine Srbije. Iako je takva formulacija izazvala nejasnoće, Trumbić je konstatirao da povratak na stanje iz 1918. znači uklanjanje srpske hegemonije iz prečanskih krajeva. Iako se Trumbić zalagao za samostalnost Hrvatske u okvirima Kraljevine Jugoslavije, razmatrao je i opciju potpune samostalnosti Hrvatske ako se ne postigne sporazum.⁹⁵ O potrebi uklanjanja hegemonije Trumbić govori u bilješkama: „Ova naša rezolucija postavlja jednu fundamentalnu bazu našoj politici koja, poslije 14 godina ovakova stradanja kakova nikada nismo u prošlosti doživili, kad smo samo objekt u svojoj kući, kada sigurno na ovaj način idemo u sunovrat, zauzela je jedan stav, koji konstatuje dijagnozu bolesti i određuje efikasan lijek: bolest, srbijanska hegemonija; a lijek: nazad s tom hegemonijom i sa svim njenim predstavnicima odovud s ove strane Drine, Save i Dunava i kada se ukloni odvud ta hegemonija, onda ćemo pristupiti k razgovoru o novom uredjenju državne zajednice, to znači, svaki gospodar u svojoj kući, i svaki na slobodnoj nozi. Inače praviti

⁹³ Ljubo Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije: dokumentima i polemikom o temama iz novije povijesti Jugoslavije*, sv. 1 (Zagreb: Školska knjiga, Stvarnost, 1987), 34 – 35.

⁹⁴ „Zagrebačke punktacije“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, <https://enciklopedija.hr/clanak/zagrebacke-punktacije> (posjet 24. 7. 2024).

⁹⁵ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 2. izd. (Split: Književni krug, 1991), 258 – 259.

„sporazum“, kao da me neko drži za grkljan, pa mi onda kaže: daj brate dragi, da se sporazumimo. To nije sporazum, nego laž.“⁹⁶

Iako Trumbić nije zagovarao rušenje države, Zagrebačke su punktacije izazvale reakciju režima. Optužbe režima da radi na rušenju države Trumbić je odbacio istaknuvši: „Sve je žrtvovano samo za Srbiju, a sada me se zbog toga napada sa zahtjevom da bi danas morao ćutati, kad ne ću da odobravam na sve što se s nama iz Beograda radi. Ali je moja dužnost baš radi toga da ustanem protiv, jer je ovo protivno od onoga zašto se je radilo i stradalo. Ja sam sve to radio za onu Srbiju koja je stradala na frontu, a ne za onu koja je u pozadini uživala i bogatila se i koja vlada i danas kroz plaćenu štampu napada nas, kad ne možemo da se branimo, nego niti da pišemo.“⁹⁷

Zagrebačke punktacije predstavljaju važan dokument kojim se iznosi problematika hrvatskog pitanja u okviru Kraljevine Jugoslavije. Cilj ovog dokumenta bilo je rušenje hegemonije, povratak autonomije i u skladu s tim suradnja s drugom stranom na ravnopravnim temeljima. Osim toga, rezolucija je potaknula donošenje niza rezolucija kojima se razmatrao položaj drugih jugoslavenskih naroda.⁹⁸

3.3. Odjeci Zagrebačkih punktacija

O važnosti ove rezolucije svjedoči njezin utjecaj na djelovanje ostalih političkih stranaka u Kraljevini Jugoslaviji. Potaknula ih je na borbu protiv režima, a među njima ističu se Ljuba Davidović i Aca Stanojević.⁹⁹ Davidović je članovima Demokratske stranke uputio sljedeće:

„Uporno produžavanje režima od 6 januara, usprkos i javnom raspoloženju i nedaćama koje je on nagomilao, dovelo je zemlju do očajnog stanja. Od samog početka, 6. januara, režim diktature pokazao se ne samo nepodnošljivo nasilan, nego, - što je u današnjim teškim prilikama još naročito teško palo, - rasipan, koruptivan i neviđeno nesposoban. Njegovi zakoni razorili su upravu, njegove reforme dotukle privredu, njegova finansiska politika sa porezima i taksama bez kraja, iscrpili poslednje izvore. Strmoglavni tok u svima poslovima nastao je naročito od oktroisanog ustava, izbornog zakona i po njemu izvršenih izbora za Narodnu skupštinu. Režim

⁹⁶ Stjepan Matković i Marko Trogrlić, ur., *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938.*, sv. 1 (Zagreb, Split: Hrvatski institut za povijest, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2019), 399 – 400.

⁹⁷ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 2. izd. (Split: Književni krug, 1991), 262 – 263.

⁹⁸ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 2. izd. (Split: Književni krug, 1991), 263 – 264.

⁹⁹ Ivica Šute, *Hrvatska povijest 1918. – 1941.*, sv. 1 (Zagreb: Leykam international, 2019), 120.

od 6 januara obznanjen je bio kao privremeni. Oktroisani ustav od 3 septembra 1931 otkrio je smer da se on ustali kao trajan. Zemlja je osetila da se, i pored već dokazanog zlog iskustva i svih nedaća, ne apeluje na volju i široka pleća naroda, koji je jedini u stanju da teškoće savlađuje, - i snagom, i verom, i strpljenjem, - kad je to on koji svoj posao radi, nadgleda i odlučuje. Narodu je ranije teško bilo da gleda režim koji rukuje njegovom sudbinom samovlasno, ali mu je sad još teže palo da sluša kako se taj režim u samozvanoj Narodnoj skupštini blagosilja u ime njegovo, a od strane ljudi koje on ničim nije ovlastio da to čine. Uz pogoršanja materijalna, lažni parlamentarni režim doneo je duboka moralna rastrojstva u nezadovoljstva. Upravlja se zemljom, donose zakoni, razrezuje poreze i zemlja zadužuje u ime i po tobožnjoj volji naroda, - koji stvarno to pravo više ne vrši ni u samoj malenoj svojoj opštini.“¹⁰⁰

Stanojević također kritizira režim te zahtijeva ponovno uvođenje građanskih prava i sloboda: „Četiri je pune godine, od kako se nastavlja režim diktature, uveden 6 januara 1929 godine. Davanje Ustava 1931 godine nije ni malo izmenilo suštinu stvari. (...) Verni svome starome osnovnom programu o potrebi punih građanskih i političkih sloboda, mi ističemo kao svoj prvi zahtev: vaspostavljanje narodnih prava i narodnih sloboda. Slobodan narod stvarao je ovu državu, po ceni najtežih žrtava i ona će, u ovim mučnim vremenima, moći da odoleva svima iskušenjima samo tako, ako njeni građani budu imali osnovna prava čoveka, koja su im sada poništena, a za koja je narod bio uveren, da su mu za svagda obezbeđena. Naš narod, širom cele zemlje, nije ničim zaslužio, da se drži u jednome stanju nedostojnom njegove lepe prošlosti. Zato mi idemo za tim, da se tome stanju učini kraj; da se poštuje načelo narodne suverenosti i da se definitivno zasnuje parlamentarna vladavina.“¹⁰¹

Osim Davidovića i Stanojevića u ovom razdoblju druge stranke također kritiziraju režim. Tako je JMO donijela *Sarajevske punktacije* kojima je zahtijevala preuređenje države pri čemu bi Bosna i Hercegovina činila posebnu jedinicu. Slovenska ljudska stranka *Ljubljanskim je punktacijama* istaknula posebnost Slovenaca, a ljevica Saveza zemljoradnika u *Novosadskoj*

¹⁰⁰ Ljubo Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije: dokumentima i polemikom o temama iz novije povijesti Jugoslavije*, sv. 1 (Zagreb: Školska knjiga, Stvarnost, 1987), 50.

¹⁰¹ Ljubo Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije: dokumentima i polemikom o temama iz novije povijesti Jugoslavije*, sv. 1 (Zagreb: Školska knjiga, Stvarnost, 1987), 66 – 67.

rezoluciji upućuje na gospodarsku zaostalost. Ono što je zajedničko svim navedenim rezolucijama jest borba protiv režima i zahtjev za ponovnom uspostavom parlamentarizma.¹⁰²

O stavu režima prema Zagrebačkim punktacijama doznaje se iz komentara režimskog novinstva: „Uistinu ovu su rezoluciju potpisali prije svega nekolicina ljudi, koji bi htjeli neovlašteno da govore u tuđe ime. Kriju se za formu hegemonije Beograda i hegemonije srpstva, a izbjegavaju da predlože određene konture unutrašnjeg državnog uređenja. Pada u oči da sastavljači rezolucije prikazujuć neiskreno i u čisto demagoškoj nameri narod isključivim izvorom svake javne vlasti pokušavaju da i ako maskirano sugerišu ideju kao da bi postojalo neko dvojstvo narodnih i Kraljevih interesa. Međutim ti su interesi potpuno identični i podudarni i Kralj je u stvari prvi mandator narodne volje, najpozvaniji zatočnik pravih nacionalnih interesa. Zbog toga su Kralj i narod izvor javne vlasti, a Kralj je kao državni poglavica s jedne strane simbol narodnog jedinstva unutra, a s druge strane simbol državne suverenosti spolja. Prema tome svaki pokušaj da se (na) ovako tendenciozan način odvoji Kralj od naroda, a narod od Kralja razbiće se o zdravu i prekaljenu svest našeg naroda i o njegovu iskrenu odanost Kralju i narodnoj dinastiji.“¹⁰³

Režim je Zagrebačke punktacije tumačio kao udarac na dosadašnji državni poredak, stoga je Maček uhićen 1933. godine zbog sudjelovanja u izradi rezolucije te nastojanju da se dio Jugoslavije odcijepi od cjeline. Iako je Maček rješenje hrvatskog pitanja predlagao u okviru Jugoslavije, bio je osuđen na tri godine zatvora.¹⁰⁴

Dok je Maček rješenje hrvatskog pitanja tražio u okviru Jugoslavije, odnosno u federalnom uređenju države, s druge strane razvijala se struja koja je to rješenje vidjela u osamostaljenju Hrvatske. Na čelu te političke struje bio je Ante Pavelić.¹⁰⁵ Budući da je osamostaljenje značilo rušenje Kraljevine Jugoslavije, Paveliću je prijeto uhićenje, stoga odlazi u Austriju. Godine 1929. otišao je u Sofiju gdje je uspostavio vezu s Vančom Mihailovim – vođom makedonske emigracije, a zajedno su zaključili sporazum prema kojem su se Makedonija i Hrvatska trebale izdvojiti iz države. Takav je Pavelićev potez izazvao reakcije režima koji mu izriče smrtnu

¹⁰² Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991): Hrvatski pogled* (Zagreb, Naklada Pavičić, 1998), 180.

¹⁰³ Ljubo Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije: dokumentima i polemikom o temama iz novije povijesti Jugoslavije*, sv. 1 (Zagreb: Školska knjiga, Stvarnost, 1987), 35.

¹⁰⁴ Hrvoje Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 3. izd. (Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova RH, 1999), 136.

¹⁰⁵ Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991): Hrvatski pogled* (Zagreb, Naklada Pavičić, 1998), 181.

presudu. Posljedično, Pavelić odlazi u Italiju gdje je osnovao organizaciju poznatu kao *Ustaša – hrvatski oslobodilački pokret*. Italiji je ovakva situacija odgovarala jer je rušenjem Jugoslavije uočila mogućnost širenja na području Dalmacije. Ustaški pokret svoju je ideju rješavanja hrvatskog pitanja crpio iz pravaštva, a osamostaljenje Hrvatske planiralo se ostvariti oružanim ustankom.¹⁰⁶

3.4. Atentat u Marseilleu

Kralj je tijekom 1934. godine pokušao uspostaviti veze s Mačekom preko Ivana Šubašića, međutim Maček je odbio suradnju: „No nekako koncem svibnja ili početkom lipnja 1934. pozvao je kralj Aleksandar Šubašića k sebi, te mu povjerio da pokuša kod mene sondirati teren za neki kompromis. (...) On mi je donio kraljevu poruku da se od mene ne traži ništa drugo nego izjava da nisam protiv jugoslavenske države. Ja sam odgovorio da tu činjenicu dokazuje sav dosadašnji moj rad, ali da se nikada neću pomiriti s današnjim državni uređenjem i da od onoga što sam izjavio u istrazi i na procesu ne odstupam ni za dlaku.“¹⁰⁷

U vanjskoj politici kralj Aleksandar razmatrao je približavanje nacističkoj Njemačkoj što je izazvalo nezadovoljstvo francuske diplomacije. Upravo je zato francuski ministar vanjskih poslova Louis Barthou posjetio Beograd, a dogovoren je posjet kralja Aleksandra Francuskoj.¹⁰⁸ Pavelić je saznao za kraljev posjet Francuskoj i prema tome planirao atentat smatrajući kako će na taj način izazvati nestabilnost države. Već 1933. godine nastojalo se ukloniti kralja Aleksandra tijekom posjeta Zagrebu, no taj je atentat bio neuspješan, a atentatori – Petar Oreb i Josip Begović bili su osuđeni na smrt i obješeni. Atentat u Francuskoj bio je detaljno planiran. Za šefa grupe bio je određen Eugen Dido Kvaternik, dok su atentatori u Francusku dospjeli zahvaljujući falsificiranim putovnicama. U Francusku je stigao Eugen Dido Kvaternik s Makedoncem „Vladom-šoferom“, članom Vnatrašnote makedonske revolucionerne organizacije (VMRO). Atentatori su bili podijeljeni u dvije grupe: marsejsku i parišku kako bi se osigurala uspješnost atentata. Kralj Aleksandar u Marseilles je uplovio 9. listopada 1934. godine te zajedno s ministrom vanjskih poslova Barthouom krenuo prema Gradskoj vijećnici. Atentator „Vlada-šofer“, odnosno Veličko Kerin, usmrtio je kralja Aleksandra i ministra Barthoua. Francuska policija uhitila je atentatore, dok je Eugen Dido

¹⁰⁶ Hrvoje Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 3. izd. (Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova RH, 1999), 139.

¹⁰⁷ Vladko Maček, *Memoari* (Zagreb: Dom i svijet, 2003), 155.

¹⁰⁸ Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991): Hrvatski pogled* (Zagreb, Naklada Pavičić, 1998), 184.

Kvaternik uspio pobjeći. Atentatori su osuđeni na doživotnu zatvorsku kaznu, a organizatori Pavelić i Kvaternik bili su osuđeni na smrt.¹⁰⁹

Kraljevom smrću odnosi u državi nisu se bitno promijenili, no ono što je jasno jest to da je ovaj događaj označio prekid apsolutističke vladavine. Oporukom kralja Aleksandra na njegovo je mjesto trebao doći njegov sin Petar, ali je do njegove punoljetnosti tu dužnost obavljalo namjesništvo od tri člana: knez Pavle Karađorđević, Radenko Stanković i Ivo Perović. Znakovi promjena uočavaju se prilikom puštanja Mačeka na slobodu i u odluci o raspisivanju izbora. Međutim, razdoblje od 1932. do 1935. karakterizira teror i progon političkih neistomišljenika, a rezultat takve politike bio je stotine uhićenih i ubijenih, ponajviše ljudi iz redova HSS-a. Osim političkih progona, Jugoslaviju je u ovom razdoblju karakterizirala gospodarska kriza pri čemu se iskorištavao hrvatski potencijal, a ulagalo se u Srbiju. O tome svjedoči viši porez za 15% na području Hrvatske. Problem je predstavljalo ulaganje tog novca prvenstveno u Srbiju, dok su ostali krajevi države bili zanemareni. Nezastupljenost Hrvata u državnim službama kao i prethodno navedeni problemi poticali su stanovništvo na iseljavanje.¹¹⁰

4. POLITIČKE PRILIKE U DALMACIJI

Da bi se dobio potpuni uvid u događaje u Dalmaciji, potrebno je osvrnuti se na politička zbivanja koja su prethodila uvođenju diktature.

U dalmatinskim gradovima tijekom 1918. godine održavali su se prosvjedni skupovi na kojima se jasno uočavala podrška stvaranju južnoslavenske države. Rat se osjetio i u Dalmaciji, iako se vojne operacije nisu vodile na tom području izuzevši početak rata. Ipak, brojni Hrvati činili su sastavni element i oružanim snagama Austro-Ugarske, a procjenjuje se da je u vojsci Monarhije bilo oko 130 000 ljudi s područja Hrvatske-Slavonije, Dalmacije i Istre. Rat je, stoga, ostavio negativne posljedice: gubitak stanovništva, glad i neishranjenost i mobilizaciju muškaraca.¹¹¹

Obustava prometa tijekom rata otežala je opskrbu hranom, a rezultirala je gospodarskom krizom i pothranjenošću stanovništva koje je bilo izloženo lihvarstvu. Već nakon atentata uvedena je vojna i politička cenzura, a novinari i politički neistomišljenici bili su kažnjavani ili

¹⁰⁹ Hrvoje Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 3. izd. (Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova RH, 1999), 142 – 144.

¹¹⁰ Franko Mirošević, „Hrvati u vrijeme monarhističke diktature“, u *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas*, ur. Ivo Perić (Zagreb: Školska knjiga, 2007), 66 – 67.

¹¹¹ Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 54 – 59.

poslani na bojište. Posebno se pazilo na osobe koje su podržavale ideju jugoslavenstva koje su bile označene kao „politički sumnjive“.¹¹² Protiv osoba koje su podržavale ideju jugoslavenstva provodile su se istrage koje su rezultirale uhićenjima. Tako su u Splitu bili uhićeni dr. Ivo Tartaglia, dr. Josip Smodlaka i drugi političari.¹¹³ Osobito je teško stanje bilo u Zadru u kojem se iskazalo nezadovoljstvo zbog nasilja, progona i nedostatne opskrbe namirnicama. Slično stanje vladalo je i u Splitu. Zbog gladi i neimaštine oko 2 200 djece iz Dalmacije i Hercegovine poslano je u Slavoniju i Srijem kod obitelji, dok je vlast tijekom 1918. nudila higijenske potrepštine i hranu po nižim cijenama. Dalmaciju je pogodila španjolska gripa što pokazuje teške uvjete u kojima su živjeli tadašnji ljudi.¹¹⁴

Nezadovoljstvo ovakvom situacijom pokušalo se iskazati u splitskom listu *Novo doba* kroz zastupanje ideje jugoslavenstva. Osim toga, izražavalo se protivljenje talijanskim pretenzijama na istočnu obalu Jadrana. O tome svjedoči članak iz lista *Novo doba*:

„U imenu nam je i smjer, kojim hoćemo da podjemo. Prožeti *duhom novog doba* – tog jedinog dobrog ploda iz ratne tragike – pregli smo, da u ovom usudnom, ali zato i velikom vremenu, kad se stvara budućnost naroda, dademo svojoj užoj otačbini *narodan i neodvisan dnevni list*, koji neka bude glasnikom političkih težnja jedinstvenog naroda Hrvata, Srba i Slovenaca i tumačem njegovih potreba na prosvjetnom i gospodarskom polju. Smatramo svojom prvom zadaćom, da *okupljamo narodne redove*. Svak je danas uvjeren, da nisu ovo časovi za stranačka nadmetanja, već da je opća potreba, da se svi čestiti narodni redovi stisnu i udruže u jednu silu, koja ima da nam stvori zaloge budućnosti, dostojne naroda, svijesna o svojim pravima i o svom položaju u kolu prosvijetljena svijeta. Velika vremena nameću i velike zadaće, a njima dorasao samo onaj narod, koji ne troši svoje energije u jalovim međusobnim trvenjima, već koji je ujedinio i učvrstio sve svoje sile, da ih daje u službu *velikom cilju*. Zato mi ne možemo i ne smijemo zastupati nikakove stranačke politike. *Mi uzdižemo interese narodne cjeline iznad svih posebnih stranačkih vidika* i zastupamo *misao ujedinjenog i složnog narodnog roda*.“¹¹⁵

¹¹² Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 59 – 60.

¹¹³ Stanko Piplović, „Dalmacija u nastupu Prvog svjetskog rata“, *Kulturna baština* br. 42-43 (2017): 77 – 110.

¹¹⁴ Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 61.

¹¹⁵ „Tajna našeg roda“, *Novo doba*, br. 1., 9. 6.1918., str. 1

U Splitu je 2. srpnja 1918. godine održan sastanak na kojem su sudjelovali političari iz svih krajeva Dalmacije. Iako je sastanak službeno bio sazvan zbog gospodarskih poteškoća, pripremljene su bile i gospodarska i politička rezolucija. Sastanak je započeo dr. Gajo Bulat istaknuvši gospodarske probleme. Nakon izglasane Gospodarske rezolucije, izglasala se i Politička rezolucija.¹¹⁶ Novo doba iznosi zaključke Političke rezolucije:

„Hrvati i Srbi iz svih krajeva Dalmacije, pristalice svih dalmatinskih predratnih stranaka, na sastanku u Splitu dne 2 srpnja 1918, jednodušno su složni u slijedećim mislima vodiljama:

I. Ozbiljnost historijskog časa, koji preživljavamo, zajedništvo pretrpljenih progonstava i nevolje, bjelodane osnove naših narodnih neprijatelja, upravljene direktno proti našoj narodnoj ekzistenci, već su zbrisali sve stranke i njihove razlike, te duhovno ujedinile sveukupno pučanstvo dalmatinsko u jednoj političkoj misli i jednom političkom cilju: biva, da **etničko jedinstveni narod Srba, Hrvata, Slovenaca ima neotudjivo pravo i dužnost da srestvom samoodredjenja ostvari svoju jedinstvenu nezavisnu državu.**

Prema tome smatramo nužnim jedinstveni politički rad čitavog pučanstva dalmatinskog, dok god ne bude postignuto ili barem obezbjedjeno postignuće toga vrhovnoga narodnoga cilja, a svako cijepanje narodnih sila zbog pitanja drugog reda ili koja danas nijesu aktuelna, smatramo za narodnu stvar štetnim.“¹¹⁷

Okupljanje političara iz svih krajeva Dalmacije jasno pokazuje jedinstvo u stvaranju zajedničke države. Kako bi prenijeli zaključke rezolucije regionalnim, pokrajinskim i državnim vlastima osnovana je Narodna organizacija Srba, Hrvata i Slovenaca. Narodna organizacija za cilj je imala potaknuti osnivanje takvih organizacija u ostalim krajevima i Narodnog vijeća Srba, Hrvata i Slovenaca.¹¹⁸ Navedenoj organizaciji podršku je pružila Katolička Crkva na sastanku Katoličkog seniorata za Dalmaciju održanog 11. srpnja 1918. godine. Na sastanku je donesena rezolucija kojom se podupire svaki rad u svrhu osnivanja države Slovenaca, Hrvata i Srba. Narodne organizacije počele su se osnivati i u drugim krajevima poput Ljubljane gdje je 16. i 17. kolovoza 1918. osnovan Narodni svet za južnoslavenske zemlje austrijskog dijela Monarhije. U konačnici u Zagrebu je osnovano Narodno vijeće u čiji su Plenum iz Dalmacije

¹¹⁶ Zdravka Jelaska Marijan, *Grad i ljudi: Split 1918.-1941.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009), 65 – 66.

¹¹⁷ „Narodni zbor u Splitu“, *Novo doba*, br. 24., 3. 7. 1918., str. 1

¹¹⁸ Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 64 – 65.

primljeni Mate Drinković, Gajo Bulat, Ivo Krstelj, Prvislav Grisogono, Stanko Banić, Uroš Desnica i Milan Marušić, a u Središnji odbor Drinković, Krstelj, Grisogono i Josip Smodlaka.¹¹⁹

4.1. Prilike neposredno nakon proglašenja Kraljevstva SHS

Austro-Ugarska prihvatila je Wilsonova načela, a između ostalog pravo na samoodređenje naroda. U skladu s tim, Deklaracija Narodnog vijeća SHS zahtijevala je ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba. Raskidanjem veza Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s Kraljevinom Ugarskom i Carevinom Austrijom 29. listopada 1918., Hrvatska, Slavonija i Dalmacija ulaze u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba, a vrhovna vlast predana je Narodnom vijeću. Ulazak u Državu SHS u Dalmaciji je dočekan s oduševljenjem o čemu svjedoči slavlje u dalmatinskim općinama kao i pro-jugoslavenske manifestacije opisane u novinama. U Splitu je osnovana Zemaljska vlada Dalmacije na čelu s dr. Ivom Krsteljem, Vjekoslavom Škaricom i Josipom Smodlakom. Krstelj je bio odgovoran za vojne poslove, Škarica za financijske, a Smodlaka za upravu. Split je na taj način postao središtem Dalmacije.¹²⁰

Srpska je vojska u Splitu dočekan s oduševljenjem budući da se njezin dolazak tumačio kao oslobađanje Dalmacije. Prije ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom Zemaljska je vlada postavila ultimatum Narodnom vijeću za ujedinjenje, inače će samostalno donijeti tu odluku. Takav zahtjev bio je potaknut talijanskim pretenzijama na istočnu obalu Jadrana, stoga se kao jedini izlaz iz te situacije vidio u prethodno navedenom ujedinjenju.¹²¹

Budući da novostvorena država nije bila priznata, na njezin prostor ušle su talijanska i srbijanska vojska. Italija je već i prije samog rata vodila pregovore s bečkom vladom zahtijevajući dio austrijskog područja na Jadranu i u Alpama u zamjenu za neutralnost. Austro-Ugarska ustupila je južni Tirol s gradom Trentom, no Italija je zatražila Trento, Goricu i Gradišku, dolinu Soče do Tolmina, Monfalcone, obalu do Nabrežine, Trst s kotarima Koproj i Porečom te dio Dalmacije. Osim toga, tražila je otoke Vis, Hvar, Sušac, Mljet, Korčulu, Lastovo i Palagružu te suverenitet nad Valonom. Ipak, bečka vlada nije bila spremna pristati na takve uvjete jer bi to rezultiralo trgovačkim i vojnim slabljenjem. Italija je, s druge strane, započela pregovore s Engleskom, Francuskom i Rusijom. Londonskim ugovorom od 26.

¹¹⁹ Zdravka Jelaska Marijan, *Grad i ljudi: Split 1918.-1941.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009), 66 – 68.

¹²⁰ Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 65 – 68.

¹²¹ Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 69 – 70.

travnja 1915. godine navedene su sile Italiji obećale vlast na Jadranskom moru i veliki dio Dalmacije.¹²² Dakle, tim ugovorom Italija je trebala dobiti Trentino i južni Tirol do Brennera, Trst, Goricu i Gradišku, Istru do Kvarnera uključujući Volosko, Matulje i Kastav, Cres i Lošinj s okolnim otocima te Dalmaciju od Lisarice i Tribnja na sjeveru do rta Ploča na jugu.¹²³ Talijanska okupacija započela je u Trstu o čemu se izvještavalo u *Novom dobu*. U tom listu pisalo se o talijanskom iskrcavanju u Zadru, na Visu, Mljetu i Lastovu, a od 6. studenog i u Puli. U takvim okolnostima pogoršavali su se odnosi između talijanske manjine i Hrvata. Talijanska vojska zaposjela je područja do demarkacijske crte, međutim vrlo brzo počela je prelaziti tu crtu i zauzela riječku luku koja nije bila obećana Londonskim ugovorom. Kao izlika za zauzimanje riječke luke poslužila je „zaštita“ riječkih Talijana.¹²⁴

Zemaljska vlada za Dalmaciju uputila je prosvjed talijanskom Ministarstvu vanjskih poslova u kojem je izraženo nezadovoljstvo zbog dolaska talijanskih brodova, zaposjedanja prometnih sredstava, zabrane slobodne plovidbe brodova te zahtjev za polaganjem zakletve vjernosti talijanskom kralju. Problem je predstavljala okupacija Zadra pri čemu je bilo onemogućeno financijsko i gospodarsko djelovanje Zemaljske vlade. Na kraju prosvjeda moli se talijanska vlada da se talijanska mornarica „suzdrži od zaposjedanja naše obale, neka naredi poštivanje državnih simbola Države SHS, neka se uz talijanske zastave izvjesi i zastave drugih sila Antante, te neka priznaju našu privremenu vladu i mjesne vlasti ne prave zapreke njihovom redovitom djelovanju“.¹²⁵ Ipak, prosvjedi nisu donijeli značajnije promjene. Talijanskom vojskom u Dalmaciji zapovijedao je viceadmiral Enrico Millo di Casalgiate koji je provodio talijansku iredentističku politiku unatoč nezadovoljstvu stanovništva Dalmacije. Navedeni viceadmiral ukinuo je vlast Narodnog vijeća SHS u svim okupiranim područjima, a već u ovom razdoblju bile su okupirane 34 od 88 dalmatinskih općina što se odnosilo na površinu od oko 7 000 km². Stoga su se početkom 1919. godine pod talijanskom okupacijom našla sljedeća mjesta: Benkovac, Biograd, Blato, Bogomolje, Drniš, Hvar, Jelsa, Kistanje, Knin, Komiža, Korčula, Lastovo, Lećevica, Mljet, Muć, Nin, Novigrad, Obrovac, Pag, Promina, Rab, Sali, Silba, Skradin, Stari Grad, Sućuraj, Šibenik, Tisno, Vela Luka, Vis, Vodice, Vrboska, Zadar i

¹²² Bože Mimica, *Dalmacija u 20. stoljeću: povijesni pregled* (Rijeka: Naklada Vitagraf, 2004), 28.

¹²³ Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 72.

¹²⁴ Zdravka Jelaska Marijan, *Grad i ljudi: Split 1918.-1941.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009), 76 – 79.

¹²⁵ Zdravka Jelaska Marijan, *Grad i ljudi: Split 1918.-1941.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009), 79 – 80.

Zlarin.¹²⁶ Dakle, u svim okupiranim područjima ukinuti su organi vlasti, a njihovo mjesto preuzeo je komandant. Uz to „ukinuta su i nacionalna kulturna društva, ograničena je sloboda kretanja i građanske slobode“. Talijani su daljnjim postupcima pokazali iredentističke težnje što se posebno uočilo nakon zabrane isticanja hrvatske zastave i zastave Kraljevstva SHS. Iredentističke težnje odražavale su se i u školama pri čemu su brojne škole bile zatvorene, a s druge strane uveden je talijanski jezik.¹²⁷

U siječnju 1919. godine ukinuta je Zemaljska vlada za Dalmaciju, a umjesto nje osnovana je Pokrajinska vlada za Dalmaciju na čelu s dr. Ivom Krsteljem. Bilo je zabranjeno prosvjedovanje i bilo kakav oblik iskazivanja nezadovoljstva zbog narušenih odnosa između talijanskih vojnika i splitske omladine.¹²⁸

Gabriele D'Annunzio s 297 arditu zauzeo je 12. rujna 1919. Rijeku. Na takav način pokušao je Conte Giovanni Antonio „Nino“ Fanfagna zauzeti Trogir, međutim bez uspjeha.¹²⁹ Stanovništvo okupiranog područja izražavalo je nezadovoljstvo. Tako je, primjerice, na otoku Korčuli proveden plebiscit čiji su rezultati jasno pokazali kako se stanovništvo opredijelilo za pripadnost Kraljevstvu SHS. Rezultati plebiscita bili su dostavljeni Mirovnoj konferenciji u Parizu.¹³⁰ O nemirima u Vela Luci izvještavao je dubrovački list Narodna svijest:

„Na godišnjicu dolaska naših nepozvanih gostiju Talijana, spremala je ovdješnja tal. vojnička posada, da taj dan svečano proslavi. Njihova je živa želja bila, da i narod Veleluke sudjeluje u toj njihovoj svečanosti. U tu svrhu neke su mamili darovima, nekoje prijetnjama strašili, ako se sa strane pučanstva štogod na onaj „veliki spomendan“ ne učini. Valjalo je dakle nešto učiniti. I učinilo se. U jutro rano na najvišem vrhuncu jednog brežuljka kraj Veleluke bi izvješena velika – *crna zastava*, a na njom slova: „Godišnjica nepozvanih gostiju“. Kad to Talijanci opazili, živi da iskoče iz kože. Nastao alarm cijele vojske. Karabinijeri napetim bajunetama išli da skinu zloglasni znak i da traže krivce. Koga susretoše u blizini tog brežuljka

¹²⁶ Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 75 – 77.

¹²⁷ Franko Mirošević, *Počelo je 1918. - - - : Južna Dalmacija 1918-1929.* (Zagreb: Školska knjiga, 1992), 48 – 49.

¹²⁸ Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 77.

¹²⁹ Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 77.

¹³⁰ Franko Mirošević, *Počelo je 1918. - - - : Južna Dalmacija 1918-1929.* (Zagreb: Školska knjiga, 1992), 50.

odmah s njime u zatvor. Zatvoreno je nekoliko žena i nekoliko mladića. No jer ne mogu iznaći pravog krivca, redom jednoga za drugim puštaju. Evala Velelučanima na takvoj proslavi!“¹³¹

Nezadovoljstvo talijanskom okupacijom iskazivano je i u neokupiranim područjima Dalmacije. U demonstracijama protiv Talijana isticao se Dubrovnik, no prosvjedne skupštine bile su formirane u Omišu, Metkoviću, Postirama, Sutivanu, Sinju, Igranama i Baškoj Vodi. Zahtijevao se odlazak okupatora i samim time očuvanje okupiranog područja, a u krajnjem slučaju objava rata Talijanima.¹³²

4.2. Diplomatska borba oko Dalmacije

Na Mirovnoj konferenciji u Parizu od 18. siječnja 1919. do 21. siječnja 1920. godine trebala se utvrditi granica između Kraljevstva SHS i Italije. Jugoslavensku delegaciju predstavljali su Nikola Pašić i ministar vanjskih poslova – Ante Trumbić.¹³³ Međutim, tijekom pregovora dolazilo je do neslaganja između Trumbića i Smodlake s jedne strane te Nikole Pašića s druge strane. Naime, Srbija se u pregovorima promatrala kao saveznik, dok se Hrvate krivilo za odbijanje svih prijedloga za teritorijalno razgraničenje. U navedenoj situaciji počeo se nadzirati budući odnos između Hrvata i Srba u novostvorenoj državi.¹³⁴ Sile Antante nisu mogle razriješiti navedenu situaciju zbog Londonskog ugovora, ali pravo na samoodređenje naroda podržavao je američki predsjednik Wilson. Mirovna konferencija završena je bez dogovora o razgraničenju između Kraljevine SHS i Italije, no pregovori su uskoro bili nastavljeni u Rapallu sredinom studenoga 1920. Prije samog početka pregovora vršeni su diplomatski pritisci od strane Velike Britanije i Francuske. S druge strane, pritisak je vršio i kralj Aleksandar nastojeći okončati problem razgraničenja kako bi se država što prije stabilizirala. Samim time bio je voljan pristati na ustupke u korist Kraljevine Italije.¹³⁵

Rapallski ugovor potpisan je s 11. na 12. studenog 1920. godine. Ugovor su s jugoslavenske strane potpisali predsjednik Vlade Milenko Vesnić, ministar vanjskih poslova dr. Ante Trumbić i ministar financija Kosta Stojanović, a s talijanske strane predsjednik Vlade Giovanni Giolitti,

¹³¹ „Veleluka“, *Narodna svijest*, br. 14., 3. 12. 1919., str. 2

¹³² Franko Mirošević, *Počelo je 1918. - - - : Južna Dalmacija 1918-1929.* (Zagreb: Školska knjiga, 1992), 51.

¹³³ Marjan Diklić, „Zadar i Rapallski ugovor (Uz 90. obljetnicu)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 53 (2011): 223 – 242.

¹³⁴ Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 88 – 89.

¹³⁵ Marjan Diklić, „Zadar i Rapallski ugovor (Uz 90. obljetnicu)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 53 (2011): 223 – 242.

ministar vanjskih poslova Carlo Sforza i ministar obrane Ivaneo Bonomi. Prema Rapallskom ugovoru Italiji su pripala sljedeća područja: Trst, Gradiška, Idrija i Slovensko primorje, Istra izuzev Kastva i Krka, Zadar te otoci Cres, Lošinj, Lastovo i Palagruža. Od početka okupacije uklanjala su se hrvatska obilježja, pljačkalo i uništavalo hrvatske umjetnine, branila uporaba hrvatskog jezika itd. U skladu s navedenim, talijanski okupatori zatvarali su škole na narodnom jeziku. Ovakve represivne mjere poticale su iseljavanje stanovništva prema drugim gradovima, najčešće prema Splitu i Šibeniku, te prema unutrašnjosti.¹³⁶

Javnost je iskazivala nezadovoljstvo odredbama Rapallskog ugovora, a da je tome tako svjedoči članak u dubrovačkom listu Rad u kojem se takve odredbe smatraju poniženjem za jugoslavensku naciju. Nastanak unitarističkih organizacija poput Jugoslavenske matice (1920.), Jugoslavenske napredne nacionalističke omladine (1921.) i Jadranske straže (1922.) može se povezati upravo sa strahom od talijanskih pretenzija na istočnojadransko područje.¹³⁷

4.3. Jugoslavenstvo u Dalmaciji

Unitaristički koncept u Dalmaciji počeo je dobivati na važnosti nakon Prvog svjetskog rata. Dalmacija je imala značajnu ulogu u procesu ujedinjenja pri čemu je sam splitski gradonačelnik Ivo Tartaglia naglasio kako je Split *poduzeo odlučan korak* za stvaranje države. O tome svjedoči i brzojav Splitske općine kralju Aleksandru u kojem je istaknuto kako je Split uvijek *visoko dizao barjak jedinstvene narodne misli i isticao težnje za jedinstvenom narodnom državom*. U Dalmaciji su postojala očekivanja da će nova država donijeti oporavak u gospodarskom, političkom i kulturnom životu, no vrlo brzo postalo je jasno da ta očekivanja nisu ispunjena. Međutim, važno je razlikovati ideju jugoslavenstva koja je korištena u političkoj borbi unutar Austro-Ugarske i srbijansko jugoslavenstvo koje je za cilj imalo provesti velikosrpske interese.¹³⁸

Ideja jugoslavenstva nije mogla zaživjeti već od samog početka budući da je jugoslavenstvo za svaki narod unutar Austro-Ugarske bio ključ za ostvarivanje vlastitih interesa. Dok su Hrvati kroz jugoslavenstvo uključivali hrvatsku nacionalnointegracijsku ideologiju, Srbi su, s druge strane, također u tome vidjeli priliku za ostvarivanje svojih ciljeva. To se može objasniti na

¹³⁶ Marjan Diklić, „Zadar i Rapallski ugovor (Uz 90. obljetnicu)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 53 (2011): 223 – 242.

¹³⁷ Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 91.

¹³⁸ Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 93 – 95.

primjeru Dalmacije gdje su dalmatinski Srbi već tada izrazili pripadnost srpskoj naciji. Samim time nisu ni mogli oblikovati jugoslavensku nacionalnu svijest.¹³⁹

Iako je jugoslavenstvo na početku u Dalmaciji prihvaćeno, tijekom usvajanja Vidovdanskog ustava 1921. iskazalo se nezadovoljstvo unitarističkim i centralističkim konceptom. Unitaristička i centralistička struja nije uspjela pridobiti većinu u Dalmaciji, no jasno su se isticale dvije strane u političkom životu: pristaše jugoslavenskog unitarizma i hrvatskih nacionalno orijentiranih stranaka među kojima je najistaknutija HSS na čelu sa Stjepanom Radićem. Osim navedenih, veliki su utjecaj imali i komunisti koji su prije 1920. godine držali treće mjesto u političkom životu Dalmacije.¹⁴⁰

Jugoslavenska unitaristička ideja formirala se prije Prvog svjetskog rata, a promovirala je Napredna omladina. Taj je pokret isticao istovjetnost hrvatskog i srpskog naroda, dok je glavni cilj bio srpskohrvatsko jedinstvo. U tom jedinstvu vidjeli su priliku za oslobođenje od Austro-Ugarske pri čemu će se otvoriti put novoj, snažnijoj državi. Upravo je to bio jedan od razloga prihvaćanja jugoslavenske ideje od strane hrvatske studentske i đačke omladine. Na tom temelju bila je osnovana Hrvatsko-srpska radikalna napredna omladina koja se 1912. godine iz napredne preimenovala u nacionalističku, a 1913. u jugoslavensku nacionalističku omladinu. U listu Val najbolje se da iščitati njihov cilj: *stvoriti mladu, modernu, slobodoumnu, revolucionarnu Jugoslaviju u našim hrvatskim i srpskim stranama*. Iako ova ideja nije zaživjela među širim društvenim slojevima, jasno je kako je ipak imala svoje mjesto u političkom životu. Da je tome tako svjedoči činjenica da je Split već prije Prvog svjetskog rata bio istican kao *središte nacionalističkog i revolucionarnog omladinskog pokreta, Pijemont nacionalizma i jugoslavenstva, najjugoslavenskiji grad i nacionalno najosvješteniji i najbuntovniji grad na Jugu Slavena*.¹⁴¹

Rezultati izbora za Ustavotvornu skupštinu 1920. pokazali su kako ideja jugoslavenstva nije doživjela veći uspjeh. U takvim je okolnostima, uz Pribićevićevu podršku, u ožujku 1921. bila osnovana Jugoslavenska napredna nacionalistička omladina (JNNO), no već sljedeće godine promijenila je naziv u Organizacija jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA). Kao glavni ciljevi

¹³⁹ Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 95 – 96.

¹⁴⁰ Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 96.

¹⁴¹ Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 96 – 103.

navedene organizacije isticali su se „očuvanje državnog i narodnog jedinstva“ te „pobijanje pojava, koje u sebi kriju bilo plemenski, verski ili klasni separatizam“. ORJUNA je organizacijski i ideološki sadržavala elemente fašizma, no nikada nije uspostavila čvršću strukturu budući da je njezino djelovanje ovisilo o potpori Pribićevića i Demokratske stranke. ORJUNOM je upravljao Direktorij sastavljen od 7 članova. Njezin vrhunac bilježi se u razdoblju od 1922. do 1925. godine, a karakteriziralo je nasilno suzbijanje protivnika jugoslavenskog unitarizma što se posebno odnosi na pristaše HSS-a i KPJ. Prelaskom Svetozara Pribićevića u oporbu 1925. ORJUNA postupno gubi snagu i, naposljetku, biva raspuštena 1929. godine.¹⁴² Među predstavnicima ORJUNE ističu se Berislav Anđelinović, Vicko Krstulović, Edo Bulat, Marko Nani, Ljubo Leontić i Mirko Korolija, no među njima su bili i Uroš Bijelić, Dobroslav Jevđević, Marko Kranjec, Kosta Pećanac i Ilija Trifunović koji su kasnije zabilježeni kao četničke vođe. Suradnja s četničkim vojvodama i udruženjima dovela je do gubitka podrške ORJUNI. ORJUNA je poprimila karakter terorističke organizacije koja je pod izlikom zaštite jugoslavenstva i borbe protiv državnih neprijatelja provodila nasilje nad komunistima i separatistima. Već od 1921. godine zabilježeni su incidenti, a kao jedan od primjera navodi se ubojstvo Marka Zovka od strane Berislava Anđelinovića.¹⁴³

„Orjuna je uglavnom definirana kao ekstremna nacionalistička, šovinistička i teroristička organizacija reakcionarnih elemenata osnovanih sa zadatkom *da pod krinkom jugoslavenstva i tobožnjeg spašavanja države od antidržavnih elemenata vrši najdrastičnija nasilja nad svima onima, koji su i u novoj državi nastavili borbu za socijalno i nacionalno oslobođenje.*“¹⁴⁴ Struktura i članstvo ORJUNE nedovoljno je istražena, međutim podaci koji su zabilježeni međusobno se razlikuju. Prema njihovim izvorima organizacija je brojila preko 100 000 članova i preko 200 organizacija u cijeloj Jugoslaviji od čega se u samoj Dalmaciji nalazilo 50. S druge strane, prema drugim izvještajima organizacija je tijekom 1925. godine imala 2 000 članova. Vodstvo ORJUNE uglavnom su činili pripadnici predratne napredne i nacionalističke omladine, studenti, srednjoškolci te istaknutiji građani različitih profesija. Orjunaški listovi poput Pobjede, Vidovdana itd. bilježili su pristupanje seljaka ORJUNI, no to su postizali

¹⁴² Stevo Đurašković, „Ideologija Organizacije jugoslavenskih nacionalista (Orjuna)“, *Časopis za suvremenu povijest* sv. 43, br. 1 (2011): 225 – 247.

¹⁴³ Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 104 – 105.

¹⁴⁴ Ivan Bošković, „ORJUNA – ideološka zabluda i/ili političko naslijeđe“, *Hrvatska revija* br. 3 (2018): <https://www.matica.hr/hr/556/orjuna-ideoloska-zabluda-i-ili-politicko-naslijee-28372/>

ucjenama, prijetnjama i premlaćivanjima.¹⁴⁵ „Kao svoj najviši ideal Orjuna je postavila jedinstvenu, celokupnu, snažnu i naprednu Jugoslaviju; ona je (bila) ta snaga koja treba da uzme u vlastite ruke spasavanje naše otadžbine, da u svojim redovima sakupi sve što je u našoj državi još pošteno i nezaraženo separatizmom, korupcijom i partizanstvom.“¹⁴⁶ Navedene ciljeve branili su svim sredstvima pa su u tu svrhu djelovale tzv. akcione čete. Bili su podložni velikom čelniku, a poduzimali su akcije u borbi protiv političkih neistomišljenika. Takvi postupci vodili su prema slabljenju organizacije, a da bi se zaustavilo njezino raspadanje bila su organizirana dva kongresa – u travnju i kolovozu 1927. godine. Iako je ORJUNA prihvatila politiku velikosrpskog hegemonizma, kraljevim je dekretom ukinuta nakon uvođenja diktature.¹⁴⁷

Jasno je kako ORJUNA i ideja jugoslavenske nacije uz negiranje identiteta naroda nije zaživjela među širim slojevima društva. Jedan od razloga neprihvatanja bila je suradnja s četničkim vojvodama i udruženjima. No osim toga, bitno je istaknuti nasilne mjere i teror upućen prema svim političkim neistomišljenicima, odnosno prema komunistima i separatistima. Podrška velikosrpskom hegemonizmu i diktaturi u javnosti su shvaćeni kao elementi fašističkog pokreta. O neuspjehu ORJUNE svjedoči činjenica da su u Splitu na općinskim izborima 1926. dobili komunisti, a na izborima za oblasne skupštine 1927. HSS.¹⁴⁸

4.4. Politički život u Dalmaciji do atentata u Skupštini

U prethodnom poglavlju spomenuto je političko djelovanje dviju struja na području Dalmacije: centralista i unitarista te, s druge strane, zagovaratelja nacionalne posebnosti. Početno oduševljenje jugoslavenskom idejom i stvaranjem nove države ubrzo je splasnulo, posebice nakon donošenja Vidovdanskog ustava. Navedena situacija otvorila je put seljačkoj stranci. U Dalmaciji su djelovale sljedeće stranke: Hrvatska pučka stranka, Demokratska stranka, Pokrajinski težački savez (Zemljoradnička stranka), Narodna radikalna stranka,

¹⁴⁵ Ivan Bošković, „ORJUNA – ideološka zabluda i/ili političko naslijeđe“, Hrvatska revija br. 3 (2018): <https://www.matica.hr/hr/556/orjuna-ideoloska-zabluda-iili-politicko-naslijee-28372/>

¹⁴⁶ Ivan Bošković, „ORJUNA – ideološka zabluda i/ili političko naslijeđe“, Hrvatska revija br. 3 (2018): <https://www.matica.hr/hr/556/orjuna-ideoloska-zabluda-iili-politicko-naslijee-28372/>

¹⁴⁷ Ivan Bošković, „ORJUNA – ideološka zabluda i/ili političko naslijeđe“, Hrvatska revija br. 3 (2018): <https://www.matica.hr/hr/556/orjuna-ideoloska-zabluda-iili-politicko-naslijee-28372/>

¹⁴⁸ Aleksandar Jakir, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.*, sv. 2 (Zagreb: Leykam international, 2018), 107 – 108.

Hrvatska zajednica, Izvanstranačka udruženja i Radnička stranka (KPJ), a ono što ih je razlikovalo jest podjela na „državotvorne“ i „antidržavne“ stranke.¹⁴⁹

4.4.1. Izbori za Ustavotvornu skupštinu i pojava HRSS-a

Rezultati izbora za Ustavotvornu skupštinu u studenom 1920. godine ukazali su na jačanje utjecaja komunista i republikanskih stranaka. Tako je na ovim izborima 28. studenog 1920. u Dalmaciji 79,34% glasača glasovalo za nerežimske stranke, dok su unitarističko-centralističke snage dobile 20% glasova. Najviše glasova dobila je Hrvatska pučka stranka s 13 876 glasova, a slijedile su je Zemljoradnička stranka (10 251), Komunistička partija (8 020), zatim Narodna radikalna stranka (6 074), Demokratska stranka (5 066) itd.¹⁵⁰

Iako HPSS nije istaknuo svoje liste u Dalmaciji, na području Banske Hrvatske bilježi znatan uspjeh osvojivši 230 590 glasova, odnosno 50 mandata. HPSS je nakon navedenih rezultata postala treća stranka po snazi u državi, ali i najjača hrvatska stranka.¹⁵¹ Mirošević ističe kako stranka na ovim izborima nije istaknula liste u Dalmaciji zbog još uvijek neuspostavljenih organizacija na tom području. Osim toga, u ovom razdoblju HPSS nije imao jasan stav o položaju Dalmacije unutar države. U Ustavu stranke istaknuto je kako se Dalmacija plebiscitom može priključiti matici i na taj način omogućava joj se pravo samoodređenja.¹⁵² Šitin ističe kako nemogućnost djelovanja HRSS-a u ovom razdoblju treba tražiti u talijanskoj okupaciji sjeverne Dalmacije i otporu centralnounitarističkih snaga u Dalmaciji.¹⁵³ Osim toga, Radićevo političko djelovanje, odnosno politiku apstinencije i zalaganje za tzv. „Malu Hrvatsku“ kritizirala je Hrvatska pučka stranka. Zastupnici HRSS-a na sjednicama održanim 8. i 9. siječnja 1921. kritizirali su „šaku dalmatinske gospode“ koji su Dalmaciju podredili centralističkoj struji. U usvojenoj rezoluciji istaknuli su pravo naroda u Dalmaciji na odluku o priključenju Banskoj Hrvatskoj. Seljačka stranka počinje se učvršćivati na području Dubrovnika i u južnoj Dalmaciji, posebno nakon posjeta

¹⁴⁹ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

¹⁵⁰ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

¹⁵¹ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

¹⁵² Franko Mirošević, „Stjepan Radić i HRSS/HSS/ u Dalmaciji od 1918. do 1929. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* sv. 32-33, br. 1 (2000): 285 – 292.

¹⁵³ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

potpredsjednika HRSS-a Josipa Predavca u veljači 1922. godine.¹⁵⁴ Dolazak Predavca u Dubrovnik i okolna mjesta označila je prekretnicu za politički rad HRSS-a u Dalmaciji, a uskoro su se formirale mjesne organizacije HRSS-a u Konavlima, Župi dubrovačkoj, Dubrovačkom primorju i na Pelješcu. O širenju utjecaja seljačke stranke svjedoči članak Stjepana Buća u listu Slobodni dom u kojem se ističe da je zadaća HRSS-a okupiti narod koji teži samostalnosti i slobodi.¹⁵⁵ Donošenjem Vidovdanskog ustava zaoštrila se borba između hrvatskog nacionalnog pokreta i jugounitarističke struje. Upravo tada, u strahu od „separatističkog“ elementa u državi, formirala se Jugoslavenska napredna nacionalistička omladina, odnosno ORJUNA koja je isticala da „neće dopustiti da se s već postignutim jedinstvom ni u kojoj formi eksperimentira niti da se ono kompromitira“. Započela je borba s „antidržavnim“ elementima, a u tu svrhu pokrenut je i list *Pobeda*.¹⁵⁶

4.4.2. Prvi uspjesi HRSS-a

Izbori za Ustavotvornu skupštinu održani 18. studenog 1923. pokazali su koliki je utjecaj HRSS ostvario na području Dalmacije. Stranka je uspjela zadobiti povjerenje seljaka, a tome su dodatno doprinijeli pritisci režima. HRSS je pobijedio bilježeći 27 689 osvojenih glasova od ukupno 69 352 na području južne Dalmacije, odnosno izbornom okrugu Split-Dubrovnik-Kotor. Time je HRSS osvojio 7 mandata, a slijedile su je Narodna radikalna stranka s 5, Demokratska stranka s 1, a Udruženi Hrvati sjeverne Dalmacije s 2 mandata. Reakcija velikosrpskih snaga iskazana je kroz članke u raznim novinama (*Pobeda*, *Narod*, *Jugoslaven* itd.) okrivljujući Hrvate za loše međunacionalne odnose.¹⁵⁷ Režim je raznim mjerama nastojao spriječiti utjecaj HRSS-a, a najčešće su to postizali zabranama stranačkih listova, uhićenjima, raspuštanjem sastanaka i sl. Prijestupi su se kažnjavali novčanim ili pak zatvorskim kaznama.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

¹⁵⁵ Franko Mirošević, „Stjepan Radić i HRSS/HSS/ u Dalmaciji od 1918. do 1929. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* sv. 32-33, br. 1 (2000): 285 – 292.

¹⁵⁶ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

¹⁵⁷ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

¹⁵⁸ Franko Mirošević, „Stjepan Radić i HRSS/HSS/ u Dalmaciji od 1918. do 1929. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* sv. 32-33, br. 1 (2000): 285 – 292.

Radić je u takvim okolnostima nastojao zainteresirati javnost za hrvatsko pitanje i ukazati na velikosrpsku hegemoniju. Iz tog je razloga od 22. srpnja do 12. kolovoza 1924. Radić boravio u Londonu, Beču i Moskvi, gdje je HRSS učlanio u Seljačku internacionalu. Uključenjem stranke u Seljačku internacionalu, država je 1925. primijenila Obznanu na HRSS. Represivne mjere režima, prije svega napadi na članove HRSS-a, doprinijele su daljnjem jačanju utjecaja stranke o čemu svjedoče rezultati izbora održanih 8. veljače 1925. HRSS je osvojio 532 872 glasova i 67 poslaničkih mjesta u Skupštini. U izbornom okrugu Kotor-Dubrovnik-Split nosilac liste bio je August Košutić, dok je na sjeveru Dalmacije nositelj bio Pavle Radić. U okrugu Kotor-Dubrovnik-Split HRSS je osvojio 43 156 od ukupno 77 587 glasova. U sjevernoj je Dalmaciji HRSS osvojio najviše glasova, 23 008 od ukupno 51 181. HRSS je postao vodeća stranka i u šibenskom kotaru, dok je Nacionalni blok (Narodna radikalna stranka i Samostalna demokratska stranka) odnio pobjedu u mjestima s većinskim srpskim stanovništvom, odnosno u kotarevima Benkovac i Knin.¹⁵⁹

4.4.3. Koalicija s radikalima

Pritiskom na HRSS prijetnjama o poništavanju osvojenih mandata i primjenom amputacije Hrvatske nastojalo se potaknuti suradnju radikala i Radića kako bi se učvrstila radikalna pozicija. Kralj Aleksandar također je želio ostvariti tu suradnju kako bi se situacija u državi naposljetku stabilizirala. Pod takvim je pritiscima Pavle Radić 27. ožujka 1925. godine objavio priznavanje Vidovdanskih ustava, dinastiju Karađorđevića i narodno jedinstvo.¹⁶⁰

Sklapanje koalicije rezultiralo je raskolom u organizacijama HSS-a. Unatoč protivljenju disidenata Trojanovića, Buća, Uroića i Jagatića Radićevoj politici sporazuma, Kotarska organizacija HSS-a Dubrovnik iskazala je povjerenje Stjepanu Radiću. Predstavnicima 12 organizacija HSS-a izjavili su da se „ni pod kakvu cijenu ne cijepaju narodni i seljački redovi i da i nadalje kao i do sada ustraju u slozi“. Smatrali su da je za uspjeh HSS-a potrebna podrška naroda te su zaključili „da se glasa za neograničeno povjerenje vođi i predsjedniku Stjepanu Radiću, a da se narodni zastupnik I. Trojanović pozove da se vrati matici i bezuslovno slijedi

¹⁵⁹ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

¹⁶⁰ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

vodstvo“. Radićevom političkom zaokretu podršku je pružila i splitska organizacija pozivajući da se uklone sve prepreke koje ometaju provođenje sporazuma.¹⁶¹

Ipak, nije svugdje politika sporazuma naišla na odobravanje. Bilo je organizacija koje su javno izrazile nezadovoljstvo navedenom političkom situacijom. Tako se u „Izveštaju hrvatske opozicije“, čiji su potpisnici zajedničari te nezadovoljni članovi HRSS-a, kritizira odustajanje od borbe protiv centralizma čime je prihvaćeno sve protiv čega se u prethodnom razdoblju borilo. Nezadovoljnici politikom sporazuma bili su isključeni iz stranke na sjednici Hrvatskog seljačkog kluba u Beogradu, a to se ponajprije odnosi na zastupnike Hrvatske zajednice, dio HSS-ovaca te disidente s dubrovačkog područja – Ivu Trojanovića i dr. Stjepana Buća. Zastupnici Hrvatske zajednice i disidenti HSS-a sazvali su 13. rujna 1925. konferenciju i osnovali Hrvatski narodni federalistički savez (HNFS). Na konferenciji su sudjelovali Trumbić, Lorković, Uroić, Jagatović i dr., a zahtijevali su reviziju Vidovdanskog ustava te preuređenje države prema federativnim načelima pri čemu bi svaka federativna jedinica imala vlastitu zemaljsku vladu. Ova je konferencija potaknula slične skupove diljem Dalmacije i osnivanje Hrvatske federalističke seljačke stranke (HFSS) 11. siječnja 1926.¹⁶²

4.4.4. Prekid sporazuma s radikalima

Radiću je uskoro bilo jasno da političku krizu neće moći razriješiti politikom sporazuma. Kao ministar prosvjete tijekom 1925. godine posjetio je Dalmaciju, a između ostalog i Šibenik pri čemu ga je dočekalo oko 10 000 ljudi nadajući se političkom ujedinjenju svih Hrvata. Sukobi radikala i radićevaca sve su se više zaoštravali, a međusobno su se optuživali za korupciju, neriješena gospodarska pitanja itd. S druge strane, dalmatinske pristaše HSS-a također su vršili pritisak na Radića zahtijevajući vođenje realnije politike budući da su problemi i dalje bili prisutni. Radić je u svojim govorima napadao radikalske ministre, dok su oni to shvaćali kao napad na državne interese. Održao je govore u Bosni i Hercegovini, potom u Dubrovniku i nekim mjestima u Dalmaciji. Povjerenje Radiću iskazale su organizacije HSS-a u Splitu tijekom sastanka održanog 13. i 14. ožujka 1926. pri čemu je zaključeno da bi se trebalo ukloniti sve činovnike i općinske komesare koji nemaju podršku naroda.¹⁶³

¹⁶¹ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

¹⁶² Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

¹⁶³ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

Ostvarenje suradnje sa srbijanskim političkim krugovima sve se više činilo nemogućim, a posebno jer se kontinuirano isticalo kako je Dalmacija „čisto srpska zemlja“. Općinski komesarijati bili su glavno oružje demokrata i radikala nastojeći tako osigurati većinu u općinskim upravama. Prije općinskih izbora javljali su se članci u kojima se nastojalo dokazati dugogodišnju vezu Dalmacije i Srbije. Primjerice, radikal Krsto Marić u listu *Država* iznosi kako je „mentalitet Dalmatinaca, bez obzira na veru i pleme, potpuno jednak sa mentalitetom srpskim“. Također iznosi sljedeće: „po svom shvatanju narodnog i državnog jedinstva, po svojoj ljubavi prema državi i otporu prema tuđinu, Dalmatinci su pravi politički Srbi“. Radikali su napadali Radićeve agitatore tvrdeći da „srpska sela“ trpe teror HSS-a, no vrlo brzo izbori rezultata pokazali su da je u Dalmaciji itekako prisutna snažna podrška Radiću i HSS-u.¹⁶⁴

Na općinskim izborima održanim 16. svibnja 1926. HSS je osvojio većinu u 56 od ukupno 78 općina u Dalmaciji. Od 1 671 vijećnika HSS je dobio 913, a radikali i samostalci 316. Rezultate izbora Dom je interpretirao da je Dalmacija „poslije svih jada i progona, ostala vjerna svojoj narodnoj hrvatskoj misli i svome zdravome seljačkome duhu“.¹⁶⁵

U Splitu je od 10 051 birača glasovalo njih 5 792. Najviše mandata dobili su Blok seljaka i građana s osvojenih 10 mandata, zatim Savez radnika i seljaka (komunisti) također s 10, a slijedili su ih HFSS s 8, HSS sa 7, SDS s 5 i HPS s 1 osvojenim mandatom. Ministarstvo unutrašnjih poslova nastojalo je poništiti mandate Saveza radnika i seljaka pozivajući se na Zakon o zaštiti države. Međutim, na sjednici splitskog općinskog vijeća iskazano je nezadovoljstvo tom odlukom. Na ponovljenim izborima za načelnika 1. lipnja 1926. dolazi do suradnje HFSS i Bloka seljaka i građana, a za načelnika je odabran Ivo Tartaglia koji nije bio vezan niti uz jedan politički program, već se zalagao za razvitak Splita. U Šibeniku je na mjesto općinskog načelnika došao Marko Kožul čija je lista HSS-a osvojila 2 851 glasova. Od 16 općina južne Dalmacije, HSS je pobijedio u njih 10, odnosno u Dubrovniku, Cavtatu, Korčuli, Orebiću, Janjini, Veloj Luci, Rijeci dubrovačkoj, Orašcu, Lopudu i Slanom. Reakcija

¹⁶⁴ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

¹⁶⁵ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

radikala na rezultate izbora izražena je u glasilu *Država* pri čemu se „nacionalne elemente“ u Dalmaciji pozvalo na borbu protiv „separatista“. ¹⁶⁶

Sukobi između vodstva HSS-a i disidenata nastavili su se i uoči oblasnih izbora u siječnju 1927. godine. Hrvatska federalistička seljačka stranka (HFSS) osudila je Radićevu politiku sporazuma i nastojala je osigurati većinu na izborima. Osim toga, zalagala se za nastavak borbe protiv terora režima. S druge strane, disidenti također kritiziraju HSS-ovu politiku i zahtijevaju reviziju ustava. Stjepan Radić posjetio je srednju Dalmaciju, odnosno Zadvarje, trogirsku okolicu, Lećeivicu, Muć, Sinj, Trilj, Drniš, Vrljiku, Knin, Solin, Omiš, Split i Vis i održao govore pri čemu je kritizirao disidente HSS-a. Režimski listovi okarakterizirali su Radićevu turneju kao potpuni fijasko. ¹⁶⁷ O Radićevom boravku izvještava *Novo doba*:

„On je toliko grešaka i nepodopština učinio otkad je sa svojom strankom u tzv. Vladinoj većini, da je mogao ostati na nogama samo za to što je za njim još uvijek preko pedeset hrvatskih mandata, te je neke vrsti monopolizator hrvatske politike, ili kako on voli da ga njegovi zovu vodja hrvatskog naroda. To svojstvo vodje najjače, najbrojnije hrvatske stranke od njega, neozbiljnog političara, stvorilo je ozbiljni parlamentarni faktor s kojim se mora računati. Ni nema sumnje da su ga već svi siti, do preko nosa, svi faktori bez razlike, pa i sami njegovi drugovi, oni koji su malko podalje od rodbine, pa bi njegov eventualni pad bio pozdravljen s jednakim veseljem i na hrvatskoj i na srpskoj strani. (...) Kod nas u Dalmaciji Radićevu su poziciju najozbiljnije ugrozili njegovi „pobunjeni anđeli“ koji su dosta utjecajni ali samo u krajevima gdje su oni lično poznati. Čujemo da je g. Radić zadnjom agitacijom u Dalmaciji ipak imao stanovitog uspjeha, naime da je naišao na otpor, ali je kasnije u samim selima nastala reakcija, tako da su disidenti u masama oslabili.“ ¹⁶⁸

HSS je uoči izbora nastojao ostvariti suradnju s drugim strankama, no naposljetku istupio je sa samostalnim kandidatskim listama. Rezultati oblasnih izbora od 23. siječnja 1927. ponovno su ukazali na jaki utjecaj HSS-a koji je u Splitskoj i Dubrovačkoj oblasti osvojio apsolutnu većinu, odnosno ukupno 36 mandata. HSS su slijedile Narodna radikalna stranka s osvojenih 8, Samostalna demokratska stranka sa 7, disidenti HSS-a s 3, Zemljoradnička stranka s 2, HFSS s 1, Hrvatska pučka stranka s 1 i Hrvatsko-seljački blok s 1 mandatom.

¹⁶⁶ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

¹⁶⁷ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

¹⁶⁸ „Uoči oblasnih izbora“, *Novo doba*, br. 16., 21. 1. 1927., str. 3

Unatoč pobjedi, HSS je osvojio znatno manje glasova u odnosu na skupštinske izbore održane 1925. godine, no to vrijedi i za ostale stranke.¹⁶⁹

Navedeni uspjesi na izborima i radikalni teror potaknuli su Radića na prekid suradnje i politike sporazuma. Skupštinski izbori od 11. rujna 1927. održali su se u dva izborna okruga: splitsko-dubrovačko-kotorskom i šibensko-zadarskom. Na području splitsko-dubrovačko-kotorskog okruga glasovalo je ukupno 67 023 birača od čega se za HSS opredijelilo 25 186 birača osvojivši 5 mandata. HSS su slijedile Narodna radikalna stranka s osvojena 2 mandata, Jugoslavenska demokratska, Samostalna demokratska i Hrvatska pučka stranka s 1 osvojenim mandatom. Na području šibensko zadarskog okruga glasovalo je ukupno 40 911 birača od čega se za HSS opredijelilo 12 907 birača osvojivši 3 mandata. HSS je slijedila Narodna radikalna stranka također s 3 osvojena mandata. Rezultati HSS-a bili su znatno lošiji u odnosu na prethodne izbore, međutim i dalje je osigurala pobjedu u splitskom, dubrovačkom i šibenskom kotaru. Lošiji izborni rezultati bili su uzrokovani apstinencijom birača u Dalmaciji nezadovoljnih političkim djelovanjem stranaka, ali i dotadašnjom suradnjom s radikalima.¹⁷⁰

4.4.5. Seljačko-demokratska koalicija – atentat u Skupštini

Novostvorena Seljačko-demokratska koalicija u svom je programu zahtijevala demokratizaciju, poštivanje Ustava i ujedinjenje u borbi protiv hegemonije. Seljačko-demokratska koalicija otvoreno je iskazala otpor prema centralizmu na saboru održanom u Splitu 9. travnja 1928., a na kojem su sudjelovale pristaše koalicije iz Šibenika, Trogira, Kaštela, Sinja, Omiša, Brača, Visa, Hvara i Šolte, iz Imotskog, Makarske, Metkovića i dr. Osim u Splitu, Seljačko-demokratska koalicija je organizirala skup i u Dubrovniku 27. svibnja 1928. Taj je skup bio posljednji nastup Stjepana Radića u Dalmaciji, a tom prilikom Radić je istaknuo važnost samouprave smatrajući da bi Hrvatska, Slovenija i Dalmacija trebale tvoriti jednu oblast. Te bi oblasti trebale preuzeti odgovornost za gospodarska, socijalno-zdravstvena i kulturna pitanja, dok bi država trebala brinuti o zakonodavstvu.¹⁷¹

Međustranački sukobi sve više su se zaoštravali, a kulminirali su atentatom na Stjepana Radića i zastupnike HSS-a. Ovaj događaj izazvao je još veće nezadovoljstvo i otpor prema

¹⁶⁹ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

¹⁷⁰ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

¹⁷¹ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

velikosrpskom režimu. U mnogim mjestima iskazano je antisrpsko raspoloženje pri čemu se isticalo da su Radića ubili „neprijatelji Srbi“ pozivajući na zajedništvo u borbi protiv režima.¹⁷² Šitin ističe kako je „skupštinski atentat ostavio trajne posljedice na cjelokupni politički i društveni život Dalmacije“. Osjećaj opasnosti od djelovanja velikosrpskog režima vodio je prema zajedničkoj borbi i primicanju jugoslavenskih pobornika HSS-u. Navedena politička situacija navest će Trumbića na pristupanje Hrvatskom seljačkom klubu, odnosno klubu SDK pri čemu inzistira na preuređenju države na načelu ravnopravnosti. Smatrao je da su se odnosi među sukobljenim stranama mogli normalizirati tek kada „Beograd shvati da je državna autonomija Hrvatske temeljno pitanje“.¹⁷³

Južna Dalmacija od 1918. bila je pod utjecajem unitarističkih i centralističkih snaga koji su promovirali jugoslavenstvo. Otpor takvim tendencijama započeo je tek 1923. godine širenjem Radićeva utjecaja na području Dalmacije. Njegovim djelovanjem veliki dio stanovništva nacionalno se osvijestio i započeo borbu protiv jugoslavenstva, ustvari protiv velikosrpske hegemonije.¹⁷⁴ O tome svjedoče rezultati općinskih izbora održanih 18. studenog 1928. u Splitu. Od 41 vijećnika u Splitu njih 23 pripadalo je SDK. Prema Trumbićevim riječima ti su rezultati potvrdili hrvatski karakter grada Splita. Rezultati su bili značajni ne samo za grad, već i za cijelu oporbu otvarajući mogućnosti preuređenju države na ravnopravnim odnosima. No, preuređenje države bit će spriječeno uvođenjem diktature.¹⁷⁵

5. DIKTATURA U DALMACIJI

Jasno je da je režim već i prije uvođenja diktature provodio mjere u svrhu očuvanja velikosrpskih interesa. To se ponajprije vidi u teritorijalnom preuređenju države nakon donošenja Vidovdanskog ustava. U tom je razdoblju započelo ukidanje starih povijesnih granica, kao i institucija vlasti tih pokrajina i zemalja. Vidovdanskim ustavom iz 1921. godine zemlja je bila podijeljena na 33 oblasti. Hrvatska i Slavonija bile su podijeljene na 4 oblasti: Zagrebačku, Osječku, Srijemsku i Primorsko-krajišku. S druge strane, Dalmacija se podijelila

¹⁷² Franko Mirošević, „Stjepan Radić i HRSS/HSS/ u Dalmaciji od 1918. do 1929. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* sv. 32-33, br. 1 (2000): 285 – 292.

¹⁷³ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

¹⁷⁴ Franko Mirošević, „Stjepan Radić i HRSS/HSS/ u Dalmaciji od 1918. do 1929. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* sv. 32-33, br. 1 (2000): 285 – 292.

¹⁷⁵ Tonći Šitin, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478.

na dvije oblasti – splitsku i dubrovačku, a Boka je bila priključena Zetskoj banovini. Istra je pripala ljubljanskoj, a Međimurje mariborskoj oblasti. Teritorij Bosne i Hercegovine dijelio se na 6 oblasti, no unatoč toj podjeli teritorij Bosne i Hercegovine podudarao se s predratnim granicama. Za razliku od Bosne i Hercegovine, Dalmaciji je trajno oduzeto područje Boke. Ovakvim se teritorijalno-upravnim promjenama protivio HSS na čelu s Radićem zbog čega je provedba zakona o podjeli teritorija neko vrijeme bila odgođena. Međutim, vrlo brzo nakon oblasnih izbora 1927. godine uvođenjem diktature bila je dokinuta oblasna samouprava. Time je bio otvoren put prema novoj teritorijalno-upravnoj podjeli zemlje. Nova podjela Jugoslavije na 9 banovina ostavila je pitanje hrvatske teritorijalne razjedinjenosti neriješenim. Sjedinjenje hrvatskih zemalja riješilo se tek sporazumom Cvetković-Maček 1939. godine uspostavom Banovine Hrvatske.¹⁷⁶

5.1. Upravno-teritorijalna podjela Kraljevine Jugoslavije 1929.

Ubojstvo hrvatskih zastupnika u Skupštini otvorilo je put diktaturi. Kralj je 6. siječnja 1929. proglasio diktaturu i ukinuo ustav. Osim toga, zabranio je rad političkim strankama, uporabu nacionalnih imena i simbola te uveo cenzuru tiska. Jedna od važnijih promjena bila je navedena podjela zemlje na banovine prema Zakonu o unutarnjoj upravi donesenog 19. lipnja 1929. Zakonom je ukinuta podjela na 33 oblasti i uvedeno sljedećih 9 banovina: Dravska sa sjedištem u Ljubljani, Savska sa sjedištem u Zagrebu, Vrbaska sa sjedištem u Banjoj Luci, Primorska sa sjedištem u Splitu, Drinska sa sjedištem u Sarajevu, Zetska sa sjedištem u Cetinju, Dunavska sa sjedištem u Novom Sadu, Moravska sa sjedištem u Nišu, Vardarska sa sjedištem u Skopju i Uprava grada Beograda.¹⁷⁷

Predsjednik vlade Petar Živković naveo je da se prilikom podjele pazilo da granice budu prirodne i uglavnom su pratile granice dotadašnjih kotareva. Banovine su dobile nazive prema rijekama uz iznimku Primorske banovine. Upravno-teritorijalna podjela iz 1929. godine pokazuje jasnu namjeru režima u podređivanju tih jedinica centralnoj vlasti. Kralj je, naime, dekretima postavljao i smjenjivao banove s funkcije, a podjela je služila za provođenje jugoslavenske unifikacije, odnosno za brisanje plemenskih imena i starih povijesnih pokrajina. Iako je Živković naveo da su granice bile prirodne, uočava se kako su one presijecale granice ranijih pokrajina. O tome svjedoči izuzimanje Srijemske oblasti, odnosno

¹⁷⁶ Branko Dubravica, „Primorska banovina u politici upravne podjele Bosne i Hercegovine“, *Politička misao* sv. 48, br. 4 (2011): 154 – 172.

¹⁷⁷ Branko Dubravica, „Primorska banovina u politici upravne podjele Bosne i Hercegovine“, *Politička misao* sv. 48, br. 4 (2011): 154 – 172.

kotareva Vukovar, Vinkovci, Županja, Šid i Mitrovica, iz Savske banovine. Područje Srijema novom je podjelom pripojeno Drinskoj i Dunavskoj banovini. Razdvajanjem Hrvatske na Primorsku i Savsku banovinu nastojalo se onemogućiti jedinstvenu borbu protiv režima. S druge strane, osiguravanje pravoslavne većine u 6 od 9 banovina osiguravalo je dodatnu dominaciju Srba u Kraljevini Jugoslaviji.¹⁷⁸

Primorska banovina obuhvaćala je područje predratne Dalmacije s tim da su joj oduzeti kotarevi Dubrovnik i Korčula i pripojeni Zetskoj banovini. Ipak, Primorskoj banovini priključeno je 8 kotareva jugozapadne Bosne i Hercegovine i na taj način bilo joj je priključeno 17% teritorija Bosne i Hercegovine. Na tim područjima katoličko je stanovništvo činilo većinu u odnosu na pravoslavno i muslimansko stanovništvo. Dodjelom navedenog teritorija Primorskoj banovini velikosrpski režim pokušao je opravdati prisvajanje 83% teritorija Bosne i Hercegovine. Prvi ban Primorske banovine bio je Ivo Tartaglia, a nakon njega 1932. Josip Jablanović. Iako je kraljevska banska uprava Primorske banovine imala 7 odjeljenja (Opće, Upravno, Poljoprivredno, Prosvjetno, Tehničko, Financijsko i Odjeljenje za socijalnu politiku i narodno zdravlje), to nije značilo povećanje samouprave, već upravo suprotno. Banovi i navedena odjeljenja samo su izvršavali naredbe centralne vlasti.¹⁷⁹

5.2. Odjeci diktature na području Splita

Proglašenje diktature 6. siječnja 1929. dovelo je do promjena u općinskim organima vlasti što se može pratiti na primjeru grada Splita. Zakonom o izmjeni Zakona o Općinama i Oblasnim samoupravama kralj je raspustio Vijeće Općine Split i Upraviteljstvo izabrano 1928. godine, a imenovano je novo. Načelnikom Splitske općine postao je dr. Jakša Račić koji je podržavao režim.¹⁸⁰ Reakcije u Splitu na kraljevo proglašenje diktature opisane su u Novom dobu na sljedeći način:

"Utisak Kraljeva manifesta na gradjanstvo Splita bio je silan. Čitavo gradjanstvo pozdravilo je sa oduševljenjem odlučnu Kraljevu gestu, kojom se prekida jedna žalostna tradicija našeg državnog života i otvara nada u bolju budućnost.

¹⁷⁸ Branko Dubravica, „Primorska banovina u politici upravne podjele Bosne i Hercegovine“, *Politička misao* sv. 48, br. 4 (2011): 154 – 172.

¹⁷⁹ Branko Dubravica, „Primorska banovina u politici upravne podjele Bosne i Hercegovine“, *Politička misao* sv. 48, br. 4 (2011): 154 – 172.

¹⁸⁰ Zdravka Jelaska Marijan, *Grad i ljudi: Split 1918.-1941.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009), 132 – 133.

Uvečer smo izdali jedno treće izdanje, u kojem smo donijeli prvu Kraljevu riječ upućenu ministrima i utisak što ga je jučerašnji akt proizveo u Beogradu i Zagrebu. I ovo je izdanje bilo silnom nestrpljivošću razgrabljeno, tako da naši kolporterer nisu uopće dostigli da zadovolje publiku. Nikad nije jedan događaj bio sa toliko interesa primljen i rijetko je kada jedan državni akt proizveo u svim redovima gradjanstva toliko iskrenog zadovoljstva i oduševljenja.

Sinoć je omladina priredila po gradu patriotsku manifestaciju, kličući Kralju i Otadžbini. I danas se čitavog dana sa nepodijeljenim simpatijama komentariše odlučna i značajna Kraljeva gesta sa kojom počima jedna nova perioda u našoj državi.“¹⁸¹

Ipak, autor Buljan ističe kako je moguće da su građani čekali reakciju političara, odnosno njihov stav prema kraljevoj politici jugoslavenstva. Budući da je HSS upravljao Splitskom općinom nakon izbora 1928. godine, imao je veliki utjecaj na odluku o prihvaćanju nove kraljeve politike.¹⁸²

Sredinom 1929. godine kralj Aleksandar posjetio je Split kojim je vladalo oduševljenje potaknuto kraljevim dolaskom:

"Sinoć je Njegovo Veličanstvo Kralj Aleksandar po četvrti put sašao na naš Jadran, sa kog je ponovo spontan i oduševljen odjeknuo poklič naroda: DA ŽIVI KRALJ!

Sa svake naše obale, niz koje ga je nosila bijela „Vila“, iz svakog mjesta i naselja kud bi se neočekivano pojavio, radostan je grnuo narod, da pozdravi svoga Kralja, uz praštanje prangija i slavu zvona, sa katoličkih i pravoslavnih crkava.

Čitava naša obala, čitav narod na njoj, u ovom sretnom trenutku, jedno je samo srce i jedna misao puno izražena u jedinstvenom radosnom pokliču: ŽIVIO KRALJ ALEKSANDAR! ŽIVIO KARAGJORGJEV DOM!

I ovaj, kao i svaki put, kada se Dalmaciji javio njezin Kralj, Njegovo Veličanstvo Aleksandar Karagjorgjević, razgorila je u ljubavi za jugoslavensku Dinastiju i u njoj se očeličila, uvijek živa i duboko uvriježena, misao Monarhije.“¹⁸³

Split je podjelom države na banovine postao središte Primorske banovine. Navedenu odluku podržao je mjesni tisak, razna društva poput Jadranske straže, Jugoslavenske matice i dr. te

¹⁸¹ „Prijem Kraljevog manifesta u Splitu“, *Novo doba*, br. 7., 7. 1. 1929., str. 6

¹⁸² Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 204.

¹⁸³ „Dobro nam došao!“, *Novo doba*, br. 168., 8. 7. 1929., str. 4.

građanstvo. Na mjesto bana Primorske banovine bio je imenovan Ivo Tartaglia. O odnosu kralja Aleksandra prema Splitu svjedoče Trumbićeve bilješke.¹⁸⁴ Iz njih se uočava kraljeva podrška i naklonost gradonačelniku Račiću:

„Kralj kao da voli min. Šibenika, više nego Preku, koji da je preporučio za banske vijećnike Prim.(orske) Ban.(ovine) iz Hercegovine one koji su bili imenovi pa su se odrekli. Tartaglia ih nije predložio. Tako da kralj voli i split. gr.(adskog) nač.(elnika) Dr. Račića, ali da ne voli Tartagliu. (...) Kralj je hvalio Split, dočim Zagreb da je opozicionalan i nemiran, dočim da je sva zemlja mirna. Pitao je što se može učiniti za Split? On mu je odgovorio da se tuče da nije ništa učinjeno a da ima mnogo potreba, pa da neka zove Račića. Račić da je otišao i misli da će nešto postići.“¹⁸⁵ Osim kralja, Split je posjetio i predsjednik vlade Petar Živković. Gradonačelnik Račić iskazao je podršku režimu u ime splitske Općinske uprave:

„Vaš boravak u našem gradu, kao i Vaše odlučne državničke izjave, ostavile su najdublji dojam u svim slojevima našega pučanstva i čvrsto uvjerenje, da orijaškim koracima idete prema konsolidaciji naše drage otadžbine. U tom poslu naći ćete uvijek vjerne saradnike u općinstvu gradu Splitu, u ime kojeg mi je čast da Vas pozdravim.“¹⁸⁶

Dolazak Petra Živkovića u Split utjecao je na političko grupiranje. Na taj način skupina političara bliska Demokratskoj i Zemljoradničkoj stranci izrazila je podršku predsjedniku vlade. U tom dokumentu među potpisnicima su se istaknuli Budislav Grga Anđelinović, Ivan (Ivo) Majstrovic, Jozo Zelić, Mirko Buić itd. No osim navedene skupine, podršku režimu iskazali su Prvislav Grisogono zajedno s bivšim pripadnicima SDS-a: Vladom Matošićem, Dujom Ivaniševićem, Josipom Barbieriem i Mirkom Krstulovićem.¹⁸⁷ Grisogono navedeni je stav iskazao u novinama izjavivši sljedeće:

„I unutrašnja i spoljna situacija, ne samo za nas, nego za čitavu Evropu, nisu takove da bi dopuštale da mase građana ostaju pasivne prema radu za konsolidaciju države i potpuno zbližavanje sastavnih elemenata nacije. Čestiti i u istinu nacionalni elementi dužni su da svoj aktivitet stave u službu naroda, jedno, jer inače se ugrožava ili bar usporava normalni hod te

¹⁸⁴ Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 206 – 209.

¹⁸⁵ Stjepan Matković i Marko Trogrlić, ur., *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938.*, sv. 1 (Zagreb, Split: Hrvatski institut za povijest, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2019), 78 -79.

¹⁸⁶ „Brzjavka pretsjedniku vlade“, *Novo doba*, br. 185., 11. 8. 1930., str. 2.

¹⁸⁷ Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 210 – 211.

konsolidacije, a drugo jer apstinencija čestitih i nacionalnih uslovljuje veći aktivitet onih, koji su manje čestiti i manje nacionalni, na štetu opće stvari.

Zašto su se jučer sastali samo bivši samostalni demokrati – razlog je prost. Ova je stranka bila najistaknutija pobornica ideje narodnog jedinstva i državnog unitarizma u onome što se općenito naziva jugoslavenska ideologija. Prema tome je upravo ta stranka trebala da sa najvećim oduševljenjem pozdravi historijsko i konsekventno inaugurisanje jugoslovenske državne politike koju je Nj. V. Kralj obilježio velikim aktima od 6. januara i 3. oktobra prošle godine i 6. septembra o. g.

Ali s druge strane upravo ta stranka, u momentu manifesta od 6. januara pr. g. zatekla se u takovom taktičnom položaju, da je moglo izgledati da je udarac od 6. januara i nju pogodio. Dio vodstva njezina dao je i naknadno opravdanje toj bojazni time što se nepritajeno solidarisao sa plemenskim partikularističkim državopravnim pogledima bivših radićevskih i federalističkih političara.¹⁸⁸ Grisogonova daljnja politička aktivnost bila je spriječena odlaskom u Čehoslovačku.¹⁸⁹

U prvoj polovici 1931. godine izdvaja se politička aktivnost Oskara Tartaglie s ciljem osnivanja Jugoslavenske akcije u Splitu. Zadaća navedene organizacije bila je okupljanje nacionalističke omladine i jačanje jugoslavenske svijesti. Samim time njezino se djelovanje može povezati s ukinutom ORJUNOM, no Jugoslavenska akcija nije bilježila značajniju djelatnost do 1932. godine. Osim toga, uspostavljeno je dopisništvo Centralnog presbira, odnosno „ministarstvo za propagandu“. Dopisnik je imao dužnost nadzirati tisak i novinare te poticati propagandu kao svojevrsnu potporu režimu. Među dopisnicima isticali su se Antun Masovčić i Ćiro Čičin Šain.¹⁹⁰

Unatoč oduševljenju koje se prikazivalo u novinama, realnost je bila sasvim drugačija. Širenje gospodarske i neriješena politička kriza prisilile su kralja na donošenje „oktroiranog“ ustava 1931. Ustavom su bili raspisani izbori za Ustavotvornu skupštinu, no kao opcija javila se samo vladina lista na čelu s Petrom Živkovićem. Na vladinoj listi u Splitu istaknuo se Grga Anđelinović, no osim njega kao drugi kandidat pojavio se Petar Đirlić. Kako je već ranije spomenuto, izbori su se odvijali pod pritiskom režima pa tako i u Splitu. O tome svjedoči poziv

¹⁸⁸ „Akcija g. Dra Grisogona“, *Novo doba*, br. 220, 22. 9. 1930., 3.

¹⁸⁹ Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 211.

¹⁹⁰ Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 212.

Manfreda Paštovića glasačima da glasaju za Anđelinovića. To potvrđuje i dnevnik don Frane Bulića koji navodi da je Beograd vršio pritisak da se glasa za Anđelinovića ili pak Đirlića. HSS nije sudjelovao na izborima, no Jakov Petrić bio je optužen za prikupljanje potpisa za Mačekovu listu. U slučaj su umiješani Ivan Bavčević i Paško Kaliterna, a režim je optužio Bavčevića i Petrića zbog prijetnje jedinstvu države. Dok je Bavčević bio oslobođen optužbi, Petrić je bio osuđen na desetomjesečnu zatvorsku kaznu. Izbori su rezultirali pobjedom Anđelinovića, no autor Buljan ističe kako se podrška režimu povećala u odnosu na rezultate izbora 1928. godine. Razlozi takvih rezultata mogu se tražiti u javnom glasovanju i raznim pritiscima režima prilikom izbora. Anđelinović je, pak, postao najvažniji predstavnik beogradskog režima.¹⁹¹

Reakcije na ovakav razvoj događaja nisu izostale. U ožujku 1932. godine pripadnici ustaškog pokreta bacili su bombu, odnosno pakleni stroj u Narodnu tiskaru Novoga doba. Pakleni stroj pronađen u moru sadržavao je natpis „Hrvatski ustaša“ i hrvatsku zastavu. Zagrebačka policija na čelu s Bedekovićem zaključila je da je riječ o istom uređaju koji je pronađen i u Zagrebu. Detonacije su zabilježene na Marjanu te uz sjeverni zid vojarnje na Gripama. Režim je naredio pretrese i uhićenja, no bez uspjeha.¹⁹² O navedenim događajima svjedoči Trumbić u svojim bilješkama:

„Stef. da je vidio bana Tar.(tagliu) nakon audij., da ovaj je mučaljiv, da obično ništa ne kaže, a da mu je samo rekao da je kralj blijed, da izgleda starački, da jadikuje da ide zlo, i da bez izravnjanja sa Hrvatima, ne ide nikako. Da je informiran o bombam u Splitu, da ga je pitao što je to, da je dosad mislio da je u Dalmaciji dobro.“¹⁹³

Trumbić bilježi Smodlakin, ali i vlastiti stav prema režimu ističući kako u Dalmaciji čak i činovnici kritiziraju režim:

„Dr. Josip Smodlaka došao je iz Splita radi očiju. (...) Govoreći o političkoj situaciji, izražava se otvoreno tako da se potpuno slaže, (naime to hoće da meni naglasi) kako on može naslutiti, sa mnom, a pošto zna da sam ja sa hrv. selj. Strankom i s ovom. Drugo naglašuje da odobrava vodstvo HSS, razlažući sve to od prilike ovako.

¹⁹¹ Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 212 – 216.

¹⁹² Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 216.

¹⁹³ Stjepan Matković i Marko Trogrlić, ur., *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938.*, sv. 1 (Zagreb, Split: Hrvatski institut za povijest, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2019), 178.

Iskustvo nam dokazuje da se ne možemo nadati da ćemo sa Srbijancima moći doći do ikakva sporazuma, koji bi mogao stvoriti neko stanje u državi u kojem bi se moglo živiti. Srbijanske stranke prema Hrvatima i Prečanima uopće, sve su jednako raspoložene. Od hegemonije ne odstupaju. Kralj je taki i ovaki (radikalna ocjena). Od njega se ne možeš nadati, da bi htio: a kad bi i htio pitanje je, bili smio. Iz svega toga izvodi: da se ima raditi za Hrvatsku državu! To znači oslobodit se podložnosti Srbijancima. Kod Srb. u srcu postoji instinktivno ideja amputacije, koja ima taj smisao da se oslobode ovoga hrvatskog balasta, komu pripisuju uzrok svog neuspjeha. I sada više nego prije. Amputaciju ne mogu provesti, jer znaju da nije to u njihovoj isključivoj vlasti. (...) Govoreći o raspoloženju u Dal.(maciji) a naročito u Splitu, kaže kako nikoga nema da bi branio ovo stanje Činovnici otvoreno go(vo)re protiv. Dr. Meixner, korektan činovnik, ali pošten čovjek. Prije nije se slagao s njim, tvrdio da je on našao Srbijance kad je bio u ministarstvu korektnim. Sada da se potpuno slaže s njim da je spominjao mene isto tako.“¹⁹⁴

Demonstracije protiv režima zabilježene su i krajem svibnja 1932. godine. Riječ je o dva događaja: iščekivanju dolaska Vladka Mačeka i vrijeđanje skupine jugoslavenski orijentiranih građana i predstavnika. Te godine Ivo Tartaglia dao je ostavku s dužnosti bana Primorske banovine, a na njegovo je mjesto došao član radikala Josip Jablanović čije će djelovanje dovesti do jačanja HSS-a u Splitu i Primorskoj banovini.¹⁹⁵ O progonima, nadzoru i ubojstvima oporbenih političara za vrijeme diktature svjedoče pojedinačni izvori. Sam Trumbić bio je podvrgnut nadzoru prema nalogu bana Tartaglie:

„Na to, a da me o svom savjetu uvjeri Meštrović mi povjerio diskretno: da kad sam jesenas za vrijeme izbora proputovao autom Dalmaciju, da oni detektivi, koji su me pratili a na čelu im detek. GJURO da ih je ban Tartaglia odabrao i poslao sa naputkom da me čuvaju od opasnosti.“¹⁹⁶

Jasno je kako je djelovanje oporbe bilo pod budnim nadzorom režima. Međutim, neposredno nakon uvođenja diktature u Splitu su se održavale mise zadušnice u čast lipanjskih žrtava. Ipak,

¹⁹⁴ Stjepan Matković i Marko Trogrlić, ur., *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938.*, sv. 1 (Zagreb, Split: Hrvatski institut za povijest, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2019), 235 – 236.

¹⁹⁵ Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 217.

¹⁹⁶ Stjepan Matković i Marko Trogrlić, ur., *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938.*, sv. 1 (Zagreb, Split: Hrvatski institut za povijest, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2019), 222.

policija je zabranila manifestacije i govore. Na zadušnicama su sudjelovali članovi splitske oporbe među kojima su se isticali Berković, Giunio, Cuzzi, Leontić i Vukušić. Državno je tužiteljstvo pokrenulo prijavu protiv Martina Čičin-Šaina, Marka Nanija, Ljube Leontića, Ede Bulata i Josipa Berkovića zbog isticanja Pribičevićeve brošure Pogledi na stanje u Jugoslaviji i njenu budućnost. Optužnica je bila podignuta protiv Čičin-Šaina, no zalaganjem odvjetnika Bulata i Leontića bio je oslobođen od optužbi. Zadušnice u čast lipanjskim žrtvama izazvale su nemire u Splitu, a situaciju je dodatno zaoštrilo suđenje Vladku Mačeku. Nakon mise pjevala se hrvatska himna na što je reagirao policijski savjetnik tražeći odlazak bez poklika i pjevanja. Jedan od sudionika uzviknuo je „slava lipanjskim žrtvama“ zbog čega je bio uhićen. S druge strane, na Peristilu se klicalo Hrvatskoj, Mačeku, Trumbiću i Pribičeviću. Policija je reagirala uhitivši šest osoba među kojima su bili Nikola Koceić i Paško Fradelić Gale. Obojica su uhićena, ali na kraju je samo Fradelić Gale bio osuđen na četrnaestodnevnu zatvorsku kaznu. Ovaj sukob rezultirao je manjim posljedicama, no bilo je slučajeva koji su se strože kažnjavali u odnosu na navedeni. Posebno su se kažnjavale osobe u slučajevima vrijeđanja države, a autor Buljan navodi kako je 1930. Marko Dujmović bio osuđen na 28 dana zatvorske kazne zbog vrijeđanja države tvrdeći da u njoj nema reda „od kada je došao nesretni glupavi geđo“.¹⁹⁷

U svibnju 1932. godine također su izbile demonstracije protiv režima. Prva demonstracija odvila se za vrijeme zadušnice u čast Zrinskih i Frankopana. Nakon održane zadušnice prosvjednici su klicali Radiću i slobodnoj Hrvatskoj. Među prosvjednicima istaknuo se Ante Aglič koji je bio uhićen zbog separatističkih poklika i utjecaja na ostatak sudionika. Aglič je bio osuđen na četveromjesečnu zatvorsku kaznu. Osim tog slučaja, navodi se i sudski proces protiv Franje Pavića koji je policijskim organima uputio: „Slava Stjepanu Radiću. Svanut će zora, kada ćemo se mi s vama obračunati.“ Pavić je bio osuđen na tromjesečnu zatvorsku kaznu. Nezadovoljstvo protiv režima nastavilo se iskazivati tijekom 1932. Tako je oko 1000 osoba očekivala dolazak Vladka Mačeka prilikom čega je iskazivana čast Mačeku i slobodnoj Hrvatskoj. Reakcijom policije masa ljudi je rastjerana uz uhićenje dvadesetak osoba. Među uhićenim ponovno se našao Fradelić Gale koji je optužen za uzvikivanje: „Dolje izdajice, živjeli Hrvati, živio dr. Maček, slava hrvatskim mučenicima.“ Zbog uzvika i opiranja pri uhićenju bio je osuđen na višemjesečnu zatvorsku i novčanu kaznu.¹⁹⁸ Autor Buljan zaključuje kako je

¹⁹⁷ Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 232 – 233.

¹⁹⁸ Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 234 – 235.

navedena manifestacija dokaz privrženosti HSS-u unatoč diktaturi i represiji beogradskog režima.

Kao svojevrsni demonstrativni akt uperen protiv režima ističe se proslava Trumbićevog 70. rođendana. Mjesne novine poput Jadranskog dnevnika i Novog doba proslavili su rođendan uz članke i fotografije o čemu je Masovčić obavijestio Državno tužiteljstvo. Veliki utjecaj na oporbu imala je smrt don Frane Bulića. Čičin Šain istaknuo je kako je don Frane Bulić održavao odnose s „plemenski orijentiranim istaknutijim ljudima“ što se najviše odnosi na Antu Trumbića. Josip Berković na sprovodu je održao govor koji je Čičin Šain okarakterizirao kao govor „s jasnim aluzijama i istaknutom tendencijom u separatističkom i borbenom pravcu.“ Mjesnim novinama bilo je zabranjeno objaviti Berkovićev govor. Zbog govora u kojem je istaknuo hrvatstvo, protiv Berkovića je provedena istraga. Ipak, u tom je razdoblju izvršen atentat na kralja, stoga je moguće da se ovaj slučaj uslijed političkih okolnosti zanemario.¹⁹⁹

Atentatom na kralja Aleksandra uslijedile su internacije članova HSS-a u Splitu. Žandari su za vrijeme žalosti pratili građane koji su se „neprimjereno“ ponašali. Uslijed policijskog praćenja internirani su predstavnici oporbe u Splitu Josip Berković, Ivo Cuzzi i Paško Kaliterna. Masovčić je istaknuo kako je Berković prešao u krajnju opoziciju ističući nezadovoljstvo režimom. Cuzzi je istaknut kao predratni frankovac i federalist koji je sudjelovao u spaljivanju srpske zastave, a Kaliterna je osuđen zbog širenja zabranjene literature.²⁰⁰ Trumbić u bilješkama navodi da su Berković, Cuzzi i Kaliterna bili osuđeni na petnaestodnevnu kaznu uz planiranje Berkovićeve internacije:

„U Splitu Paško K.(aliterna), Cuzzi i Berković da su bili osudjeni po 15 d. zbog crnine. Berk. Da će biti interniran. Min. Andjelinović i Teodorčević, gen. U. p. da su protiv svakih progona. Teod. Da kaže: Ako jedni ubiju drugog, drugi će osvetit se itd. Gdje će se svršit? Najžešći da je ban Cortelazzo. U Splitu da ih je bilo 76 interniranih, među njima i Leontić i Bulat. Sve do pogreba.“²⁰¹

¹⁹⁹ Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 237 – 239.

²⁰⁰ Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 240 – 241.

²⁰¹ Stjepan Matković i Marko Trogrlić, ur., *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938.*, sv. 1 (Zagreb, Split: Hrvatski institut za povijest, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2019), 807.

Iz navedene bilješke uočava se da je internaciju podržavao ban Cortelazzo, odnosno Jablanović, a prema tome internirano je 76 osoba među kojima su bili Bulat i Leontić. Nakon zatvorske kazne Kaliterna je bio interniran u Velu Varoš, Cuzzi u Tutin, a Berković u Prijepolje. O internacijama izvještava Trumbić:

„Policija u Splitu je internirala, nakon što su izvršili 14 dana zatvora: Paška Kaliternu u Velu (ili staru Varoš), Dr. Cuzzia u Tutin (gdje je bio Dragoljub Jovanović) a Dr. Berkovića u Prijepolje, svu trojicu u Sandžaku. Teška je zima.“²⁰²

Trumbić je iskazao nezadovoljstvo internacijom predstavnika oporbe pri čemu je iznio sljedeće:

„Pošao sam odma k Meštroviću, nakon što sam mu javio telefonom. (...) Upozorujuc ga i na posljedice političke i kako će ovo djelovati na općinstvo i stvarati još goru atmosferu, pa kad sam dodao kako su zatvori puni ako je ko što je rekao ovom prilikom, internirana trojica u Splitu: Cuzzi, Berković i Kaliterna, on je reagirao tako da zna za ono u Splitu, ali krivi njih da šta su prkosili kad cijelo općinstvo žali. To ne stoji, jer oni nisu vlasnici kuće, nego stanari, zatim stavili su i na svoje prozore – crninu iako nakon opomene od strane policije, a napokon zato su dobili 14 dana zatvora pa to je moglo biti dosta a ne sada protiv svakog zakona slati ih u internaciju, u Sandžak-Sibir sada zimi, sa 5 mjeseci sa snijegom, u selu, gdje će stradati od torture takova življenja, a Cuzzi će kako je bolestan na srcu izgubiti život. Dodati još k tomu da sva trojica žive samo od svoga rada i nemaju ništa, nego duga. Mogu oni misliti kako hoće zato nema još zakona da može policija zatvarati ili vješat zbog mišljenja.“²⁰³

Internaciju Cuzzija, Kaliterne i Berkovića komentirao je Jablanović u pismu Stojadinoviću ističući kako je nakon atentata postojala mogućnost za napad na predstavnike oporbe. Upravo zbog očuvanja reda i mira naređena je internacija oporbenjaka. Jablanović u pismu spominje kako je među interniranima bio i Šime Poduje. O tome izvještava Trumbić u bilješci o razgovoru s Vandom Dvornik:

²⁰² Stjepan Matković i Marko Trogrlić, ur., *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938.*, sv. 1 (Zagreb, Split: Hrvatski institut za povijest, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2019), 811.

²⁰³ Stjepan Matković i Marko Trogrlić, ur., *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938.*, sv. 1 (Zagreb, Split: Hrvatski institut za povijest, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2019), 824 – 825.

„Ovo je 25 dana da je Šime Poduje (njen zaručnik) uapšen. Nalazi se u zatvoru policije u Splitu. Nije ništa osudjen. Drže ga tako po volji. Šetnje nema, uvijek je u sobi. Nema kreveta, nego na kavaletam daske bez pokrivača. I ja sam bila zatvorena 2 dana, pa znam kako je.“²⁰⁴

Navedeni događaj ukazuje na nastavak borbe protiv režima. O tome svjedoči i okupljanje nakon Mačekovog oslobađanja iz zatvora. Novo doba u članku je prikazalo reakciju u Splitu:

„Preksinoć u Zagrebu, kad je gosp. dr-u Mačeku saopćen Ukaz Kraljevskog namjesništva, i to u bolnici Milosrdnih sestara gdje se u posljednje vrijeme nalazio na bolovanju, bilo je to javljeno odmah i njegovoj obitelji i rodbini, koja je zatim došla da ga isprati do kuće.

Buduć se međutim vijest o Ukazu kraljevskog Namjesništva brzo pročula po gradu, a bila je također objavljena od novina, pred bolnicom sakupilo se mnoštvo građanstva, koje je oduševljeno manifestiralo i iskazalo svoje simpatije g. dr-u Mačeku.

Sinoć su priređene manifestacije u Splitu. Oko 7 sati na Narodnom trgu okupio se veliki broj prijatelja dr-a Mačeka, naročito iz omladinskih krugova. Omladina je oduševljeno manifestirala i iskazala svoje simpatije g. dr-u Mačeku.

Manifestacije su potrajale duže vremena, i na koncu su se manifestanti razišli.

I Splita su tokom jučerašnjeg dana upućeni gosp. dr-u Mačeku brojni pozdravni brzojavi.“²⁰⁵

Dan poslije izbile su demonstracije što je izazvalo reakciju policije koja je pozvala na razilaženje. Budući da su se pojedinci opirali, desetak osoba bilo je uhićeno, dok je istovremeno zabranjeno organiziranje manifestacija i priredbi. Sve navedeno ukazuje na djelatnost oporbe u vrijeme diktature, odnosno u razdoblju od 1929. do 1934. godine. Pritisci režima doprinijeli su jačanju utjecaja oporbe, stoga ni režirane manifestacije u čast režima nisu mogle prikriti podršku građana oporbenjacima.²⁰⁶

Ovo razdoblje karakterizirali su sudski procesi protiv građana, a na području Splita najčešće su se pokretali zbog omalovažavanja vojske, vrijeđanja države, plemenskih sukoba te vrijeđanja kralja i kraljevske obitelji. Procesu su se vodili na Državnom sudu za zaštitu države, a ponašanje građana pratili su režimu odani ljudi. Autor Buljan na temelju arhivske građe iznosi pojedine

²⁰⁴ Stjepan Matković i Marko Trogrlić, ur., *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938.*, sv. 1 (Zagreb, Split: Hrvatski institut za povijest, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2019), 861.

²⁰⁵ „Odjek pomilovanja d.ra Mačeka“, *Novo doba*, br. 303., 25. 12. 1934., str. 37.

²⁰⁶ Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 243.

slučajeve. Istraga protiv Ahmeda Bešlagića zbog vrijeđanja vojske bila je obustavljena budući da je bio u alkoholiziranom stanju, no zavedeni su slučajevi u kojima su osumnjičeni osuđeni na zatvorske kazne. Takav primjer navodi se u slučaju Jurja Vukušića koji je zbog vrijeđanja vojnika bio osuđen na zatvorsku kaznu od 20 dana. Vrijeđanje države kao i protudržavno djelovanje također se kažnjavalo. O tome svjedoči optužnica protiv Mate Solje i Bože Škrbine u kojoj su optuženi za omalovažavanje vojske i državnih službenika te ugrožavanje političkog poretka. Iz izvještaja se doznaje da su obojica bili osuđeni na zatvorsku kaznu od mjesec dana. Osim toga, kažnjavane su i osobe koje su širile propagandu. Tako su Mario Apolonio i Mate Škaro optuženi zbog širenja antidržavne propagande jer su posjedovali prijepise Mačekova letka, pjesmu o smrti Stjepana Radića te letke u kojima se veličala Nezavisna Država Hrvatska. Zbog posjedovanja takvih materijala, Apolonio i Škaro bili su osuđeni na višemjesečnu zatvorsku kaznu.²⁰⁷

Sudski procesi vođeni su i protiv crkvenih osoba, a kao primjer navodi se slučaj fra Marijana Stašića 1933. i don Rajmonda Maroevića početkom 1934. godine. Stašić je bio optužen za protudržavno djelovanje jer je prilikom propovijedi istaknuo otimanje „najelementarnije slobode govora, pisanja, rada i udruživanja“. Ipak, Stašić je bio oslobođen od optužbi zahvaljujući odvjetniku Stjepanu Vukušiću. S druge strane, Maroević je bio optužen zbog posjedovanja brošure *Almnacco Italiano* 1934., no oslobođen je jer državni tužitelj nije imao temelje za nastavak procesa protiv Maroevića. Zabilježeni su i primjeri slučajeva u kojima je došlo do plemenskih sukoba, a u literaturi se ističu slučajevi Marije Pilić i Bartula Alujevića. Marija Pilić nazvala je Srbe „šmrkavcima“ i „gubavcima“ optužujući ih da su odgovorni jer su Hrvati postali „Srbi i siromašni“. Slučaj je završio novčanom i zatvorskom kaznom u trajanju od 7 dana. Alujević, koji je vlasniku kavane uputio: „Vi ste Srbi nas zarobili, ali ovako neće dugo trajati“, bio je osuđen na 10 dana zatvorske kazne.²⁰⁸

Zakonska rješenja vezana uz uvrede kralja i njegove obitelji omogućila su obračun režima s političkim protivnicima i neistomišljenicima, odnosno sa svima koji su na bilo koji način iskazali nezadovoljstvo stanjem u državi i tadašnjom vlasti.²⁰⁹

²⁰⁷ Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 252 – 256.

²⁰⁸ Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 256.

²⁰⁹ Stipica Grgić, „Neki aspekti poimanja uvrede vladara u vrijeme diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* sv. 41, br. 1 (2009): 347 – 365.

Odlučujuću ulogu u borbi protiv režima imao je Ante Trumbić. O tome svjedoči njegova djelatnost prilikom pripremanja proslave pedesete obljetnice pobjede Narodne stranke. Dok je režim, s jedne strane, tu pobjedu vidio kao put prema jugoslavenstvu, oporba je, s druge strane, tumačila kao hrvatsku pobjedu. Pojedini su vijećnici iz navedenog razloga tražili da se proslava proširi na jugoslavenski narod, a u konačnici je bio formiran Odbor za proslavu. Općinska uprava imenovala je članove Odbora za obljetnicu proslave te su tom Odboru, osim predsjednika Račića, trebali pristupiti Berković, Trumbić, Tartaglia i Smodlaka i odbor od 60 osoba. Međutim, hrvatska oporba razmatrala je poziv za sudjelovanje u proslavi. Oporba je smatrala da bi sudjelovanjem u proslavi iskazala podršku režimu, dok bi apstinencija značila ignoriranje poziva. Unatoč neslaganju oko rješenja, čekalo se Trumbićevo mišljenje. Naposljetku, oporba je odbila poziv za sudjelovanje u proslavi i o tome obavijestila Općinsku upravu prosljediivši joj dopis pod nazivom „Odgovor dr. Trumbića i drugova“. Odgovor su potpisali: don Frane Bulić, Ante Trumbić, Frane Bradić, Pavao Ozretić, Jere Vidjak, Mijo Bužančić, Pavao Matković, Vjekoslav Ivanišević, Mate Tente, Anton Grubić, Kajo Bulić, Marin Bilić, Lovro Aržić, Josip Berković, Filip Tudorić, Kajo Jelaska, Lovro Reić, Jakov Čulić, Ivan Dvornik „Kraljičin“ i Ivan Jakasović. Potpisnici su istaknuli da se slažu da bi se obljetnica trebala proslaviti, ali ne na način koji je predložila Općinska uprava. Smatrali su da je proslava trebala biti isključivo hrvatska narodna. U suprotnome, ona je nelegitimna jer je organiziralo Općinsko vijeće koje nije izabrano od strane naroda. Smatra se da je ovaj odgovor imao jednaku važnost u borbi protiv režima kao i Zagrebačke punktacije iako je demonstracija iskazana na lokalnoj razini. Autor Buljan ističe kako političko djelovanje oporbe nije zabilježeno u splitskim novinama, a razlog tome treba tražiti u cenzuri.²¹⁰ O utjecaju Trumbića na političke prilike u Splitu svjedoči ova bilješka:

„Čuje se da je Dr. Ivo Bulić u društvu Dr. Drinkovića, na povratku iz Boke u hotel Imperijal u Dubrovniku rekao: „Imate u Splitu oko 500 Splicićana koji kad bi Trumbić sutra rekao bilo što, sve bi učinili, a jadne mizerije ne znadu, da Trumbić već 10 godina ne sudjeluje aktivno u politici niti išta radi a niti je sposoban da bilo što uradi, samo da brbljaju Trumbić-Trumbić-Trumbić.“ !!!²¹¹

²¹⁰ Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 243 – 246.

²¹¹ Stjepan Matković i Marko Trogrlić, ur., *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938.*, sv. 1 (Zagreb, Split: Hrvatski institut za povijest, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2019), 97.

U borbi protiv režima skupina je građana „Odgovor dr. Trumbića i drugova“ planirala proširiti po Splitu u obliku letka pod nazivom „Hrvati Splita i okolice“. Letak se upućivao seljacima, radnicima i građanima, a u njemu se isticalo kako je diktatura uništila „sva naša narodna, socijalna i građanska prava“. Proslavu pedesete obljetnice pobjede Narodne stranke pokušala je organizirati „šaćica narodnih izdajica, plaćenika i najamnika velikosrpske hegemonističke politike“. Državno tužiteljstvo optužilo je Antu Agličića, Antuna Nikolića, Ćirila Ružića i Stjepana Holata za pokušaj mijenjanja državnog uređenja. Te su tvrdnje bile odbačene pod obrazloženjem da je letak bio svojevrsna demonstracija protiv Općinske uprave. Državno tužiteljstvo zatražilo je od Stola sedmorice ponovno razmatranje slučaja nakon čega su svi osumnjičeni, osim Holata, bili osuđeni na zatvorske kazne u trajanju od mjesec i dvadeset dana.²¹²

Unatoč izraženom nezadovoljstvu oporbe, Općinska je uprava planirala proslaviti obljetnicu. Proglasom je istaknula kako je Split „disao hrvatskom i slavenskom dušom“ te da se stavio na čelo „narodnog pokreta za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom“ kao prvi korak ka „Ujedinjenju Velike Jugoslavije“. U Jadranskoj pošti naglašeno je kako je ulaskom Splita u „zagrljaj moćne Jugoslavije“ ispunjen „san naših preporoditelja najširih Slavena i Jugoslavena“, a jugoslavenska ideja nigdje nije bila „čvrsta i postojana kao u Splitu“.²¹³ U Novom dobu pobjeda Narodne stranke prikazana je na sljedeći način:

„Dne 9 novembra 1882 završena je jedna dugotrajna borba svijesnih građana Splita i okoliša i na Općinskom Domu regionalnu dalmatinsku zastavu izmijenio je nacionalni hrvatski barjak, preteča oneg kasnijeg jugoslovenskog, istih boja a šireg značenja.“²¹⁴

U govoru gradonačelnika Račića istaknuto je da se „probuđena hrvatska nacionalna svijest“ razvijala sa „zblizavanjem i stapanjem srpskog i slovenačkog slavenskog ogranka“ zaključivši da je Split „sačuvan Jugoslaviji“ kao njezino „glavno primorsko plućno krilo“. Račić se osvrnuo na apstinenciju oporbe prilikom obljetnice kritizirajući „Odgovor dra Trumbića i drugova“. Naglasio je da je pobjeda Narodne stranke ujedno značila početak borbe za oslobođenje i ujedinjenje.²¹⁵ Iz navedenog Račićevog govora jasno je kakav je odjek imao „Odgovor dra

²¹² Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 246 – 247.

²¹³ Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 248.

²¹⁴ „Prilikom jubileja Općine Splita“, *Novo doba*, br. 260., 8. 11. 1932., str. 2

²¹⁵ Marijan Buljan, *Politička povijest Splita od 1928. do 1941.* (Zagreb: Leykam international, 2022), 251 – 252.

Trumbića i drugova“. Iako se hrvatsku pobjedu nastojalo prikazati u okviru jugoslavenstva, oporba je istaknula njezin hrvatski karakter. Reakcija režima ukazuje na važnost ovog dokumenta čiji se sadržaj može povezati sa Zagrebačkim punktacijama. Iz toga se uočava kako se borba protiv režima odvijala kako na državnoj razini, tako i na lokalnoj. Iako se Splitu dodijelila titula „najjugoslavenskijeg grada“, uočava se nezadovoljstvo tadašnjom vlašću. Unatoč pokušaju mjesnih novina da se režim prikaže u pozitivnom svijetlu, arhivska građa otkriva pojedine slučajeve u kojima se otpor prema vlasti kažnjavao. Cenzura tiska, zabrana djelovanja stranaka i druge represivne mjere donesene na razini države bile su jednako tako prisutne i na području Splita.

5.3. Teror i represija na području Dalmacije

Cipek ističe kako diktature uglavnom proizlaze iz neriješenog nacionalnog pitanja. No osim nacionalnog konteksta na uvođenje diktatura utjecao je također socijalni i ekonomski kontekst. Autor diktaturu definira kao „vladavinu jedne ili više osoba koje monopoliziraju svu vlast u državi bez izvanjskih ograničenja“. „Politička teorija navodi da sve diktature imaju sljedeće opće značajke: a) monopolizacija vlasti – dovodi do nestanka podijele vlasti kako horizontalne tako i vertikalne, b) ukidanje opozicije te političkog i društvenog pluralizma, slobode medija, a samim time ukidanja nezavisnog javnog mnijenja kao kontrolora političke vlasti, c) suspendiranje pravne države policijskom državom.“²¹⁶

Šestosiječanjska diktatura kralja Aleksandra bila je oslonac za osiguravanje srpskih interesa što je izazivalo nezadovoljstvo drugih naroda u Kraljevini Jugoslaviji. Izražavajući nezadovoljstvo i otpor prema režimu brojni su se predstavnici zabranjenih političkih stranaka i KPJ našli na meti centralne vlasti. No osim njih, navedena je represija zahvatila i ostale društvene slojeve, a bili su zatvarani zbog uvrede kralja, isticanja nacionalne zastave itd.²¹⁷ O tome svjedoči memorandum od 6 rujna 1930. koji je bio upućen Savezu naroda:

„Od postanka država Srba, Hrvata i Slovenaca bijaše od mogućnika u Beogradu smatrana kao povećana Srbija, koju su počeli silovitim sredstvima srbizirati, a hrvatski su narod na svima poljima narodnoga, političkoga, kulturnoga i gospodarskoga života nastojali uništiti, kod čega su upotrebljavana najsurovija sredstva.

²¹⁶ Tihomir Cipek, „Stoljeće diktatura u Hrvatskoj“, u *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, ur. Ljubomir Antić (Zagreb: Matica hrvatska, 2006), 284.

²¹⁷ „Šestosiječanjska diktatura“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, <https://enciklopedija.hr/clanak/sestosijecanjska-diktatura> (posjet 14. 8. 2024).

Hrvati se tomu nasilju opirahu zakonitom borbom, kako to odgovara njihovu mentalitetu, a vodili su ju u parlamentu po svom narodnom zastupstvu.

Hrvatski su narodni zastupnici s jednom gotovo nepojmljivom Jobovom strpljivošću gledali, kako su najoštrijim navalama sa strane Beograda izložene ne samo kulturne i materijalne tečevine hrvatstva, već je također ugrožen goli život mnogih stotina hrvatskih sinova. Dok su Hrvati na to odgovarali samo parlamentarnom kritikom, dotle su beogradski mogućnici, - koji nisu mogli trpjeti nijedan znak života Hrvata, - dali organizirati umorstvo prvaka hrvatskih narodnih zastupnika. To je zaista 20. lipnja 1928. u beogradskom parlamentu privedeno izvršenju, kojemu je žrtvom pao također Stjepan Radić, predsjednik hrvatskoga narodnoga zastupstva.

Iza toga krvoprolića očekivali su Hrvati, - a s njima i cijeli kulturni svijet, - da beogradski silnici ne će sada više s oružanom silom sprečavati, da hrvatski narod poluči svoju državnu slobodu, koja mu pripada. Ali kralj se Aleksandar 6. siječnja 1929. proglasio apsolutnim vladarem, pa je diktatorsku silu prenio na svojega generala Živkovića. Time je nastalo osjetljivo pooštrenje i onako već bolnoga puta hrvatskog naroda.

Vojnička je diktatura nastupila s najbrutalnijim metodama, jer joj je bila deviza, da hrvatstvo mora nestati s površine. Da to poluči, stvoreni su naredbenim putem zakoni, koji predstavljaju nakazu zakonodavstva i atentat protiv najprimitivnijih čovječjih prava. (...)

Dokazano je, da je od proglašenja diktature do konca lipnja ove godine – dakle za 18 mjeseci – u policajnim zatvorima umoreno 76 osoba. U tom je razdoblju kod vanrednih državnih sudova vođeno 69 političkih parnica, na kojima su 3 osobe osuđene na smrt, 1 osoba na doživotnu tamnicu, a daljnjih 319 osoba ukupno na 1201 godinu i 9 mjeseci strogog zatvora.

Naredbenim je putem zabranjena uporaba hrvatske zastave, hrvatskoga grba, dapače i uporaba hrvatskog imena.

Usljed dvanaestogodišnje pljačke i korupcije, koja je u staroj Srbiji od uvijek bila uobičajena, uništeno je gospodarsko blagostanje Hrvatske.

Zabranjene su hrvatske ustanove i društva, i to: narodnog, vjerskog, prosvjetnog, gospodarskog, dobrotvornog i športskoga karaktera, a većini je država zaplijenila također njihovu imovinu.

Posvema je ukinuta sloboda štampe, govora i držanja sastanaka. Samovoljno su zatvarane osobe, koje su se diktaturi pričinjale sumnjivima, te su podvrgnute gore navedenom sredovječnom barbarskom zlostavljanju.²¹⁸

Iskazivanje nacionalnog identiteta i katoličke vjerske manifestacije bilo je pod nadzorom žandara, a često je rezultiralo kažnjavanjem, zatvaranjem i zastrašivanjem stanovništva. Na meti režima bili su i katolički svećenici koji su zaštitu tražili od biskupa, no vrlo često takvi pokušaji da ih se zaštiti bili su neuspješni. Takav slučaj zabilježen je na području Splitske i makarske biskupije, odnosno u Omišu. Nakon Euharistijskog kongresa održanog u lipnju 1932. godine žandari su pucali na stanovništvo, a povod tome bile su crkvene zastave Sućurana i Vranjičana s crveno-bijelo-plavom podlogom. Tom prilikom ranili su jednog mladića i djevojku. Iste su večeri u Srinjinama žandari napali vjernike koji su se vraćali s Kongresa i pri tome ubili dvojicu mladića. Biskup Bonefačić prosvjedovao je protiv ovog događaja, ali krivci nisu bili kažnjeni.²¹⁹ O Euharistijskom kongresu izvijestio je list *Novo doba*, no prema tom izvještaju događaj je prošao bez ikakvog incidenta:

„Jučer su u starodrevnom Omišu, na vrlo svečan način, održane zaključne svečanosti Euharistijskog kongresa, koji je potrajao posljednja tri dana i u kojemu je učestvovalo brojno pučanstvo iz čitave splitske biskupije, od Sinja i Trogira, pa sve do Metkovića. Učestvovalo je mnogo svećenika, svjetovnih i redovnih, a uz biskupa splitskog preuzvišenog dr. K. K. Bonefačića, biskup šibenski dr. Jerolim Mileta, te mitropolit opat trogirski Lucij Mileta. (...) U 4.30 sati poslije podne priredjena je, kao vrhunac svečanosti, velika procesija u kojoj je učestvovalo više tisuća osoba iz raznih bližih i daljnjih krajeva. Procesija je zaključena sa govorom što ga je održao župnik Vranjica g. Braškić. Poslije govora slijedila je „Posveta“, „Tebe Boga hvalimo“ i blagoslov. Time je kongres zaključen i preuzvišeni biskupi sa svećenstvom povratili su se u crkvu, a narod se počeo razilaziti.“²²⁰

Unatoč cenzuri saznalo se za žandarsko nasilje, a o ovom slučaju svjedočio je i Svetozar Pribičević u knjizi *Diktatura kralja Aleksandra*:

„Ali Hrvati su vrlo brzo uvidjeli da je diktatura zauzela posve protuhrvatski smjer. Sve što nosi hrvatsko obilježje stavljeno je izvan zakona. Zapravo je čitav hrvatski narod stavljen izvan

²¹⁸ Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu* (Zagreb: Školska knjiga, 1992), 473 – 474.

²¹⁹ Hrvoje Markulin, „Katolička Crkva i hrvatski seljački pokret na primjeru Splitske i makarske biskupije od 1935. do 1939.“, *Crkva u svijetu* sv. 57, br. 4 (2022): 520 – 542.

²²⁰ „Euharistijski kongres u Omišu“, *Novo doba*, br. 150., 30. 6. 1932., str. 2

zakona. Procesi protiv Hrvata (među kojima se ističe proces protiv Mačeka u Beogradu) i podla ubojstva Hrvata (dr. Šuflaja) i napadi (dr. Budaka) postaju obične pojave. Ta protuhrvatska tendencija diktature posve je potkopala ugled monarhije u Hrvata. Kao primjer iznijet ću jedan događaj da pokažem kako režim progoni i najnevinije znakove hrvatskoga narodnog osjećaja, masovnim pokoljem muškaraca, žena i djece: U hrvatskom gradu Omišu, u Dalmaciji, priređivale su se manifestacije za euharistijskog kongresa. Kad je narod, nakon blagoslova, krenuo u procesiju pod vjerskim zastavama, pjevajući crkvene pjesme, iz zasjede odjednom nahrupiše žandari pod vodstvom potporučnika Markovića i napadoše nenaoružano mnoštvo, osuše vatru na žene i djecu. Bez upozorenja, bez ikakva naloga da se razidu, zapucaše po narodu koji je bježao. Na početku su ljudi mislili da pucaju u zrak. Ali ih prve žrtve, pale na pločnik omiškog trga, uvjeriše u strašnu stvarnost. Nastala je neopisiva panika. Bježalo se, padalo, vikalo. Žandari su razderali zastavu vjerskog udruženja iz Vranjica samo zato što je to bila hrvatska zastava (sa slikom Isusa i Marije). Rezultat tog masakra je strašan: četiri osobe teško ranjene i smještene u splitsku bolnicu... Jednom malom srednjoškolcu metak je prošao kroz trbuh, jednoj djevojci iz Sućurca odsječena je desna ruka, a četrdeset drugih osoba bilo je lakše ili teže ranjeno. No žandarima ni to nije bilo dovoljno. Iste večeri uputiše se u Čeline i na pragu njihove kuće ubiše dva brata Becića, jedina dva djeteta jasnoga oca... ubijeni su samo zato što nisu htjeli predati svoju zastavu hrvatskoga vjerskog udruženja. Stanovnici Splita htjeli su prirediti svečani sprovod jednome od dva brata koja su umrla u splitskoj bolnici, ali je policija odnijela leš umotan u vreću po velikoj žezi, krišom, u nepoznatu smjeru...²²¹

U interpelaciji ministru unutarnjih poslova Nikola Nikić izvijestio je da je „vranjičku zastavu vlast zatim na očigled naroda terala i nogama gazila, dok je na splitskog biskupa pušku digla”. Ipak, žandarmerija je naglasila kako je upotreba sile bila nužna budući da je narod izazivao žandare isticanjem hrvatske trobojnice i uzvikivanjem: „Živela slobodna Hrvatska, krv ćemo proliti, ali Hrvatska mora slobodna biti, koga čuvaš kada su mulci pobjegli u Francusku”. Takav postupak žandara opravdao je i Arandelović izjavivši: „Kao čovek mogu žaliti prolivenu krv i žrtve, ali tvrdim da je to bilo preko potrebno, kako bi se jednom otuknuli i zaplašili ljudi koji su počeli verovati da je rasulo države na pragu“.²²²

Jasno je da je žandarmerija prekoračivala ovlaštenja i zloupotrebljavala položaj. Kako bi se kaznili politički neistomišljenici, žandari su često pribjegavali nasilnim metodama. Takvi su

²²¹ Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra* (Zagreb: Globus, 1990), 113 – 114.

²²² Ivana Dobrivojević, „Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)“, *Časopis za suvremenu povijest* sv. 38, br. 1 (2006): 99 – 137.

postupci u pravilu imali potpuno suprotan učinak pojačavajući nezadovoljstvo državom i vlašću. O nezadovoljstvu u Savskoj i Primorskoj banovini svjedoči izvješće generala Jurišića iz 1935. godine u kojem je istaknuto da u sela ne smiju doći ni poreznici ni žandari „jer su pri svakoj pojavi predmet napadanja“. U selu Krmini u Primorskoj banovini zabilježen je takav slučaj pri čemu je oko 200 ljudi napalo poreznike vrijeđajući „državu, egzekutora i njegovu pratnju najpogrdnijim izrazima“. Poreznici i žandari su se razbjegli, a zabilježeno je da je jedan poreznik zadobio „tri teže ozlede na glavi, tri na rukama i mnoge po ostalom delu tela“.²²³

Žalbe na žandarsko nasilje bile su česte na području Dalmacije, a posebno nakon Ličkog ustanka 1932. godine. Marko Kožul naveo je „da su ljudi na buljuke gonjeni, vezanih ruku i nogu trpani u osamljene zgrade gde su nemilosrdno zlostavljani, prebijenih rebara, prebijenih kostiju odležali posle toga pet – šest mjeseci u bolnici i od njih se tražilo samo da kažu da imaju oružje“. Zbog ustaških akcija nasilje žandara nad stanovništvom Dalmacije bilo je pojačano. Iz tog je razloga ministar Lazić uputio inspektora kako bi ispitao situaciju u Primorskoj banovini. Lazić je nakon toga naveo da je „prekoračenja nesumljivo bilo“, ali da su pojedini slučajevi preuveličani. Istaknuo je da će „svi oni koji su ta prekoračenja uradili biti podvrgnuti zakonskoj odgovornosti“. Naposljetku, nasilje se pripisalo nižim organima vlasti te se tvrdilo da su ovakve prekršaje činili samo pojedini žandari. Uz to, pokušala se umanjiti zloupotreba položaja tvrdeći da „treba imati na umu da žandarmi rade po teškim prilikama, danju i noću, idu i obilaze i čuvaju naše granice i u stalnoj su borbi protiv unutrašnjih narušitelja bezbednosti i reda i mira. Rade sa najvećim naporima, po kiši i zimi i svakoj nepogodi, i kojima umesto hvale kao celini, baca se odavde na njih anatema i pojedine moguće greške generališu, a to ne sme biti“.²²⁴

Slučaj mučenja i zloupotrebe položaja zabilježen je na području Biograda na moru:

„U Biogradu na moru bijaše 15. veljače 1933. uhićen ljekarnik Josip Silobrčić. Oružnici su ga gotovo danomice mučili. Oni su mu vezali ruke i noge, te je pod kundacima i batinama morao davati izjave, kakve su oni tražili. Kad je bila završena ova „istraga“, onda su oružnici Silobrčića i još 40 seljaka otpremili k sudbenom stolu u Šibenik. Ovdje je u samici odsjedio 185 dana. Nato je „sud za zaštitu države“ podigao optužnicu protiv Silobrčića i 10 seljaka, koji su optuženi po paragrafu prvomu zakona o zaštiti države. Rasprava se vodila u Beogradu, i to prvi put 2. listopada, a drugi put 16., 17. i 18. prosinca 1933. Sud je 20. prosinca proglasio

²²³ Ivana Dobrivojević, „Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)“, *Časopis za suvremenu povijest* sv. 38, br. 1 (2006): 99 – 137.

²²⁴ Ivana Dobrivojević, „Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)“, *Časopis za suvremenu povijest* sv. 38, br. 1 (2006): 99 – 137.

osudu, kojom su ljekarnik Silobrčić i svi seljaci oslobođeni krivnje jer da je optužba bila „proizvoljna“.²²⁵

O samovolji oružnika svjedoči slučaj Milivoja Čumića koji za svoje prekoračenje ovlasti nije bio kažnjen, već, naprotiv, nagrađen:

„Oružnik Milivoj Čumić, koji je u svibnju g. 1933. ubio hrvatskoga borca Petra Grgića, ubio je u istom mjesecu također hrvatskoga seljaka Šimu Duševića iz Asina kod Nina. Mjesto kazne za ova 2 ubojstva odlikovan je Čumić „ordenom sv. Save“.²²⁶

Pojedine osobe preventivno su se stavljale u pritvor na dane državnih praznika ili druge važnije datume među kojima se ističe 20. lipnja, odnosno na dan kada su se održavale mise zadušnice u čast Stjepana Radića. Tim danima stanovništvo je često izazivalo žandare uzvikujući: „Dole ubojice i razbojnici“, „Dole pljačkaši i tirani“. Tako je u lipnju 1932. godine u Splitu uhićeno 13, a u Šibeniku 30 osoba. U literaturi se navodi primjer Dane Škarice iz Šibenika koji je bio kažnjen zbog polaganja vijenca na Radićev grob. Osuđen je na zatvorsku kaznu u trajanju od dva tjedna i tri godine izгона iz Zagreba. Policija ga je dopratila u Šibenik naplativši mu 724 dinara, a kotarski načelnik zabranio mu je napuštanje grada.²²⁷

Odanost režimu trebalo se iskazati kroz sudjelovanje u udruženjima, na nacionalnim priredbama, glasovanjem za vladinu listu, uključivanjem u Jugoslavensko radikalno-seljačku demokraciju itd. Režim je posebno obraćao pažnju na ponašanje građana pri nacionalnim proslavama. O tome svjedoči slučaj iz Trogira za vrijeme proslave posvete zastave Sokola Kraljevine Jugoslavije pri čemu je Josip Abazo na opomenu žandara odbio skinuti kapu prilikom izvođenja državne himne. Nakon toga bio je uhićen i predan državnoj vlasti.²²⁸

Rudolf Horvat izvještava o ubojstvima počinjenim od strane četnika i oružnika:

„Srpski su četnici i oružnici tijekom godine 1932. poubijali mnogo Hrvata. Tako je 18. veljače od oružnika bio ubijen Ive Dušević, 20 godišnji mladić iz Ljupča kod Nina. U Stonu je „četnik“ i jugosokol Slavković ubio vozača Aljinovića. Jednako je neki srpski četnik u selu

²²⁵ Rudolf Horvat, Slobodan Prosperov Novak i Marko Jurić, *Hrvatska na mučilištu*, sv. 4 (Zagreb: Plava produkcija, 2023), 332.

²²⁶ Rudolf Horvat, Slobodan Prosperov Novak i Marko Jurić, *Hrvatska na mučilištu*, sv. 4 (Zagreb: Plava produkcija, 2023), 332.

²²⁷ Ivana Dobrivojević, „Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)“, *Časopis za suvremenu povijest* sv. 38, br. 1 (2006): 99 – 137.

²²⁸ Ivana Dobrivojević, „Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)“, *Časopis za suvremenu povijest* sv. 38, br. 1 (2006): 99 – 137.

Opancima kod Imotskoga ubio seljaka Jozu Olujića. (...) U prosincu su oružnici tako zlostavljali gostioničara Mišuru iz Benkovca, da je i umro za vrijeme toga mučenja. Jednako su oružnici u zatvoru mjeseca prosinca ubili Šimu Grgića, seljaka iz Nina.“²²⁹

Iz ovih slučajeva jasno je kako su se na meti režima našli i „obični“ građani, a fizičko nasilje ponekad je rezultiralo i smrću.

Uz navedene slučajeve Horvat ističe i onaj na području benkovačkog kotara:

„Na proljeće je godine 1932. zavladao glad u sjevernoj Dalmaciji, naročito u kotaru benkovačkom. Kada se za taj glad doznalo u Hrvatskoj i Slavoniji, sabrali su hrvatski rodoljubi mnogo hrane – naročito kukuruze i graha – za svoju braću u Dalmaciji. Beogradska je vlada htjela ovu bijedu dalmatinskih Hrvata izrabiti u političku korist. Zato su kotarski i općinski načelnici – dijeleći poslanu hranu – tražili od Hrvata, da se upišu u vladinu stranku „Jugoslavensku radikalsko-seljačku demokraciju“, ako hoće dobiti hranu. Tko je uskratilo svoj pristup u tu stranku, toga su načelnici potjerali iz ureda uz riječi: „Crkni!“ ili „Neka ti kruha dade tvoj Pavelić!“ Među onima, koji su bili tako otjerani, bilo je i takvih jadnika, koji su zaista voljeli umrijeti, nego li se iznevjeriti hrvatskome narodu. Tako su tijekom mjeseca ožujka g. 1932. u benkovačkom kotaru od gladi umrli također Blaž Savić iz Bunjevaca, Nikola Zrilić pokojnoga Mate iz sela Šopota i Mara Troskat, udova pok. Marka u selu Banjevcima.“²³⁰

Jasno je da se na stanovništvo vršio pritisak kako bi iskazali odanosti režimu, no oni koji bi pružili bilo kakav otpor ili odbili naredbu, također su kažnjavani.

Početak 1933. godine zabilježen je teror nad hrvatskim seljacima po selima u Lici i sjevernoj Dalmaciji kao odgovor na ustaško djelovanje. Literatura donosi podatak o tome kako su Srbi na tim područjima oteli 600 glava stoke, zapalili 48 kuća i gospodarskih zgrada posebno u Podgorju ispod Velebita.²³¹

Nakon sastanka društva Katoličke akcije 1934. godine na otoku Šolti kažnjen je župnik don Toma Bavčević s 2500 dinara kazne, no intervencijom biskupa Bonefačića kazna je smanjena na 500 dinara ili 10 dana zatvora uz obrazloženje da je Bavčević *unatoč prethodnih prijateljskih opomena i uputa kotarskog načelnika ipak održao sastanak s 20-ak župljana – ne o čisto*

²²⁹ Rudolf Horvat, Slobodan Prosperov Novak i Marko Jurić, *Hrvatska na mučilištu*, sv. 4 (Zagreb: Plava produkcija, 2023), 323 – 324.

²³⁰ Rudolf Horvat, Slobodan Prosperov Novak i Marko Jurić, *Hrvatska na mučilištu*, sv. 4 (Zagreb: Plava produkcija, 2023), 324.

²³¹ Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu* (Zagreb: Školska knjiga, 1992), 473 – 474.

crkvenim i vjerskim stvarima, već i o svjetovnim. Štoviše kod njega je tom prilikom pronađena i jedna zabranjena knjiga u smislu koje je vjerojatno poučavao okupljene. Također se ističe slučaj uhićenja župnika Brela – don Ante Soljanića jer je s župljanima za Novu godinu navodno uzvikivao „živio Maček, živila Hrvatska“ te „doli Jugoslavija i doli Srbija“. Prema Zakonu o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi župljani i župnik Soljanić bili su zatvoreni u Makarskoj.²³²

U vrijeme namjesništva kneza Pavla Karađorđevića došlo je do određenog popuštanja što potvrđuje puštanje Mačeka na slobodu 1934. i odluka o raspisivanju izbora u svibnju 1935. Na tim izborima sudjelovala je udružena opozicija s Mačekom na čelu. Međutim, oporba je dobila 37, 4% glasova i 67 zastupničkih mandata. Iako je došlo do određenog popuštanja i obnove političkog života, u državi je još uvijek bio prisutan žandarski pritisak. Radikali su osnivali četničke organizacije, a Stojadinović i Ljotić primjenjivali su fašističke metode obračuna pri čemu su važnu ulogu u njihovu obavljanju imali općinski i kotarski načelnici. Načelnici su zatajili teror nad hrvatskim seljacima od strane Srba i bivših članova ORJUNE.²³³ Prije, ali i nakon izbora vršio se pritisak na stanovništvo i župnike kako bi glasali za Vladinu režimsku listu. Župnik Prološca fra Lovre Kovačević opisao je odnos režima prema stanovništvu:

„Suviše tog je nemilo poslije izbora u svoj krajini. Oružnici hvataju pravedne i mirne ljude, biju, vode u tamnicu, kotarsko načelništvo ih osuđuje po 20 dana zatvora, a neke predaju sudu s optužbom za zaštitu države. Jadni ljudi bježe obnoć iz kuća, leže vani bojeći se kundaka. Tko smije i ima gdje, bježi u dalje krajeve. Ovoga progonstva nije naš nevoljni narod upamtio ni za turskoga zuluma... Plijene čega se dočepaju. Uskrnsnuše najedanput porezi, globe i takse i drugo unazad 10 i više godina i to baš u ovo gladno i tijesno proljetno doba kad jadni narod i onako na po skapava od gladi... Nebo visoko, a zemlja tvrda; od nikle pomoći ni zaštite te ostade narod kao bespravna marva.“²³⁴

Među slučajevima nasilja ističe se onaj u Krstacicama iz lipnja 1935. godine kada su žandari ubili Matiju Ujević iz Krivodola, a teško ranili Mandu Jurić iz Slivna. Sukob je izbio na blagdan Presvetog Srca Isusova, a povod je, kao i u slučaju u Omišu, bila crkvena zastava s podlogom crven-bijel-plav. Žandari nisu prekinuli procesiju, no napadali su svakog pojedinca koji je

²³² Hrvoje Markulin, „Katolička Crkva i hrvatski seljački pokret na primjeru Splitske i makarske biskupije od 1935. do 1939.“, *Crkva u svijetu* sv. 57, br. 4 (2022): 520 – 542.

²³³ Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske*, 4. izd. (Zagreb: Naklada Pavičić, 2007), 374 – 375.

²³⁴ Hrvoje Markulin, „Katolička Crkva i hrvatski seljački pokret na primjeru Splitske i makarske biskupije od 1935. do 1939.“, *Crkva u svijetu* sv. 57, br. 4 (2022): 520 – 542.

isticao hrvatski simbol, bilo da je riječ o grbu ili trobojnici. Ilija Gaić zapovjedio je žandarima da pucaju na stanovništvo, a poslije su kao opravdanje za taj čin iskoristili da ih je stanovništvo napalo kamenjima. Može se izdvojiti još ovakvih slučajeva, ali činjenica je da su oni gotovo uvijek bili potaknuti isticanjem hrvatskih nacionalnih simbola, pjevanjem domoljubnih pjesama i iskazivanjem potpore Mačeku i HSS-u. Pojedini su župnici bili optuženi za djelovanje u HSS-ovu korist.²³⁵

Svi navedeni slučajevi ukazuju na teror i nasilje koje je režim provodio najčešće nad seljaštvom koje je činilo 78% ukupnog stanovništva, ali i nad svećenicima koji su bili uz njih. Međutim, jasno je da se u takvim okolnostima razvijao otpor prema režimu što će poslužiti jačanju HSS-a i osigurati podlogu za uspješniju borbu protiv režima, a u konačnici i rješavanju hrvatskog pitanja.²³⁶

²³⁵ Hrvoje Markulin, „Katolička Crkva i hrvatski seljački pokret na primjeru Splitske i makarske biskupije od 1935. do 1939.“, *Crkva u svijetu* sv. 57, br. 4 (2022): 520 – 542.

²³⁶ Hrvoje Markulin, „Katolička Crkva i hrvatski seljački pokret na primjeru Splitske i makarske biskupije od 1935. do 1939.“, *Crkva u svijetu* sv. 57, br. 4 (2022): 520 – 542.

6. ZAKLJUČAK

Predmet ovog diplomskog rada bio je prikaz diktature kralja Aleksandra i kako se ona odrazila na područje Dalmacije. Analizom literature i listova koji su izlazili u ovom razdoblju jasno je kako su represivne mjere provođene već i prije uvođenja diktature. Navedene su mjere prisutne od uvođenja Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. godine. Takva situacija potaknula je nezadovoljstvo i sukobe u državi. Atentatom na Stjepana Radića i ostale zastupnike HSS-a hrvatsko pitanje ostalo je neriješeno. Rješavanje tog pitanja dodatno je spriječeno proglašavanjem šestosiječanjske diktature 1929. godine. S ciljem očuvanja velikosrpskih interesa kralj je obustavio rad Narodne skupštine i svih oporbenih stranaka. Provođenje navedenog cilja olakšavao je Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi. U uklanjanju „antidržavnih“ elemenata važnu je ulogu imala žandarmerija. Kako bi očuvali državu žandari su često zloupotrebljavali položaje i kršili građanske slobode. Režim se pri tome nije zaustavljao samo na nadzoru političkih neistomišljenika, već su često slučajevi rezultirali uhićenjima, interniranjem, suđenjem i ubojstvima. Iako je kralj objavio Oktroirani ustav, to nije donijelo značajnije promjene u državi. Vlast je i dalje bila u rukama kralja, a otvorena diktatura bila je zamijenjena prikrivenom. O tome svjedoče i pojedini slučajevi u Dalmaciji, a među njima se ističe onaj u Omišu iz 1932. godine. Tom su prilikom žandari pucali na stanovništvo jer se na crkvenim zastavama nalazila podloga hrvatske trobojnice. O tom događaju nije se moglo ništa saznati u tadašnjim listovima što ukazuje na cenzuru tiska i kontrolu centralne vlasti nad svim sferama života. Svi navedeni slučajevi bili su uglavnom potaknuti isticanjem hrvatskih nacionalnih simbola, pjevanjem domoljubnih pjesama i iskazivanjem podrške Mačeku i HSS-u. Teror i represivne mjere bile su uperene protiv političkih neistomišljenika, najčešće provođenog nad seljaštvom, ali i nad svećenicima. U takvim okolnostima raslo je nezadovoljstvo što je rezultiralo ujedinjenjem u borbi protiv velikosrpske hegemonije, a važnu ulogu pri tome imao je Ante Trumbić. U elaboratu o hrvatskom pitanju dao je uvid u političku situaciju u Kraljevini Jugoslaviji. Objavom Zagrebačkih punktacija Trumbić je pokrenuo rješavanje hrvatskog pitanja. Tim dokumentom zahtijevao je rušenje hegemonije, uspostavu autonomije i suradnju na ravnopravnim temeljima. Ipak, Trumbić nije zanemario ni Dalmaciju o čemu svjedoči „Odgovor dr. Trumbića i drugova“ prilikom pedesete obljetnice pobjede Narodne stranke. Taj je dokument sadržajem odgovarao Zagrebačkim punktacijama, a svjedoči o djelovanju oporbe i na području Dalmacije.

7. IZVORI

- 1) Boban, Ljubo. *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije. Sv 1, Dokumentima i polemikom o temama iz novije povijesti Jugoslavije.* Zagreb: Školska knjiga, Stvarnost, 1989.
- 2) Horvat, Rudolf. *Hrvatska na mučilištu.* Zagreb: Školska knjiga, 1992.
- 3) Horvat, Rudolf, Slobodan Prosperov Novak i Marko Jurič. *Hrvatska na mučilištu. Sv. 4.* Zagreb: Plava produkcija, 2023.
- 4) Maček, Vladko. *Memoari.* Zagreb: Hrvatska seljačka stranka, Znanje, 1992.
- 5) Matković, Hrvoje. *Na vrelima hrvatske povijesti.* Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006.
- 6) Matković, Stjepan, Marko Trogrlić. *Političke bilješke Ante Trumbića, 1930. – 1938. Sv. 1.* Zagreb - Split: Hrvatski institut za povijest, Filozofski fakultet u Splitu, 2019.
- 7) Pribičević, Svetozar. *Diktatura kralja Aleksandra.* Zagreb: Globus, 1990.
- 8) Trumbić, Ante. *Izabrani politički spisi.* Zagreb: Golden marketing, Narodne novine, 1998.

NOVINE I ČASOPISI

Narodna svijest, br. 14 (1919.)

Novo doba, br. 1 (1918.), br. 24 (1918.), br. 16 (1927.), br. 7 (1929.), br. 168 (1929.), br. 185 (1930.), br. 260 (1932.), br. 150 (1932.), br. 303 (1934.)

8. POPIS LITERATURE

- 1) Blagojević, Anita, Branka Radonić. „O ustavu Kraljevine Jugoslavije iz 1931.“. *Pravni vjesnik* sv. 28, br. 1 (2012): 123 – 144. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/file/127194>
- 2) Boban, Ljubo. *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941: iz povijesti hrvatskog pitanja*. Zagreb, Rijeka: Liber, Otokar Keršovani, 1974.
- 3) Boban, Ljubo. *Svetozar Pribičević u opoziciji: (1928-1936)*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1973.
- 4) Bošković, Ivan. „ORJUNA – ideološka zabluda i/ili političko naslijeđe“, *Hrvatska revija* br. 3 (2018): <https://www.matica.hr/hr/556/orjuna-ideoloska-zabluda-i-ili-politicko-naslijee-28372/> (posjet 1. 8. 2024).
- 5) Buljan, Marijan. *Politička povijest Splita od 1918. do 1941.* Zagreb: Leykam international, 2022.
- 6) Cipek, Tihomir. „Stoljeće diktatura u Hrvatskoj“. U *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, ur. Ljubomir Antić, 283 – 305. Zagreb: Matica hrvatska, 2006.
- 7) Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata*. Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961.
- 8) Diklić, Marjan. „Zadar i Rapallski ugovor (Uz 90. obljetnicu)“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 53 (2011): 223 – 242. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/file/111640>
- 9) Dobrivojević, Ivana. „Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)“. *Časopis za suvremenu povijest* sv. 38, br. 1 (2006): 99 – 137. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/101879>
- 10) Dubravica, Branko. „Primorska banovina u politici upravne podjele Bosne i Hercegovine“. *Politička misao* sv. 48, br. 4 (2011): 154 – 172. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/file/115554>
- 11) Đurašković, Stevo. „Ideologija Organizacije jugoslavenskih nacionalista (Orjuna)“. *Časopis za suvremenu povijest* sv. 43, br. 1 (2011): 225 – 247. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/file/100812>
- 12) Globačnik, Matko. „Između časnog egzila i ostracizma unutarne i vanjskopolitičke prilike u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca – kontekst odlaska Ante Pavelića u inozemstvo u siječnju 1929. godine“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 61 (2019): 455 – 490. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/file/335415>
- 13) Goldstein, Ivo. *Hrvatska: 1918.-2008.* Zagreb, Europapress holding, Novi Liber, 2008.

- 14) Grgić, Stipica. „Neki aspekti poimanja uvrede vladara u vrijeme diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* sv. 41, br. 1 (2009): 347 – 365. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/file/75837>
- 15) Jakir, Aleksandar. *Hrvatska povijest u 20. stoljeću. Sv. 2, Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.* Zagreb: Leykam international, 2018.
- 16) Janjatović, Bosiljka. „Hrvatska 1928.-1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava“. *Historical Contributions* sv. 13, br. 1 (1994), 219 – 244. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/file/157996>
- 17) Janjatović, Bosiljka. *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.* Zagreb: Dom i svijet, 2002.
- 18) Jelaska Marijan, Zdravka. „Drugo zagrebačko razdoblje Trumbićeva života i njegova smrt (1923.-1938.)“. U *Ante Trumbić – biografski fragmenti i nasljeđe*, ur. Marijan Čipčić, 131 – 149. Split: Muzej grada Splita, Društvo prijatelja kulturne baštine Split, 2020.
- 19) Jelaska Marijan, Zdravka. *Grad i ljudi: Split 1918.-1941.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.
- 20) Markulin, Hrvoje. „Katolička Crkva i hrvatski seljački pokret na primjeru Splitske i makarske biskupije od 1935. do 1939.“. *Crkva u svijetu* sv. 57, br. 4 (2022): 520 – 542. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/287118>
- 21) Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991): Hrvatski pogled.* Zagreb: Naklada Pavičić, 1998.
- 22) Matković, Hrvoje. *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 3. izd. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova RH, 1999.
- 23) Mimica, Bože. *Dalmacija u 20. stoljeću: povijesni pregled.* Rijeka: Naklada Vitagraf, 2004.
- 24) Mirošević, Franko. „Hrvati u vrijeme monarhističke diktature“. U *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas*, ur. Ivo Perić, 56 – 65. Zagreb: Školska knjiga, 2007.
- 25) Mirošević, Franko. *Počelo je 1918. - - - : Južna Dalmacija 1918-1929.* Zagreb: Školska knjiga, 1992.
- 26) Mirošević, Franko. „Političke borbe Hrvata za preustroj postojeće države u uvjetima lažnog parlamentarizma 1921.-1928.“ U *Povijest Hrvata: Od 1918. do danas*, ur. Ivo Perić, 21 – 44. Zagreb: Školska knjiga, 2007.

- 27) Mirošević, Franko. „Stjepan Radić i HRSS/HSS/ u Dalmaciji od 1918. do 1929. godine“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* sv. 32-33, br. 1 (2000): 285 – 292. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/file/76461>
- 28) Pavličević, Dragutin. *Povijest Hrvatske*, 4. izd. Zagreb: Naklada Pavičić, 2007.
- 29) Perić, Ivo. *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji: kronika važnijih zbivanja*. Zagreb: Dom i svijet, 2006.
- 30) Petrinović, Ivo. *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje*, 2. izd. Split: Književni krug, 1991.
- 31) Piplović, Stanko. „Dalmacija u nastupu Prvog svjetskog rata“. *Kulturna baština* br. 42-43 (2017): 77 – 110. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/198653>
- 32) Šitin, Tonći. „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 42 (2000): 431 – 478. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/12205>
- 33) Šute, Ivica. *Hrvatska povijest u 20. stoljeću*. Sv. 1, *Hrvatska povijest 1918.-1941*. Zagreb: Leykam international, 2019.

9. MREŽNI IZVORI

„Obznana“, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/obznana> (posjet 12. 7. 2024).

„Šestosiječanjska diktatura“, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. <https://enciklopedija.hr/clanak/sestosijecanjska-diktatura> (posjet 14. 8. 2024).

„Zagrebačke punktacije“, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. <https://enciklopedija.hr/clanak/zagrebacke-punktacije> (posjet 24. 7. 2024).

SAŽETAK

Ovaj rad donosi uvid u političko stanje u Dalmaciji neposredno prije atentata u Narodnoj skupštini i nakon uvođenja diktature. Početno oduševljenje ujedinjenjem u zajedničku državu zamijenilo je nezadovoljstvo. Nezadovoljstvo se nastojalo potisnuti proglašenjem diktature i uvođenjem različitih represivnih mjera, a među kojima se izdvajaju zabrana rada političkih stranaka, cenzura tiska te zabrana isticanja nacionalnih simbola. Politički neistomišljenici kažnjavali su se zbog otpora režimu kako na sjeveru Hrvatske tako i u Dalmaciji. Izdvojilo se nekoliko slučajeva koji potvrđuju način funkcioniranja tadašnje centralne vlasti. Za dodatno potvrđivanje represivnih mjera beogradskog režima upotrijebljeni su listovi koji su izvještavali o pritiscima na političke neistomišljenike te svjedočanstva Vladka Mačeka i Svetozara Pribićevića.

Ključne riječi: diktatura, kralj Aleksandar, represivne mjere, Dalmacija, Ante Trumbić

ABSTRACT

This paper provides an insight into the political situation in Dalmatia right before the assassination in the National Assembly and after the introduction of the dictatorship. The initial enthusiasm for unification into a common state was replaced by dissatisfaction. Dissatisfaction was suppressed through the proclamation of various repressive measures, notably including a ban on political parties, censorship of the press, and the prohibition of displaying national symbols. Political dissidents were punished both in northern Croatia and in Dalmatia. Several cases are highlighted to illustrate how the central government operated during this period. To further substantiate the repressive actions of the Belgrade regime, the paper draws on newspaper reports detailing the pressures on political dissenters, as well as testimonies from prominent figures such as Vladko Maček and Svetozar Pribićević.

Key words: dictatorship, king Alexander, repressive measures, Dalmatia, Ante Trumbić

Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)

Student/ica: NIKOLINA JARČEVIĆ
Naslov rada: ANTE TRUMBIC' I DIKTATURA KRALJA ALEKSANDRA
S POSEBNIM OSVRTOM NA POLITIČKE PRILIKE U DALMACIJI
(1929. - 1934.)
Znanstveno područje i polje: HUMANISTIČKE ZNANOSTI - POVIJEST
Vrsta rada: DIPLOMSKI RAD
Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
MARKO TROGRLIĆ, PROF. DR. SC.
Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
/
Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
ALEKSANDAR JAKIĆ, PROF. DR. SC.
MLADENKO DOMAZET, PROF. DR. SC.
MARKO TROGRLIĆ, PROF. DR. SC.

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22).

Split, 19. 9. 2024.

Potpis studenta/studentice: Nikolina Jarčević

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja NIKOLINA JARČEVIĆ, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog magistra/magistrice POVIJESTI I PEDAGOGIJE, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 19.9.2024.

Potpis Nikolina Jarčević